

DE REPETITIE DER STAATFOEFENINGEN

op de XVIIIde openbare uitvoering van het Nederlandsche Gymnastiek-Verbond, op 5, 6 en 7 Juli 1902.

Eene bijdrage tot de methode van het gymnastiek- onderwijs.

DOOR S. VAN AKEN.

Een woord vooraf door G. J. C. A. POP.

Gevolg gevende aan de vereerende uitnoodiging van het Bestuur van het Nederlandsch Gymnastiek-Verbond om de XVIII^{de} openbare uitvoering van dat Verbond op 5, 6 en 7 Juli jl. te Rotterdam bij te wonen, waren wij getuigen:

eenerzijds van de pogingen van enkele geestdriftige, vaderlandslievende mannen, die geheel belangeloos hun krachten, tijd en middelen wijden aan de ontwikkeling van het gymnastisch volksonderwijs;

anderzijds van de resultaten, welke het Nederlandsch Gymnastiek-Verbond tot dusverre wist te verwerven, en dit wel door de uitvoering zelve, die, wat hare praktische beteekenis aangaat, onze verwachtingen verre overtroffen heeft.

Wat daàr, zonder eenigen ophef, aan geoefende kracht, behendigheid, volhardingsvermogen en tucht werd ten toon gespreid, geeft hoop voor de toekomst, wanneer het Verbond zich in eene meer algemeene waardeering en deelname zal mogen verheugen. Inzonderheid trof ons dat gedeelte van het programma, hetwelk op de „Algemeene orde- en staafoefeningen” betrekking had. Wat wij toen hebben aanschouwd, heeft onze meening bevestigd, dat van eene verplichte algemeene gymnastische voorbereiding van de Nederlandsche jongelingschap ten nutte der landsdefensie veel te verwachten zou zijn, wanneer die voorbereiding niet meer zoo goed als geheel aan het particulier initiatief werd overgelaten.

Op het voetspoor van hetgeen de Zwitsersche gymnastiek-feesten te aanschouwen geven, kon men hier ruim negen honderd, meest jonge mannen, tot verschillende vereenigingen behoorende en uit onderscheidene oorden des lands, alsook uit het buitenland bijeengekomen, zonder voorbereidend vereenigd oefenen, gelijktijdig eene serie van ingewikkelde staafoefeningen en bewegingen op commando zien verrichten met eene gelijkmatigheid en eene nauwgezetheid van uitvoering, die zelfs den leek zullen hebben overtuigd, welk een heilzamen invloed dergelijke oefeningen op de ontwikkeling van de spieren, het uithoudingsvermogen van het lichaam en de disciplineering van den geest moeten hebben. ¹⁾ Ook sprong duidelijk in het oog, hoezeer zij bevorderlijk kunnen zijn om aan het leger een stof toe te voeren, die bij indiensttreding

¹⁾ Zie de frontespice in dit nummer.

reeds een zoodanigen graad van oefening en volharding bezit, dat zoo goed als onmiddellijk met de eigenlijke vakopleiding zou kunnen worden begonnen. Daarnevens zou nog het onschatbare voordeel te verkrijgen zijn, dat de tucht, welke aan dergelijke voorgeoefenden eigen geworden is, namelijk die van zich uit eigen aandrift met geheel hun hoofd en hun hart te geven aan de taak, waartoe zij plotseling geroepen worden, in het leger de aanleering van eene discipline mogelijk zou maken, die, meer dan vrijwel gedachteloos gehoorzamen, er eene van de hoogste orde kan zijn en bijgevolg de moreele waarde van elk strijder, waarop het tegenwoordig in zoo hooge mate aankomt, en zodoende ook de gevechtswaarde van de onderdeelen van het leger, waarin zij plaats nemen, tot den hoogsten graad zou kunnen opvoeren. En niet alleen, dat eene deugdelijke voorbereiding van den aanstaanden dienstplichtige tot strijder in het gelid te verkrijgen is, ook de geëigendheid tot het voeren van een commando wordt op die wijze onderkend, opgewekt en ontwikkeld. Die gymnastiek-vereenigingen toch vormen tevens eene school, waar het aanstaand militiekader reeds leert bevelen, na eerst gehoorzaamd te hebben, en waar de met een graad uit het leger met groot verlot terugkeerende dienstplichtigen de geschiktheid tot het voeren van een bevel onderhouden.

Om dit veelzijdig doel op voor de landsdefensie voldoende wijze te bereiken, moet evenwel een andere weg en wel de koninklijke betreden worden, waarlangs allen, die tot het dragen der wapenen in staat zijn en daartoe op eenigerlei wijze geroepen kunnen worden, geleidelijk voortschrijden onder het waakzaam oog van eene steeds zorgvolle, deskundige, centrale leiding, welke door gepaste middelen dien stroom in het eenig goede bed der practische behoeften van volk en leger weet te leiden en te houden.

De gymnastische oefening van de mannelijke jeugd uit het Nederlandsche volk moet dus — en wel in den uitgebreidsten zin opgevat — door den Staat ter hand genomen worden en deze niet rusten voordat het daarmede beoogde doel, te weten: de bevordering van de algemeene volksgezondheid en, als uitvloeisel daarvan, de weerbaarmaking van dat volk, in alle opzichten, ook voor de toekomst, gewaarborgd zij, zóó door de leiding aan beproefde handen toe te vertrouwen, als door de middelen beschikbaar te stellen, die in korten tijd groote uitkomsten verschaffen kunnen. Reeds te lang werd in dit opzicht gedraald en getalmd.

Met Professor DE LOUWER, waarschuwen wij: Vertrouw niet, landgenooten, op vermeende zedelijke grondslagen der maatschappij, op internationaal recht, op moderne beschaving en soortgelijke fraaie woorden meer; noch op uw buitenlandsche betrekkingen en gedane diplomatieke beloften; morgen steekt een storm op, die ze alle wegvaagt als stof. Wees wijzer en kloeker! Vergeet niet, door den binnenlandschen partijstrijd, u vóór alle dingen in stillen eenvoud en kalme vastberadenheid weerbaar te maken en voor te bereiden tegen den tijd, dat ook uw ure

slaat en ook gij wordt opgeroepen, als uwe vaderen van weleer en uw minder gelukkige broederen van heden, om voor vaderland en vorst, voor eigen hof en haard, pal te staan in het bangst gevaar en eigen volkskarakter en rechtsbewustzijn te bewaren voor een ramp, als die, welke thans het verwoest en vernederd Zuid-Afrika heeft getroffen.

Verplichte gymnastiek-oefeningen in alle gemeenten des lands, van alle jongelieden van een bepaalden leeftijd, onder de leiding van gestadig aan eene centrale gymnastiek-school te vormen leiders en voorwerkers, zij dan ook voor den vervolge op dit gebied de leuze, die weerklinke totdat aan deze volksbehoefte bij uitnemendheid in den vorenbedoelden uitgebreidsten zin zal zijn voldaan. Wellicht dat dan de Jan-Saliegeest zal wijken voor veerkracht en energie; want men bedenke wel, dat de weerbaarheid van een volk, dus ook het vormen van eene goede strijdmacht ter verdediging van deszelfs onafhankelijk voortbestaan, in de eerste plaats afhankelijk is van den wil en den geest van dat volk en van de offervaardigheid van zijne zonen, en eerst daarna van het aantal maanden gedurende welken de dienstplichtigen tot oefening onder de wapenen worden gehouden. Hoe sterker de eerstgenoemde eigenschappen in een volk zijn ontwikkeld en hoe degelijker de voorbereiding van 's lands kinderen op de vervulling van de oorlogstaak in physieken, moreelen en intellectueelen zin is geweest, voordat zij in het leger treden, hoe eerder de duur van het verblijf onder de wapenen voor het meerendeel van dezen zal kunnen worden beperkt.

Aangezien het evenwel een vereischte is, dat betreffende de methode van het te geven voorbereidend gymnastiek-onderricht volkomen klaarheid besta, zoo verzochten wij den Heer VAN AKEN, hoofdleider van de bovengenoemde bondsfeesten, zijne denkbeelden ter zake te willen ontwikkelen en worden deze, bereidwillig door hem verstrekt, thans hieronder den lezers van *De(n) Militaire(n) Spectator* ter overdenking aanbevolen, in het vaste vertrouwen, dat ook deze wederom een steentje zullen bijdragen tot de voltooiing van het gebouw, dat Regeering en Volksvertegenwoordiging bezig zijn ten behoeve van ons onafhankelijk volksbestaan en ons weervermogen op te trekken.

I.

Evenals elke wetenschap op de waarneming der verschijnselen berust en op door onze zintuigen waargenomen feiten steunt, is ook de kennis van de vormen en van de wetten der lichaamsoefeningen afgeleid uit hare uitvoering in volmaaktten vorm.

Er voert een weg van de uiterlijke uitbeelding langs de gewaarwording tot het begrip; de vorm wordt door het begrip het eigendom van den geest.

Langs dezen weg tracht de denkende leider der lichaamsoefeningen dieper in het wezen der zaak door te dringen en zich rekenschap te geven van de middelen, waarmee hij het zich voorgestelde doel wil bereiken. Zijn werken is dan meer een geestelijk handelen; hij gevoelt, dat in en over het lichaam de geest heerscht.

Omgekeerd ook kan men zich eerst van eene zaak een begrip vormen en daarna tot de uitbeelding geraken; in dit geval is men oorspronkelijker. De geest ontwikkelt vooraf de vormen, eerst daarna wordt tot de uitbeelding overgegaan. En zoo kan 't gebeuren, dat iemand een helder begrip heeft van zeer veel vormen, maar niet instaat is ze uit te beelden, omdat hem de kracht en de vaardigheid daartoe ontbreken, terwijl een ander, hoewel met groote lichamelijke middelen toegerust, evenmin iets tot stand brengt, doordat hij de juiste voorstelling en de leiding van een vaardigen geest mist. In beide gevallen blijft men, als geen reddende hand wordt toegestoken, halverwegen staan.

Het verrichten van dit reddingwerk is een hoofdtaak van het gymnastiek-onderwijs; bijna altijd moet dit bewerken, dat de leerlingen geen halve menschen blijven.

Zooals bekend, brengen niet alle leerlingen denzelfden aanleg mede en wordt het lichamenlijk kunnen bij den een in deze en bij den ander in gene richting gemakkelijker, bij den een vroeger en bij den ander later ontwikkeld. Er zijn verschillende prikkels, verschillende wegen en verschillende hulpmiddelen noodig om de verschillende leerlingen tot het doel te voeren.

Terwijl enkelen, zonder voortdurende inspanning van hun verstandelijke vermogens, nooit iets bereiken, handelen velen liever geheel als 't ware op het gevoel. En niet geheel ten onrechte. Men kan zich in vele zaken met uitnemend gevolg oefenen, zonder vooraf uitvoerige beschouwingen te hebben aangehoord, door zich eenvoudig de door de aanschouwing verkregen voorstelling ten nutte te maken en er van af te zien zich tot op de hoogte van begrip en kennis te willen verheffen. Niets natuurlijker, dan dat de nieuweling in de turnkunst, die door waarneming de verschillende vormen kennen leerde, probeert het waargenomene zelf uit te voeren. Werpen we daartoe slechts een blik op het turnen in de vereenigingen. Dit steunt bijna geheel op nabootsing, welke hare grenzen niet uitsluitend in de vaardigheid van den leerling, maar veel meer in die van den voorturner vindt. Bij overigens gelijke geschiktheid is de beste turner ook de beste voorturner; het is voor hem oneindig gemakkelijker uitnemende leerlingen te vormen dan voor zijn minder-geoeffenden collega. Een goed turner in een gewest, in een vereeniging of in een school kweekt volgelingen, die niet uitsluitend zijn manier van turnen en zijn bijzondere eigenaardigheden overnemen, maar die hem ook werkelijk, om zoo te zeggen, zijn vaardigheid afkijken. De krachtige prikkel van het voorbeeld brengt de oefeningen onder de menschen; wat zij dikwijls zien doen, doen zij ten laatste zonder meer zelf na, het is alsof de moeilijkste oefeningen door het goede voorbeeld een groot deel van de moeilijkheid verliezen. Het voorbeeld werkt onmiddellijk op de aandrift tot nabootsen, alsof deze, buiten het verstand om, over een bijzonder vermogen tot overbrengen, over eene afzonderlijke kracht beschikt. Terwijl het verstand de door de zintuigen toegevoerde indrukken als voorstellingen opneemt, deze met bewustzijn ontleedt en

verdeelt, daarna opnieuw in bepaalde begrippen vereenigt en er zich eerst dan meester van acht, vervolgens met hetzelfde bewustzijn de handeling in hare onderdeelen voorbereidt en weer met zorg en inspanning vereenigt, terwijl dus het verstand eigenlijk zeer omslachtig te werk gaat, volgt de handeling bij de nabootsing onmiddellijk.

Men mag hieruit niet afleiden, dat het nabootsen buiten het verstand om gaat. Ik wil slechts onder de aandacht brengen, dat het in vele gevallen volstrekt niet noodzakelijk is, dat de mensch zich van de handeling volkomen bewust is, dat hij zich van elke kleinigheid volkomen rekenschap kan geven. Voor een groot aantal willekeurige handelingen, die door veelvuldige herhaling gemechaniseerd zijn, dus half-automatisch worden uitgevoerd, is dit zelfs onmogelijk. Maar bovendien is 't hem, die langs den weg der gewoonte tot de volkomen beheersching van zekere handeling gekomen is, in de meeste gevallen ook geheel onverschillig op welken grondslag zijn kunnen steunt.

Het is een plicht van den gymnastiek-onderwijzer die natuurlijke aandrift tot nabootsen niet te minachten of te verwaarloozen. Integendeel. Hij zorge voor voortreffelijke voorbeelden en trooste zich met de gedachte, dat zelfbewuste nabootsing den hoogsten graad van opmerkzaamheid vertegenwoordigt en het duidelijkste bewijs eener deelneming is, waardoor de leerling als met één slag besluit zijn eigen wil geheel op te offeren.

Het beste middel nu, om de nabootsing tot op deze hoogte te veredelen, is het klassikaal onderwijs en het gemeenschappelijk oefenen. Daarbij wordt geheel ongezocht in eerlijken wedijver de eene leerling de onderwijzer van den andere, de sterke sleept den zwakke als 't ware mede, maakt hem los van de banden waarin traagheid hem geketend houdt, wekt hem op tot verhoogde inspanning en tot vreugdevol handelen. En 't is een niet hoog genoeg te schatten voordeel van de gymnastiek, dat ze ter opwekking van dit gemeenschappelijk streven over oefenvormen van bijzondere aanschouwelijkheid beschikt, zooals b.v. de orde-oefeningen en de partijspelen. Daarbij voelt zich zelfs de zwakste deel van het geheel; hij is niet overbodig, hij voelt dat ook zijn krachten en zijne medewerking ter bereiking van het gemeenschappelijk doel onmisbaar zijn. Dit gemeenschapsgevoel, dat zijn oorsprong heeft in de vereeniging van allen, gelijkt eene motorische kracht van hooge spanning, waartoe de nietigste eenheid het hare bijdraagt; de leerling, die zich van deze waarheid bewust wordt, voelt zijn zelfvertrouwen toenemen, voelt zich opgewekt en versterkt.

Intusschen: niet alle leerlingen zijn van dezelfde natuur, niet allen zijn geneigd zich geheel te geven, zich aan vreemde leiding toe te vertrouwen, zelfs dan nog niet, wanneer hunne armoede aan eigen initiatief en hunne algemeene onbeholpenheid zulks voor hen noodzakelijk maakt. Om deze reden is het niet voldoende de neiging tot nabootsen op te wekken of het gemeenschapsgevoel zelfs tot een ideëele hoogte op te voeren.

Op den voorgrond sta, dat de jeugdige mensch, die aan de school ter opvoeding wordt toevertrouwd, voor alles wordt ondersteeld een denkend

wezen te zijn. Hoeveel dit denkende wezen ook instaat is onberispelijk uit te voeren, zonder zijn denkvermogen daarbij te plagen, men houde steeds in het oog, dat dit denkvermogen den mensch nu eenmaal aangeboren is; hoeveel een leerling ook nabootsend leeren kan, nooit vergete men, dat voor hem ook eindelijk het oogenblik zal aanbreken, dat hij zijn eigen leider en meester wordt, dat hij zelfbewust zal moeten kunnen handelen.

Zal hij dus niet steeds afhankelijk en zichzelf onbewust blijven, dan moet hij bijtijds opgewekt worden, om de verschillende handelingen, waarmee hij in het leven zal te maken hebben, naar zijn beste weten in haren samenhang te onderzoeken, te leeren begrijpen en te waardeeren. En daartoe moet de school hem opvoeden.

Welk denkend onderwijzer van lichaamsoefeningen, die de hooge beteekenis der gymnastiek voor de geheele menschheid begrijpt, zal het betwijfelen, dat 't voor hem noodzakelijk is onophoudelijk zelf te arbeiden, om zich op te werken tot de hoogte van het begrip der dingen en van den geest, waarin ze behooren te worden uitgevoerd? Hoe zal hij, wien zelf de samenstellende deelen en de kern der oefeningen niet helder voor den geest staan, die zelf in het duister rondtast, den leerling het licht kunnen geven, waaraan hij behoefte heeft om hem het vaak abstracte van den vorm te doen vergeten? De kunstenaar doet het niet, de halve kunstenaar ook niet en evenmin de drillmeester; de gymnastiek heeft, evenals alle andere kunsten en wetenschappen, ook hare wetenschappelijke zijde.

Elke daad, die als een werking van den wil beschouwd wordt, kan bij het gymnastiek-onderwijs als opvoedingsmiddel worden gebruikt en heeft op dien grond ook het recht als wetenschappelijk onderwerp aangemerkt te worden.

De grens is moeilijk te vinden waar eene handeling, eene kleinere of grootere verplaatsing van een onzer ledematen, of eene fijnere waarneming van een onzer zintuigen, al dan niet tot het gebied der gymnastiek behoort; want evenals geen enkel lichaamsdeel verplaatst wordt zonder verband met andere, is ook geen enkele oefening op zichzelf beschouwd eene eenvoudige; ze heeft altijd een betrekkelijken invloed op den geheelen oefenenden mensch. De lichamelijke opvoeding gaat onmerkbaar in de geestelijke opvoeding over, om de eenvoudige reden, dat de mensch als dubbel wezen steeds in lichaam en geest belichaamd is en leeft.

Eerst wanneer de onderwijzer helder en klaar het afzonderlijke in zijne eigenaardige verhoudingen overziet en de kunst verstaat bij zijn onderwijs het eenvoudige in het juiste licht te stellen, kan ook de leerling het afzonderlijke en het eenvoudige als zoodanig leeren kennen en verwerken. Het is juist de taak van alle onderwijs het verband der dingen aan te toonen en daardoor de beteekenis der deelen aanschouwelijk en levendig te maken; zoo beschouwt de gymnastiek-onderwijzer elke oefening als een geheel en tevens als een deel van het groote

geheel, dat voor hem het middel is om het algemeene doel der opvoeding te helpen bereiken.

En hieruit, volgen grondregels voor de algemeene onderwijs-methode, welke zich afwisselend bezighoudt met het afzonderlijke en met het algemeene, met de deelen en met het geheel. Als de lichamelijke krachten niet in hare onderdeelen in verschillende richtingen worden ontwikkeld en geoefend, dan zal het hoogste doel, volkomen zelfstandigheid, nooit worden bereikt. En evenmin zijn er groote resultaten te verwachten, wanneer de onderwijzer vergeet, dat hij bij het gymnastiek-onderwijs altijd te doen heeft met den geheelen geestelijken en lichamelijken leerling.

Zich volkomen van zijn taak bewust, grijpt hij nu eens het afzonderlijke lid, den voet, het hoofd aan, om, straks voortgaande, in het geheele lichaam, in den geheelen mensch, zijn aangrijpingspunt te vinden. De meest natuurlijke lichaams oefeningen: staan, gaan, loopen en springen, worden eerst dan afgerond en kunstvol, als het geheele lichaam in al zijn geledingen, vooraf door eene groote hoeveelheid bewegingen ontwikkeld en geschoold is, omdat bij ieder der bovengenoemde vormen het geheele lichamelijke samenstel medewerken moet. Hoe meer oefeningsvormen beoefend en tot eigendom van den mensch werden, des te kunstvoller, des te volkomener en aan uitdrukking rijker zal elke houding en beweging worden; door de samenwerking van verschillende invloeden ontstaat de overeenstemming, die den door de opvoeding gewenschten invloed oefent. Het geheele lichaam, het samenstel van verschillende deelen en krachten, de hoogste en innigste gemeenschap, behoort in zijne onderdeelen en in zijn geheel, ten bate van het geheel, in alle vormen en richtingen te worden geoefend.

Maar evenzeer als de onderwijzer de deelen van den leerling in hunne verschillende verhoudingen tot elkaar, beweegt en oefent, ziet hij ook in de schoolklasse een geheel, dat door de deelen, de eenlingen, wordt gevormd. De verhouding van den eenling tot de gemeenschappelijke geleding, de afwisseling van den vorm daarvan bij vrije of aan regels gebonden beweging, het zijn voor den onderwijzer evenzeer oefen-objecten als de eenling. Zoo opgevat vormt elke oefening een veelvoud van doeleinden; ze is oefening voor den eenling, voor zijne ledematen afzonderlijk en voor zijn geheele lichaam, ze is een gemeenschappelijke oefening voor allen; ze neemt hare plaats in bij de opvoeding van den eenling, ze heeft ook hare plaats bij de opvoeding der gemeenschap, die wij klasse noemen. En deze, die, zoolang ze nog in de kinderschoenen der nabootsing stond, slechts den prikkel van een gemeenschappelijk gevoel waarnam, zal 't ten slotte duidelijk worden, dat de in het gemeenschapsgevoel kiemende geestelijke verhoudingen tot zekere hoogte aan een gemeenschappelijken geest haren oorsprong danken.

Op het aanschouwings-onderwijs volgt, of liever is daaraan nauw verbonden, om zich langzamerhand het geheele meesterschap toe te eigenen, het gesproken woord, dat de kennis van den onderwijzer op den leerling

over te brengen heeft. Dat woord is gelijk aan een touw, waaraan de geest van den leerling uit de macht van het onbewust en onbedachtzaam handelen, tot een vrij, kunstvol en zelfbewust handelen te voorschijn wordt getrokken. De kracht van het woord wordt bij het gymnastiek-onderwijs op tweeërlei wijzen gebruikt om den geest van den leerling te verlichten.

In de eerste plaats komt de beschrijving, de begrijpelijke verklaring, op den voorgrond. Deze is natuurlijk in overeenstemming met het bevattingsvermogen der leerlingen te brengen; vooral in den aanvang moet men er zich voor wachten, haar geheel in de plaats der aanschouwing te stellen. Van niet geringe beteekenis, zoowel voor het begrijpen als voor het juist uitvoeren, is, dat men de aandacht der leerlingen, die aanvankelijk in ruwen onafgewerkten vorm eene beweging uitvoerden, *geleidelijk* op de bijzonderheden van de onderdeelen der oefeningen vestigt. Zoo heeft men b.v. bij den sprong te letten op: een goeden aanloop; een goeden afstoot; den afstoot links en rechts; het optrekken der knieën; het snel sluiten der beenen na den afstoot; het strekken der beenen; het neerspringen op de voorvoeten; het buigen en strekken der beenen; den elastischen neersprong en ten slotte op de verbinding van al deze eischen, totdat de sprong in kunstvollen vorm wordt uitgevoerd.

Elk onderdeel moet, evengoed als het geheel, duidelijk afgerond omschreven worden, in welke omschrijving, bij de hoogere klassen, de ontwikkeling van het geheele oefeningsbeeld, het eigenlijke doel der geheele oefening, begrepen is.

In de tweede plaats komt de macht van het woord ons bij het bevel te hulp. Aanvankelijk geheel op de uitvoering gericht, wordt door den vorm van het bevel geleidelijk een zuiver begrip van de oefening geëischt. Het blijft den denkenden leeraar overgelaten te zorgen den middelweg te bewandelen, bij de leerlingen niet te veel inzicht te verwachten, als zij nog op den eersten trap van ontwikkeling staan; doch evenzeer moet hij er voor waken hen niet met oppervlakkige wijsheid te plagen, als zij door hunne bekendheid met de onderdeelen reeds tot volledige kennis van het geheel geraakten.

Het zou te betreuren zijn als der jeugd onthouden bleef, de geheele turnkunst als een vrije kunst te beschouwen en haar als zoodanig te leeren beoefenen en te leeren gebruiken. Er is toch geen kunst denkbaar, die, meer dan de turnkunst, in alle omstandigheden des levens een helpende en vaak redding brengende leidsvrouw is. Daarom moet bij de opvoeding het gymnastiek-onderwijs tijdig beginnen, het moet mede eene voorbereiding zijn tot de turnkunst. En zal het turnen zich boven het niveau van het alledaagsche verheffen, zal ze *levenskunst* worden, dan moet de *onderwijskunde* haar te hulp komen, omdat zonder degelijk onderwijs eene algemeene voorbereiding tot de kunst onmogelijk is.

Het schoolleven en het turnleven zijn tegenstellingen, waartusschen het eigenlijke leven der schooljeugd zich beweegt; bij eene goede opvoeding wordt de tegenstelling opgeheven en vormen beide vereenigd één geheel.

Wanneer het onderwijs zich met de leer en de kennis van de kunst in hare onderdeelen bezighoudt, dan wordt in het turnleven ook de geest vrij, die tot oefenen drijft, die de daad doet ontkiemen en volbrengen.

Wat door het onderwijs ontleed en verdeeld wordt, wordt in den stroom des levens weder vereenigd en elke oefening, die in hare onderdeelen door het onderwijs het eigendom van den leerling werd, maakt als geheel weder een deel van zijne levenskunst uit. Zoo gaan bij het gymnastiek-onderwijs school en leven hand aan hand en, tegelijk met de aan wetten en regels gebonden arbeid, ontwikkelt zich in den mensch het scheppend vermogen van zijn vrij geworden geest.

II.

Laat ik nu trachten in meer concreten vorm een beeld van het gymnastiek-onderwijs te geven en daartoe de vraag beantwoorden: „hoe moet dit onderwijs ingericht zijn om geheele schoolklassen tot dien graad van geoefendheid te brengen, dat zij de door een goed samengesteld leerplan aangegeven oefeningen volkomen correct uitvoeren”. Uit den aard der zaak moet ik mij hierbij tot hoofdzaken beperken en erop wijzen, dat men slechts *in* de school een juist begrip eener methode kan krijgen.

Op den voorgrond sta, dat het gymnastiek-onderwijs geheel naar dezelfde opvoedkundige wetten gegeven behoort te worden als het overige onderwijs. Ook hierbij gelden als eischen: ga van het gemakkelijke tot het moeilijke, van het eenvoudige tot het samengestelde; beoefen liever *weinig*, dat weinige echter grondig, dan velerlei niet grondig; geef den leerlingen eene voldoende hoeveelheid werk: 1e. om te voorkomen, dat zij zichzelf op minder gewenschte wijze bezighouden; en 2e. omdat slechts door veelvuldig oefenen het verlangde resultaat wordt bereikt; waar eenmaal aan begonnen is, ga daarmee voort, ook al wordt het gewenschte gevolg niet in korten tijd en langs den directen weg verkregen; geen *dwang*, doch *belangstelling* in het onderwijs is de zekerste waarborg ter bereiking van het doel en tevens het beste middel om de orde te handhaven, en eindelijk: steeds houde men in het oog, dat de gymnastiek wel arbeid, maar — naar GUTHS-MUTHS' uitspraak — „Arbeit im Gewande jugendlicher Freude sein soll”.

Hoe zijn nu deze beginselen op het gymnastiek-onderwijs toe te passen?

Beginnen wij met het hoofdbeginsel: „ga van het gemakkelijke tot het moeilijke”, hetgeen bij het aanleeren van lichaams-oefeningen beteekent: „verlang niet reeds dadelijk alles wat tot een onberispelijke uitvoering eener oefening behoort, maar vermeerder langzamerhand de daartoe noodzakelijke voorschriften”.

Bij het aanleeren eener oefening zijn drie graden van geoefendheid te onderscheiden. De eerste graad is reeds bereikt, als de oefening wordt uitgevoerd onverschillig hoe; bij het overtrekken aan het rek b.v. als de leerling zoover is, dat hij zonder hulp op het rek komt. De tweede graad is bereikt, als de oefening zonder onderbreking of merkbare inspanning met onberispelijke lichaamshouding wordt uitgevoerd; bij het gekozen voorbeeld, als de leerling met beide voeten afstoot, bij het in den steun komen, dijen, knieën en voeten gestrekt houdt en met opgericht hoofd, teruggebrachte schouders en ingetrokken lenden het geheele lichaam in schuin-achterwaarts gerichte houding in bedwang weet te houden. De leerling toont den derden of hoogsten graad van geoefendheid bereikt te hebben, als hij de geheele oefening in een vooraf bepaald en met de natuur der oefening overeenstemmend tempo uitvoert, zonder dat daarbij iets van de bij den tweeden graad gestelde eischen verloren gaat. Hier zij reeds dadelijk opgemerkt, dat het volstrekt niet noodzakelijk is alle oefeningen in den laatst opgegeven vorm te doen uitvoeren; groote verschillen in den bouw en individueele eigenaardigheden maken dit voor vele oefeningen geheel onmogelijk.

Tot den tweeden graad van geoefendheid moet echter eene klasse altijd gebracht worden, wanneer men ten minste het turnen boven het niveau van lichaams*beweging* tot de hoogte van lichaams*oefening*, tot vaardigheid en zelfbeheersching wil verheffen. En daartoe moet een goed gegeven onderwijs leiden. Vaardigheid in de uitvoering van bepaalde bewegingsvormen stelt tot eisch: vaardigmaking en daartoe is eene veelvuldige herhaling van denzelfden bewegingsvorm noodzakelijk. Waar men nu, om den lust in het oefenen gaande te houden, den leerlingen in een les eene geheele serie oefeningen laat uitvoeren, daar kan men in vele gevallen wel het diätetische doel van het turnen bereiken, maar het hoogere het opvoedkundige doel, dat het diätetische in zich bevat, volkomen beheersching van het lichaam, bereikt men niet. Bovendien bedriegt men zich, als men meent door veelvuldige afwisseling den lust der leerlingen levendig te houden; slechts *goed aangeleerde* oefeningen geven den leerling werkelijk bevrediging en zijn hem een prikkel tot nieuw beproeven en oefenen.

Zooals gezegd, wordt de tweede graad van geoefendheid: „de uitvoering eener oefening met volkomen zekerheid in onberispelijke lichaamshouding”, slechts bereikt door eene veelvuldige herhaling dier oefening, waarbij de leerling er naar streeft haar vloeiend uit te voeren en alle ongewenschte geassocieerde bewegingen achterwege te laten. Maathouden is echter ook hierbij gewenscht, want de al te veelvuldige herhaling heeft verveling met al hare nadeelige gevolgen tot onafscheidelijke begeleidster.

Ook kan door de eenvoudige herhaling eener oefening de vaardigheid slechts binnen bepaalde grenzen verhoogd worden, omdat, zoodra vermoeienis ontstaat, de uitvoering aan nauwkeurigheid, aan gehalte verliest.

Aan de geschiktheid van den onderwijzer en aan de methode is hier

tot taak gesteld die onontbeerlijke herhaling zóó in te kleeden, dat ze, met vermijding van het eentónige en zonder den lust te verminderen, den leerling geleidelijk vaardiger maakt.

Twee middelen zijn er om die herhaling het gewenschte gevolg te doen hebben, en wel afwisseling in den vorm der oefeningen en afwisseling in de wijze van oefenen. Afwisseling in den vorm der oefeningen verkrijgt men door, in plaats van de enkelvoudige, samengestelde oefeningen te nemen; daardoor krijgt de aan te leeren oefening een geheel ander uiterlijk en tevens den prikkel van het nieuwe. Als de afwisseling verkregen wordt door wijziging te brengen in de volgorde der deelen, waaruit de oefening bestaat, of door verandering te brengen in ondergeschikte bewegingen, die aan het hoofddeel der oefening verbonden zijn, dan noemt men dezen vorm „afgeleide oefenvorm”, waarvan eenige te zamen een „oefeningsgroep” genoemd worden. Brengt men daarentegen ter verkrijging van de gewenschte afwisseling de nieuw aan te leeren hoofdoefening in verbinding met eene reeds vroeger aangeleerde hoofdoefening, dan spreekt men van „oefeningsverbindingen”, die vooral de toestel-oefeningen rijk aan afwisseling maken. Door deze verbindingen ontstaan in zekeren zin nieuwe oefeningen.

Dezelfde gymnastische bewegingen komen er echter weer in voor en juist daardoor wordt de verlangde zekerheid in de uitvoering van vroeger aangeleerde oefeningen verkregen. Bovendien bevorderen de samengestelde oefeningsvormen de gymnastische vaardigheid in veel hooger mate dan de enkelvoudige, omdat ze de geschiktheid ontwikkelen uit eene zekere beweging, zonder onderbreking, in eene andere beweging van afwijkenden vorm over te gaan.

Behalve door het varieeren van den inhoud der oefening, hetgeen, zooals ik aangaf, door „afgeleide oefeningen” en door „oefeningsverbindingen” geschiedt, kan men, ten einde de onontbeerlijke herhaling den prikkel van het nieuwe te geven, ook afwisseling brengen in den uiterlijken vorm van het oefenen. Bij het bespreken van dit punt is het gewenscht de vrije-oefeningen en de toestel-oefeningen afzonderlijk te beschouwen.

De bij de vrije-oefeningen bijna uitsluitend gebruikelijke wijze van oefenen is die van het „gemeenschappelijk oefenen”, waarvan het eigenlijke kenmerk is de gelijktijdige uitvoering van dezelfde oefening door een grooter of kleiner aantal leerlingen. Op drie verschillende wijzen kan dit geschieden: 1e. op bevel (met aankondiging), 2e. op tel (op bevel zonder aankondiging) en 3e. in een vooraf bepaald tempo. Bij de eerste wijze (het oefenen op bevel met aankondiging) wordt de leerling, door eene korte omschrijving, met den vorm en de volgorde der bewegingen bekend gemaakt. Na twee- of driemaal herhalen is men gewoonlijk zoover, dat de tweede wijze (oefenen op bevel zonder aankondiging) gebruikt kan worden. Door het korte en bondige van deze oefenwijze wordt tijd gespaard en door de omstandigheid, dat de volgende bewe-

ging op een kort, onverwacht gegeven teeken moet worden uitgevoerd, worden slagvaardigheid en tegenwoordigheid van geest ontwikkeld. Om deze redenen is deze uitvoeringswijze als de hoofdvorm voor de uitvoering der vrije-oefeningen te beschouwen. Ten einde hare opvoedkundige waarde niet te verminderen, moet de onderwijzer er zich aan gewennen de bevelen voor de verschillende onderdeelen der oefening met onregelmatige tusschenruimten te geven.

Bij de derde uitvoeringswijze, die wij bij het methodisch aanleeren eener oefening gebruiken (die in een vooraf bepaald tempo), moet de leerling zijne volkomen bekendheid met de aangeleerde oefening bewijzen. Deze rhythmische uitvoering is echter slechts dan nuttig voor de lichamelijke opvoeding, als de pogingen, om in de maat te blijven, geen nadeeligen invloed op de nauwkeurige uitvoering der bewegingen oefenen. Daarom moet de onderwijzer ook bij het oefenen in tempo in de eerste plaats het oog gevestigd houden op de „juiste uitvoering” der oefening en eerst daarna aan het „gelijktijdige” zijne aandacht wijden. Ja zelfs, wanneer eene oefening „op tel” goed wordt uitgevoerd, maar het blijken zou, dat eene bevredigende rhythmische uitbeelding slechts door langdurige herhaling zou te bereiken zijn, dan doet men beter, zooals ik boven bij de verschillende graden van geoefendheid reeds aangaf, deze oefeningswijze achterwege te laten.

Uit het vorenstaande is af te leiden, dat de drie verschillende uitvoeringswijzen eene dubbele beteekenis hebben: 1e. maken ze, door een geleidelijk klimmen der gestelde eischen, het mogelijk, dat ook minder lichamenlijk-begaafden de oefeningen aanleeren; en 2e. wordt het gevaar van eentonigheid vermeden, doordat ze zoowel den leerling als den onderwijzer eene welkome afwisseling bieden. Die afwisseling, binnen goed gedachte paedagogische grenzen, is voor een opgewekt, geest en lichaam verfrisschend gymnastiek-onderwijs van groote waarde. Daarom zij hier nog op een paar hulpmiddelen de aandacht gevestigd, die het aanleeren der oefeningen vergemakkelijken en tegelijk werkzame prikkels geven.

Zowel bij moeilijke vrije-oefeningen, als bij marsch- en loopoefeningen is 't aan te bevelen niet onafgebroken de geheele klasse tegelijk te laten werken, maar door verschillende deelen der klasse (afdeelingen) achtereenvolgens de oefeningen te laten uitvoeren. Als voordeelen van dit oefenen stip ik aan: het biedt de gelegenheid de leerlingen na inspannend oefenen te laten uitrusten zonder dat de geheele klasse het werk staakt. De onderwijzer kan nu de gemaakte fouten gemakkelijker verbeteren; de toeziende leerlingen ontvangen, van de werkende afdeeling, een aanschouwelijk onderwijs, dat hun de gelegenheid geeft goed en slecht tegelijk te zien uitvoeren, terwijl ze door de critiek van den onderwijzer leeren het goede en het slechte streng te onderscheiden. Van niet geringe beteekenis is ook het wedijveren der verschillende afdeelingen, als zij zich alle moeite geven om zoo weinig mogelijk fouten te maken.

Het beurtelings oefenen der afdeelingen is een zeer aan te bevelen verbinding van het nuttige met het aangename en moet bij het aanleeren van nieuwe oefeningen m.i. altijd in practijk worden gebracht.

Behalve op de meer gebruikelijke wijze, om de oefeningen door de rijen en rotten in verschillende richting of in *canonvorm* te laten uitvoeren, wil ik nog de aandacht vestigen op de afwisseling der vrije-oefeningen met eenvoudige orde-oefeningen, zoogenaamde tusschen-oefeningen. Dit is eene bijzondere eigenaardigheid van de MAUL'sche turnmethode; hij kwam er toe door de volgende overwegingen. Vrije-oefeningen kunnen slechts dan naar behooren worden uitgevoerd en invloed oefenen op de organische verrichtingen, wanneer ze eenige malen herhaald worden. Om vermoeidheid, eentónigheid en 's zomers te groote warmte-ontwikkeling te voorkomen, is het wenschelijk arbeid af te wisselen met rust, dus met eene periode, waarin de ademhalingsorganen weer kalmer werken en de verbruikte krachten hersteld kunnen worden. Gewoonlijk beveelt men dan: Rust! en doemt de geheele klasse tot niets-doen, terwijl de onderwijzer, heen en weer wandelende, toezicht houdt. Een gevolg hiervan is — als de leerlingen dien rusttijd niet op *hunne* manier gebruiken — traagheid en loomheid, die een hoogst ongunstigen invloed op de daarna uit te voeren oefeningen hebben. Daarbij komt nog, dat de ervaring leerde, dat na eene inspannende oefening op de plaats, voortbeweging de aangenaamste afwisseling biedt. Daarom lasse men tusschen de inspannende vrije-oefeningen eenvoudige orde-oefeningen in, waarbij de leerlingen bezig blijven zonder sterk ingespannen te worden. Deze tusschen-oefeningen, voor elke klasse andere, moeten, om met de vrije-oefeningen tot een harmonisch geheel te worden verbonden, in tijdduur en tijdmaat in overeenstemming zijn met de voorafgaande of de daaropvolgende vrije-oefeningen. Zorgt men nu deze oefeningen zoodanig te regelen, dat de klasse telkens met ander front oefent, dan wordt het zelfstandig werken der leerlingen bevorderd en krijgt de oefenende schaar een zóó levendig beeld vol afwisseling en beweging, dat de behoefte aan „reien” met haren nasleep zich in het geheel niet meer doet gevoelen.

Dezelfde dienst, als bij de vrije-oefeningen op de plaats, bewijzen ons de orde-oefeningen bij de oefeningen in het gaan (marcheeren), loopen en huppen.

Bij deze oefeningen, die uit eene lange reeks rhythmisch herhaalde bewegingen bestaan, ontstaat, vooral als zij altijd in dezelfde banen worden uitgevoerd, verveling. Worden ze echter uitgevoerd met de voor elk leerjaar nieuw vastgestelde orde-oefeningen, dan wordt de eentónigheid opgeheven en het nuttige resultaat der inspannende voortgezette bewegingen werkelijk verkregen.

Tegen zulk gebruik der orde-oefeningen, waarbij deze nooit doel, doch altijd slechts middel zijn, kan m.i. niemand een grondig argument aanvoeren.

Laat ik nu trachten de vraag te beantwoorden: hoe kan aan „klassen” het onderwijs aan de toestellen zóó opwekkend en zóó vruchtdragend worden ingericht, dat ook hierin de groote massa der leerlingen van de ruwe onafgewerkte uitvoering der oefeningen tot eene volmaakte uitbeelding wordt gebracht.

Dit doel wordt door velen in het algemeen en voor de volksschool in het bijzonder een onbereikbaar ideaal genoemd. Zeer dikwijls is men tevreden, als de leerlingen de oefeningen slechts uitvoeren en wordt het *hoe* als van ondergeschikt belang beschouwd. Het komt mij voor, dat onvoldoende bekendheid met de middelen, om de leerlingen van den eersten tot den tweeden graad van geoefendheid te brengen, hiervan de oorzaak is. De mogelijkheid toch, dat geheele klassen ook de toestel-oefeningen in onberispelijke, den mensch passende houding kunnen leeren uitvoeren, is meermalen bewezen. Ja, zelfs de derde graad van geoefendheid, de rhythmische uitvoering van toestel-oefeningen in den vorm van „gemeenschappelijk oefenen”, is bij goede leiding zeer dikwijls bereikbaar gebleken. De weg, die van den tweeden naar den derden graad leidt, is in de verste verte niet zóó lang en zóó moeilijk als die van den eersten tot den tweeden graad van geoefendheid. Want, is eenmaal bij de uitvoering eener oefening eene gelijkvormige houding bij alle leerlingen verkregen en door waarneming het voor die oefening meest gewenschte tempo gevonden, dan is de gelijktijdige rhythmische uitvoering van de meeste, voor het onderwijs bruikbare toestel-oefeningen, zonder groote moeite te bereiken. En nu weet ik wel, dat sommigen, die gelijkheid „parade-cultuur” noemen, doch die cultuur, waardoor een bewegingslustige jeugd in het bewustzijn eener gemeenschappelijk uitgevoerde moeilijke handeling tot stipte plichtsvulling wordt opgeleid, heeft in mijn oog juist hare groote paedagogische waarde.

Slaan wij nu een blik op de middelen, die bij het onderwijs aan de toestellen tot de besproken resultaten leiden. Ook hierbij staat op den voorgrond: Verdeel de hoofdpogave in onderdeelen en laat den leerling door een afwisseling biedend oefenen, trapsgewijze het einddoel bereiken; slechts langs dezen weg is het mogelijk ook bij de zwakken en minder vluggen, waaraan wij toch in de eerste plaats onze aandacht moeten wijden, den lust tot oefenen op te wekken en te ontwikkelen. En daartoe is het niet voldoende, zooals helaas tot nadeel der oefenende klasse maar al te dikwijls geschiedt, de voor de beoefening der vrije-oefeningen deugdelyk geachte methode heel eenvoudig ook bij de toestel-oefeningen in practijk te brengen.

De hoofdvorm, waarin de vrije-oefeningen worden onderwezen, is, zooals ik boven aangaf, het oefenen op bevel (zonder voorafgaande aankondiging). Deze oefeningswijze te gebruiken bij elke toestel-oefening of in alle phasen van het aanleeren, is niet anders dan de lust in het oefenen, vooral bij oudere leerlingen, stelselmatig dooden en *kostbaren* tijd verkwelen. Daarbij komt nog, dat bij zeer velen der fraaiste en meest

gewilde oefeningen de onderdeelen zonder zichtbare onderbreking in elkander vloeien; door het versnipperen der oefeningen, zooals bij het oefenen op bevel geschiedt, gaat dikwijls het karakter der oefening verloren en wordt, zonder eenig nut, het aanleeren vaak moeilijker gemaakt. Men denke hierbij b.v. aan de zitverwisselingen aan de brug, waarvan de onberispelijke uitvoering eischt, dat aan het opzwaaien der beenen onmiddellijk zonder merkbare onderbreking een zacht elastisch neerzwaaien der beenen verbonden wordt.

Bovendien, het oefenen op bevel heeft eerst *dan* recht van bestaan, als de meerderheid der leerlingen instaat is de verlangde bewegingen uit te voeren. Bij de vrije-oefeningen, die meestal uit eenvoudige bewegingen samengesteld zijn, is dit gewoonlijk reeds in de eerste les het geval, doch geheel anders bij de toestel-oefeningen. Bij deze zijn heel wat meer bezwaren te overwinnen; de eene leerling komt er spoedig, een ander heeft langer tijd noodig, deze oefent gemakkelijker in een sneller, gene weer in een langzamer tempo.

Het eenige deugdelijke middel nu om alle bestaande verscheidenheden tot eenheid te brengen is het „vrij-oefenen”. Zonder hen aan bevel of tijd te binden, late men de leerlingen probeeren en oefenen totdat de eerste graad van geoefendheid bereikt is. Ter bespoediging hiervan doet men verstandig de leerlingen aan het toestel, waarbij zij zijn ingedeeld, naar hunne geoefendheid te rangschikken; hierdoor zijn de minder-geoefenden in de gelegenheid, *voor* zij aan de beurt komen, de oefeningen eenige malen min of meer volkomen te zien uitvoeren. Nummer *een* van elke afdeeling staat tot het verleenen van hulp gereed en tracht door opmerkingen, enz., het aanleeren der oefeningen te bespoedigen. In dit stadium komt 't er vooral op aan, dat de oefening gemaakt wordt, onverschillig *hoe*; de volmaking komt later.

Dit „vrij-oefenen” laat aan de individualiteit van den leerling de gewenschte speling en vertoont een opgewekt beeld van gymnastisch leven; wedijverend geven de leerlingen zich moeite de oefening meester te worden. En 't is niet alleen het vooruitzicht op de bevrediging en op het genot aan het kunnen verbonden, dat hen tot inspannen en oefenen prikkelt, — 't is ook de vrees om, bij de gemeenschappelijke uitvoering, de weinig benijdenswaardige rol van verstoorder der eenheid te vervullen, die hen onafgebroken tot oefenen aanzet.

Het hier geschetste „vrij-oefenen” heeft met het afdeelingsturnen in de vereenigeningen het afzonderlijke werken van den eenling gemeen, doch wijkt in een belangrijk onderdeel daarvan af. *Hier* maken alle afdeelingen dezelfde oefening; de zogenaamde voorwerkers zijn geen op eigen gelegenheid werkende onderwijzers en worden ook niet afzonderlijk opgeleid; het zijn slechts de *primi inter pares*. De leeraar is en blijft de man, die het onderwijs geeft, en zijn taak bestaat dan ook niet uitsluitend in het „in de hand houden der klasse” en een weinig heen en weer wandelen. Zonder het geheel een oogenblik uit het oog te verliezen, bemoeit hij zich nu met *dezen* dan met *genen* leerling, straks

met *deze* en een oogenblik later weer met eene *andere* afdeeling. Opmerkingen, *nu* hier *dan* ginds gemaakt, stellen het buiten twijfel, dat ook zij, die schijnbaar niet worden waargenomen, onafgebroken onder toezicht staan. Onophoudelijk verbetert hij direct de waargenomen fouten en maakt hij zijne leerlingen opmerkzaam op de tallooze kleinigheden waarover tot het aanleeren der oefeningen de ervaren onderwijzer beschikt. Nu en dan onderbreekt hij door een gebiedend „Halt” het oefenen, om zijne opmerkingen voor de geheele klasse verneembaar te maken, of om de oefening nog eens voor te doen. Dit kan ook zóó geschieden, dat hij den leerling, die door eene voortreffelijke of bijzonder slechte uitvoering der oefeningen de aandacht tot zich trok, de oefening laat voordoen en dan zelf, op het slechte en vooral op het goede daarbij wijst, of de leerlingen doet zeggen wat in hun oog goed of minder-goed werd uitgevoerd. Dit alles moet kort en bondig geschieden, zoodat het eigenlijke oefenen zoo weinig mogelijk schade lijdt en weer onmiddellijk kan worden voortgezet. Bij eene andere gelegenheid worden op de aangegeven wijze alle aan een toestel turnende leerlingen gemonsterd. Maakt men hierbij van tijd tot tijd gebruik om het aantal goed of dragelijk uitgevoerde oefeningen op te tellen, dan is dit een uitstekend middel, om den reeds bestaanden wedijver tusschen de verschillende groepen nog te vergrooten.

Dit opwekken van den wedijver, een der krachtigste hulpmiddelen bij het klasse-onderwijs in 't algemeen, is evenzeer een hulpmiddel bij het onderwijzen van lichaams-oefeningen. Natuurlijk wordt hier bedoeld een wedijver binnen paedagogische grenzen, een wedijveren dus, dat ten doel heeft de vaardigheid der medeleerlingen te evenaren, niet deze te overtreffen, zooals bij de „Sport” altijd het geval is. Zeer gewenscht zou het daarom zijn, indien de voorstanders van „Sport in de school” zich vooraf door eene vergelijkende studie op de hoogte stelden, alvorens zich apodictische uitspraken te veroorloven over zaken, die zij niet beoordeelen kunnen.

Het „vrij-oefenen” biedt den opmerkzamen onderwijzer alle gelegenheid den leerling op eenvoudige wijze in zijn natuurlijk streven naar verdere volmaking behulpzaam te zijn. *Hier* een opwekkend woord voor den zwakke, die wel langzaam, doch, dank zijn onverdroten ijver, onophoudelijk vorderingen maakt; *ginds* een woord van lof voor den onhandige, die onder de leiding van zijn voorwerker, voor de eerste maal de eigenlijke moeilijkheid der oefening overwonnen heeft; *daar* weer een aanwijzing van het verband tusschen de nieuwe en eene vroeger aangeleerde oefening, of eene opmerking over de waarde der oefening voor het dagelijksch leven en voor de voorbereiding tot den militiedienst; dit alles zijn momenten, die kunnen medewerken om de belangstelling der leerlingen op te wekken en hunnen ijver nieuw voedsel te geven.

Het „vrij-oefenen” is zoolang de meest doelmatige oefeningswijze totdat ook de zwakste leerlingen den eersten graad van geoefendheid hebben bereikt. Eerst dan is de tijd aangebroken om tot eene herhaling in den vorm van gemeenschappelijk oefenen over te gaan. De leerlingen

ondervinden bij deze nieuwe oefeningswijze dan niet het gevoel van dwang, integendeel zij begroeten haar als eene welkome afwisseling en verheugen er zich in het afzonderlijk aangeleerde in dienst van „gemeenschappelijk handelen” te kunnen stellen en wedijveren opnieuw om aan de, door de uitvoering gestelde eischen, met staag toenemende nauwkeurigheid te voldoen. En iedereen, die de gelegenheid gehad heeft een goed geleid gemeenschappelijk oefenen te volgen, zal in de geschiktheid, om niet gemakkelijke oefeningen gemeenschappelijk uit te voeren, geen ijdele parade-cultuur meer zien, doch integendeel de meest volkomen uiting van het meesterschap van den eenling over den aan de veelheid gestelden eisch.

De vraag of zulk onderwijs ook aan de hogere klassen, waarvoor de leerstof meer kracht en vlugheid eischt, kan gegeven worden, wordt dikwijls ontkennend beantwoord. De ervaring leert echter, dat bij de leerlingen, die van de eerste klasse af goed geleid onderwijs hebben genoten, de verschillen in kracht en vaardigheid niet zóó groot zijn, dat daardoor het onderwijs noemenswaardige moeilijkheden ondervindt. Slechts wanneer de klassen nu en dan worden versterkt met leerlingen, die geen of slecht gymnastiek-onderwijs ontvingen, dan ontstaan de bezwaren, die de vraag wettigen of het niet beter zou zijn de toevlucht tot het JAHN'sche turnen te nemen. 't Is m. i. zelfs nog dan niet gewenscht het klasseverband op te heffen.

Het deelnemen aan de vrije-oefeningen, levert bij een goed leerplan, dat aan alle klassen nieuwe eischen stelt, geen bezwaar op, omdat men tot het grondig behandelen der nieuwe leerstof toch nog altijd, zij 't dan ook slechts vluchtig, op de elementaire leerstof terugrijpt.

Aan de toestellen kan men in het ergste geval binnen de grenzen van het klasseverband in afdeelingen laten turnen, waarbij de leerlingen aan toestellen van dezelfde soort eene in verschillende graden gerangschikte leerstof beoefenen.

Deze wijze van turnen in afdeelingen heeft in elk geval boven het gewone afdeelingsturnen nog voor, dat de onderwijzer meer direct de leider blijft en een gemakkelijker overzicht heeft, dan wanneer de leerlingen aan verschillende toestellen oefenen. Alleen bij dringende noodzakelijkheid wordt tot dezen maatregel overgegaan. Men kan de moeilijkheid ook zóó ondervangen, dat men de minder-geoefenden in de verschillende afdeelingen de laatste nummers geeft en hen dan de voor de klasse opgegeven oefening in een gemakkelijker vorm laat uitvoeren. Omgekeerd kan men ook, binnen het klasseverband, den leerlingen, die de oefeningen veel spoediger dan anderen meester zijn, door een afgeleiden vorm of eene nieuwe verbinding het oefenen aangenaamer maken. De noodzakelijkheid, om op de aangegeven wijze te individualiseeren, komt echter niet zoo dikwijls voor als men wel zou meenen. Er zijn om van den eersten tot den tweeden graad van geoefendheid te komen, d. w. z. van de hulpbehoevende plompe tot de volmaakt zuivere uitvoering eener oefening, zooveel verschillende bezwaren te overwinnen, dat in de meeste

gevallen zelfs de meest geoefende leerlingen geen bijzondere opgaven behoeven. Van de eerste les af moet de leerling er aan gewend worden zichzelf kwalitatief de hoogste eischen te stellen. Tot nauwgezette plichts-
 vervulling moet de jeugdige mensch worden opgevoed, de school moet in de meeste gevallen daarbij het grootste deel van het werk doen. Zoowel bij het geestesonderwijs als bij dat in lichaamsoefeningen houde men onafgebroken in het oog, dat slechts dan schoone gevolgen worden verkregen, als de geest, waarin het onderwijs gegeven wordt, het vervullen van den plicht tot eene aangename taak maakt.

Behalve de hier besproken middelen (de ontwikkeling der oefeningen van gemakkelijke tot moeilijke vormen, afwisseling bij de noodzakelijke herhalingen door het varieeren der oefeningen en van de oefeningswijze, het opwekken van den wedijver en het aankweken van belangstelling in de oefeningen), is het optreden van den onderwijzer nog een belangrijke factor ter bereiking van het voorgestelde doel. Een opgewekt, levendig temperament en een leertoon in overeenstemming met den leeftijd en de sekse der leerlingen, ze zijn bij het gymnastiek-
 onderwijs even onmisbaar als bij het gewone onderwijs.

Meer nog dan het schoolonderwijs, waarbij de leerlingen aan een vaste plaats gebonden zijn, eischt het gymnastiek-onderwijs, dat aan een massa jeugdige wildzangen dikwijls in eene beperkte ruimte een voldoende hoeveelheid beweging moet geven, *orde*. Dat wil niet zeggen *dril*. Het einddoel der geheele opvoeding, volkomen zelfstandigheid van den aan onze zorgen toevertrouwen jeugdigen mensch, mag nooit uit het oog worden verloren. En ook daartoe moet het gymnastiek-onderwijs in niet geringe mate bijdragen. Overbodig, ja zelfs verkeerd is het daarom, vooral bij oudere leerlingen, elke handeling aan voorschrift en bevel te willen binden. Evenals bij het eigenlijke oefenen, naast den gebonden vorm van het gemeenschappelijk werken, het „vrij-oefenen” eene ruime plaats is te geven, zijn ook alle onbelangrijke deelen van de les, b.v. het verwisselen van toestellen, op ongedwongen wijze uit te voeren. Zoo is het ook volstrekt niet in strijd met het gymnastisch doel om bij het oefenen aan de toestellen de leerlingen, die niet aan de beurt zijn, op banken te laten zitten. Want niet om hen vermoeid te maken, doch wel om hun de noodige beweging te geven, om hunnen geest te ontspannen en om hunne krachten te ontwikkelen en doelmatig te leeren gebruiken, dient de gymnastiek-les.

Met de wisselwerking tusschen lichamelijke en geestelijke inspanning, tusschen het geestelijk en lichamelijk leven staan twee vraagstukken in het nauwste verband en wel: vermeerdering van het aantal uren voor de lichamelijke opvoeding en het vrije spel. Ze danken beide hun ontstaan aan de zich meer en meer ontwikkelende overtuiging, dat het tijd wordt om aan de lichamelijke opvoeding, vooral der stedelingen, grooter aandacht te schenken.

Ik acht mij onbevoegd om een poging te doen tot aanwijzing hoe de

tijd gevonden kan worden, doch wel kan ik op grond van eigen waarneming ter zake verklaren, dat het laatste uur van den namiddagschooltijd, wanneer deze niet door lichaamsoefeningen wordt onderbroken, voor het geestes-onderwijs niet de minste waarde kan hebben. Ten opzichte van het spel heb ik echter wel eene meening en deze steunt op mijne nu juist niet van gisteren dateerende ervaring.

De lichaamsoefeningen in de school moeten der geheele schooljeugd ten goede komen en dus in de eerste plaats aan de vele vertroetelde en trage kinderen de weldadige gevolgen van lichamelijke tucht en oefening doen gevoelen. Dit doel is slechts door middelen te bereiken, waarbij de deelneming van elk afzonderlijk volkomen gewaarborgd is; deze waarborg wordt *in hooge mate* door het gymnastiek-onderwijs en slechts *in zeer geringe mate* door het spel verkregen. Men kan het spel met het zingen der koren en het toestelturnen met den solo-zang vergelijken. Evenals de zanger in het koor zachtjes meezingen of ook wel geheel zwijgen kan, terwijl de anderen zich alle mogelijke moeite geven, is 't ook bij het spelen mogelijk, dat de zwakkeren en tragen het eigenlijke werk aan anderen overlaten, of, als ze een oogenblik tot het vervullen van eene taak verplicht zijn, zich hiervan op de meest lakse wijze kwijten.

Bij een goed geleid turnen aan toestellen en bij den gebonden vorm, waarin de vrije-oefeningen worden uitgevoerd, is de leerling verplicht zich in te spannen; en dit resultaat alleen is reeds een voldoende aanleiding, om de twee uren, waarover wij beschikken, geheel of bijna geheel aan gymnastiek-onderwijs te besteden. Ook het spel moet, om nuttig te zijn, aangeleerd worden en meer tijd, dan noodig is om de leerlingen met de regels der spelen bekend te maken, heeft de gymnastiek-onderwijzer gewoonlijk niet beschikbaar. Slechts wanneer het aantal lessen wordt vermeerderd zou men aan het spel eene betere plaats kunnen inruimen. Op het groote belang daarvan zij hier met nadruk gewezen. Slechts door uitbreiding van het aantal uren, voor lichaams-oefeningen bestemd, kunnen de hygiënische gevolgen van het spel door de schooljeugd en langs dien weg door het geheele volk genoten worden. De te overwinnen bezwaren, gebrek aan leerkrachten, aan tijd, aan geld en aan ruimte, zijn echter groot, en zacht uitgedrukt, getuigt het van weinig inzicht, wanneer men een vak veroordeelt, dat men niet kent om er spelen voor in te voeren, waarvan men in de meeste gevallen zelfs de namen nog nooit hoorde noemen.

Vervulde de beweging voor het spel, op fanatieke wijze geleid, vele gymnastiek-onderwijzers, die onder ongunstige omstandigheden werken, met schrik, de Hollandsche bedachtzaamheid, die zoo dikwijls werkelijk goede zaken ad calendas graecas verschuift, heeft in dit geval iets goeds uitgewerkt. Men is tot bezinning gekomen en niet het minst door het bankroet, dat het Engelsche opvoedingsstelsel geslagen heeft in den strijd, die meer dan $2\frac{1}{2}$ jaar heeft gewoed.

Heeft men niet het recht, waar men ons het Engelsche opvoedings-

stelsel ten voorbeeld stelt, naar de oorzaken van de verdierlijking te zoeken, waarvan dat volk blijk gaf in zijn strijd tegen weerlooze vrouwen en kinderen en tegen redeloos vee? Waarlijk wij moeten het elders zoeken en zulks niet alleen uit ethische overwegingen, doch ook — en het klinkt misschien paradox — om zuiver hygiënische redenen. Of stemt het niet tot nadenken, wanneer wij lezen, dat in '99 in Manchester zich 11.179 vrijwilligers hebben aangemeld, dat daarvan 8000 werden afgekeurd en slechts 1072 voor den velddienst bruikbaar werden geacht? Met het oog op zoo sterk sprekende cijfers acht ik alle commentaar overbodig.

Het wil mij voorkomen, dat het pleit der lichamelijke volksopvoeding bij ons te lande beslist is. Na 15 jaren strijd tegen kortzichtigheid en bekrompenheid is de waarde der lichaamsoefeningen voor den burger, die door zijn militieplicht een deel van zijn plichten als Staatsburger moet vervullen, erkend. Wat de gezondheidsleer en de opvoedkunde te zamen niet konden bewerken, zal door het *eigenbelang*, gewaarborgd door het Kon. Besluit van 1 April l.l., verkregen worden.

Bij *doortastende* uitvoering zal dit Besluit binnen luttele jaren het geheele volk ten zegen zijn.

Voor ons, die de lichamelijke volksopvoeding op breeder grondslag willen doen rusten, is het einddoel nog lang niet bereikt. Wij moeten blijven ijveren voor het verschaffen van tijd en gelegenheid tot krachtige en verfrisschende beweging in de open lucht door spelen, schaatsenrijden en zwemmen; met betrekking tot de negatieve hygiëne moeten wij medewerken tot opheffing van alles wat de gezondheid schaden kan, en, wat de positieve hygiëne betreft, voor uitbreiding van het methodisch schoolturnen propageeren.

Een onderwijsmethode zooals ik schetste, die den leerling opkweekt tot trouwe plichtsbetrachting, tot zelfstandigheid en tot vrijheid gepaard aan orde, stelt aan den onderwijzer hooge eischen. Niet het officieel van hem verlangde stelt hem tot hare toepassing in staat, doch een onafgebroken streven naar verdere volmaking; in hoofd en hart zij hem onuitwischbaar gegrift, dat hij, die opvoeden wil, zelf gevormd moet zijn en tot zijn laatsten snik zichzelf moet opvoeden. Slechts zóó kan hij in plaats van dienaar der methode haar meester worden en zelfschepend tot hare verdere volmaking bijdragen.

Vatten wij zóó onze taak op, dan is zelfvoldoening ons loon en zijn miskennis en teleurstelling niet anders dan prikkels om onafgebroken met nieuwe kracht en toewijding te blijven arbeiden aan het schoone gebouw, dat tot instandhouding van ons zelfstandig volksbestaan met *bekwamen spoed* moet worden opgetrokken.

S. VAN AKEN.

OVER HET MET GUNSTIG GEVOLG AANWENDEN VAN MIJN
RADERBAAR BIJ HET VERVOER VAN ZWAAR GEWONDEN
OVER HOBBELIGE WEGEN EN GEACCIDENTEERDE TER-
REINEN IN DEN OORLOG IN ZUID-AFRIKA EN HET
IN TOEPASSING BRENGEN VAN DE MET DIT STEL-
SEL VERKREGEN GROOTE BESPARING
VAN LICHAAMSKRACHT BIJ 'T VER-
VOER VAN VRACHTEN IN HET
ALGEMEEN.

Niettegenstaande ik reeds sedert 35 jaren heb beweerd en dikwijls in de gelegenheid geweest ben te kunnen aantonen, dat mijn raderbaar met gunstig gevolg is kunnen gebruikt worden voor 't vervoer van *zwaar gewonden* over hobbelige wegen en geaccidenteerde terreinen van ons Vaderland, was het voor mij eene niet geringe zelfvoldoening ook van eenige mijner uit den oorlog in Zuid-Afrika terugkeerende collega's te hooren bevestigen, dat die voertuigen daár niet alleen dagelijks voor 't overbrengen van lijders van uit de spoorwegstations naar de veldhospitalen visa-versa, maar zelfs op afstanden van 4½ uur, voortgeduwd door 2 kaffers, met succes zijn gebruikt kunnen worden bij 't evacueeren van *zwaar gewonden* over hobbelige ongelijke wegen, door spruitjes, over klippen en door driften, en zelfs eens daár, waar geen ambulancewagen, noch op grooten afstand te dragen *ongedekte* draagbaren vertrouwbare hulp konden verleenen.

Doordat men bij de Boeren niet in het bezit was van een geregeld korps ziekendragers en de lijders *coûte que coûte* over de ongelijkste terreinen soms dagen lang moesten worden vervoerd, konden daarvoor, al moesten de lijders zich aan eene voortdurende door schudden, schokken en hotsen veroorzaakte marteling onderwerpen, niet anders dan van met 10 tot 16 muildieren of ossen voortgetrokken ambulancewagens worden gebruikt. Onder andere, zegt Dr. VAN DER GOOT, om de Renosterrivier te kunnen overtrekken moest eerst een met 16 muilezels bespannen Engelsche ziekenwagen, die in de modder der rivier was blijven steken, uitgegraven worden, alvorens met veel moeite tegen de helling opgetrokken te kunnen worden.

Zoo werd, volgens BURDETT COUTS, een transport gewonden aan onnoemelijke folteringen blootgesteld, door gebrek aan eenig ambulancevervoermateriaal en samengepakt in ossenwagens zonder veeren; 40 mijlen over spruit en drift werden zij gehotst met bestemming naar Bloemfontein.

„Tijdens de ontruiming van Bloemfontein”, zegt BURDETT COUTS, „waren

20 der ernstigste patiënten geëvacueerd naar een blijvend hospitaal. Hoe werden zij vervoerd? Zij werden uit hunne tenten getild, op ruwe ossenwagens gelegd en over 't veld gehotst. In drie dagen waren 4 van deze 20 dood."

„Om 10 uur”, zegt Prof. KORTEWEG, „zat ik in een wagen van de BOURKE's ambulance, door 14 muilen getrokken. Links van Ladysmith reden wij over 't gebergte heen, nu eens stijl rijzende, zoodat de kracht van 14 muilen haast tekort schoot, dan weder onder scherp trillen der remmen dalende, haast den wagen uitgeschoven wordende, steeds schokkende, hossende en schuddende, soms zóó hevig dat men slechts, door zich geheel schrap te houden, zich voor kneuzingen kon vrijwaren. Elk bewegelijk voorwerp, zelfs een opgehangen veldflesch, dreigde nu en dan een levensgevaarlijk projectiel te worden. De bezwaren toch van dat transport overschreden al mijne voorstellingen en ik meende allermint de zwaar gewonden daaraan te mogen blootstellen, die dan meerendeels in de kleine verspreide ambulances moesten achtergelaten worden.”

„De typhuspatiënten, die zich in Modderspruit reeds voor 't meerendeel als zeer ernstige gevallen hadden doen kennen, schenen het vervoer, waarschijnlijk wel het 1^e vervoer per wagen van het hospitaal te Modderspruit naar 't station een goed kwartier rijdens, juister gezegd schudden, schokken en hossen, al zeer slecht verdragen te hebben, een stierf denzelfden nacht *in den trein*, evenzoo een kaffer-typhuslijder, de 3^e kreeg herhaalde darmbloedingen en de 4^e stierf eenige dagen later in Pretoria.”

Doordat mijne raderbaren uit gebrek aan dragers aan het front (gevechtlinie) zelden door Dr. BIERENS DE HAAN, Dr. ROMEIJN en Dr. JANSEN gebruikt konden worden, zijn er toch gelegenheden genoeg voorgekomen, dat zij bewijzen hebben kunnen leveren zeer geschikt te zijn geweest tot het vervoer van zwaar gewonden op groote afstanden over hobbelige wegen en in uiterst geaccidenteerde terreinen. Onder meer andere geeft het volgende verhaal van Dr. LINGBEEK daarvan een duidelijk bewijs. „Dit moeilijk transport gebeurde korten tijd vóór het ontzet van Ladysmith (26 Febr. 1900), waar toen de voorposten en de daar gelegen hulphospitalen uit verschillende lagers moesten ontruimd worden. Zoo was dan ook de Zweedsche Doctor HAMMAR, die bij onze ambulance was ingedeeld, verplicht daaraan gevolg te geven en liet hij zijn patiënten van uit het *Utrechtsche lager*-hospitaal naar het veldhospitaal (toen Centraal-hospitaal in Natal) op *Pepworthfarm* bij Modderspruit overbrengen.

Onder de verschillende te vervoeren patiënten was er een lijdend aan *buikvliesontsteking* tengevolge van buikverwonding, dien Dr. HAMMAR niet aan het vervoer in een ambulancewagen dorst toe te vertrouwen. Ook was de afstand van $4\frac{1}{2}$ uur te ver, omdat er geen voldoende aantal kaffers aanwezig waren om hem in eene *ongedekte* brancard in de zon te laten dragen. Toen de patiënt, om niet in handen van den vijand te vallen, *coûte que coûte* vervoerd wilde worden, viel de aandacht op mijn

raderbaar, die dit transport van den onvervoerbaren patiënt op eene uitstekende wijze heeft ten uitvoer gebracht.

Na de kap als een tent op de veeren te hebben bevestigd, werd de hoogst pijnlijke patiënt, in zijn brancard liggend, aan de uiteinden der veeren opgehangen en door 2 ongeoeffende kaffers voortgeduwd. Eerst over een hobbeligen weg tot *Nelthorpe*, toen over de kliprivier, en verder naar 't Krugerdorp- en Wakkerstroom-lager gereden, waar hij op twee plaatsen de Modderspruit moest doortrekken; vervolgens werd hij over 't Middelburg-lager naar 't Lijdenburg- en 't Ermelo-lager voortgeduwd, waarna hij, na nogmaals de Modderspruit te zijn overgetrokken, na 4½ uur door Dr. LINGBEEK in het Centraal-hospitaal *Pepworthfarm* werd opgenomen, die verklaarde (ook blijkens latere temperatuurlijst), dat de man niets van het transport geleden had. Onder het gebruik van opium had na 8 dagen de buikvliesontsteking zich gelocaliseerd. Toen echter kwamen zijn ouders hem afhalen om hem verder te midden van zijn familie te *Volksrust* te laten behandelen. Niettegenstaande hun dit in het belang van het levensbehoud van den lijder zeer ernstig door beide doctoren werd afgeraden, had dit advies geen voldoende invloed, waarna hij uit zijn bed in de raderbaar werd gelegd, om door een kaffer over een afstand van $\pm \frac{1}{4}$ uur, onderweg nog een spuitje overtrekkende, naar het Modderspruitstation te worden gereden; daár werd hij door 2 man in den ambulancetrein gedragen, om in een van de daarvoor bestemde couchettes te worden neergelegd. Na een vervoer in liggende houding van 7 uren, niet in eene door mijne *perpendiculaire suspensie* ondersteunde brancard, maar in eene aan den wagen vastzittende slaapstee of couchette, kwam hij in zulk een uitgeputten toestand aan, dat hij, die door eene gepaste rust had kunnen herstellen, kort na het transport den geest gaf¹⁾.

Om nog meer bewijzen te leveren, dat mijn raderbaar tot vervoer van *zwaar gewonden op geaccidenteerde wegen en terreinen* goede diensten heeft bewezen en waaruit ook tevens gebleken is, dat zij *dadelijk* door *iedereen*, zelfs door *ongeoeffende kaffers* gemakkelijk te hanteeren is, vermeld ik hier de volgende verklaringen uit brieven van Dr. LINGBEEK, Dr. BIERENS DE HAAN, Dr. SCHELKLY, Dr. VAN LEERZUM, Dr. VAN DER GOOT, Dr. VINKHUIJZEN en Mejuffr. BEYNEN.

„Het vervoer”, zegt eerstgenoemde, „van onze in Modderspruit voor vervoer naar het station (en verder naar Pretoria) gereed gemaakte patiënten, had ook steeds per raderbaar plaats. Twee kaffers waren noodig wegens de bijzonder klipperige spruit, die we moesten passeeren; op gelijk pad is één kaffer voldoende. Ofschoon we dikwijls wegens grooten toevoer *gevaarlijke* patiënten moesten evacueeren, heb ik nooit

¹⁾ Kort geleden heeft het Zweedsche Gouvernement mijn model raderbaar besteld en in Frankrijk werd in 1900 op de Parijsche Wereldtentoonstelling mijn *brancard-drager* (Porteur universel parachocs) zonder mijn naam te noemen met den *grand prix* bekroond.

klachten gehoord. Over de raderbaren waren wij zeer tevreden. *Zij zijn verreweg het beste vervoermiddel voor gewonden, dat ik ken*"¹⁾.

Dr. BIERENS DE HAAN schreef mij: „Wat de raderbaren aangaat, het geval van Dr. HAMMAR is door mij persoonlijk bijgewoond. 't Gold een lijder met peritonitis traumatica, die *coûte que coûte* vervoerd moest worden; en in dit geval was uw raderbaar verre te verkiezen boven een ambulancewagen”.

Dr. SCHELKLY schreef mij: „Van de raderbaren DE MOOLJ heeft ondergeteekende uitstekende diensten gehad. Voor het vervoer van *zwaar gewonden* over ongelijke wegen, door driften en over rotsachtigen grond voldoen zij veel beter dan raderbaren van eenig ander systeem”.

Dr. VAN LEERZUM schreef: „De raderbaren zijn zeer doelmatige en gemakkelijk te behandelen voertuigen, die voor meer dan één doel gebruikt kunnen worden. Te *Kroonstad* werden de lijders van 't station naar het hospitaal vervoerd met uw raderbaar door *den eersten den besten ongeoeffenden helper*. Ieder kon met uw raderbaar goed overweg en de patiënten kwamen thuis zonder dat het vervoer aanleiding tot klachten gegeven heeft.

„Toch zijn de wegen in *Kroonstad* eer slecht dan goed te noemen; zij zijn vol *kuilen* en bij dwarsstraten doorsneden door *goten*, welke wegens hun diepte voorzichtig rijden noodzakelijk maakten en op regenachtige dagen op beken geleken.

„Natuurlijk, er zijn in Zuid-Afrika plekken, waar ook uw raderbaar het moet afleggen. Het veld kan zóó ruw zijn, dat het nog slechts voor springbokken begaanbaar is.

„Verlangt men voor zulke plaatsen een voertuig, waarop hoegenaamd geen aanmerkingen te maken zijn en waarmede dus een patiënt mag en kan vervoerd worden, wiens toestand overigens een zorgvuldig verbedden zou verbieden, ja, dan zal men zijn toevlucht tot een *luchtballon* moeten nemen²⁾. Zoolang echter dit hulpmiddel niet ten dienste staat, zal men met voordeel gebruik kunnen maken van uw raderbaar, waarmede men *naar gelang van omstandigheden beurtelings rijden en dragen kan*.”

Prof. KORTEWEG zegt: „Van *Nelthorpe* keerde ik, in een transportwagen vol gewonden, schokkende en hotsende, zooals men 't zich niet kan voorstellen zonder het te hebben ondervonden, naar Modderspruit terug. Later toen ik DE MOOLJ's raderbaar in gebruik had gezien, beklagde ik mij dien tocht zonder behoorlijke uitrusting ondernomen te hebben”.

Sergeant ETTER zegt: „Van het door u aangewezen materieel heeft de raderbaar uitstekende diensten bewezen en werd deze bij elk transport voor gewonden gebruikt”.

¹⁾ Naar de te Harrismith opgedane ervaring, zegt Dr. VAN DER GOOT, is mijne meening, dat ze zonder twijfel ook in de vuurlinie van het meeste nut zouden zijn geweest.

²⁾ Zie: Geneeskundige Courant Nos. 33—34, 1892.

„De Engelsche draagbaren”, zegt Dr. LINGBEEK, „konden we evengoed in uwe raderbaar ophangen als de onze, zoodat zij ook als *algemeen brancarddrager* heeft kunnen dienen.”

Zuster HELLEMANS: „De verbanden en de raderbaren DE MOOIJ wekten bij de Engelschen allen hunne bewondering op. Een kolossale Boer, PRETORIUS genaamd, met een gipsverband om zijn rechterbeen, werd door een der broeders in de raderbaar naar het station gereden. Dit soort raderbaar scheen op zichzelf voor de Engelschen iets vreemds en trok zeer de aandacht. De nieuwsgierigen verdrongen zich er om heen, de kap werd van den wagen genomen en een flinke sterke Boer kwam te voorschijn. Eene treffende tegenstelling bij het vervoer der zwakke Engelschen met behulp der draagbedden”¹⁾.

Tot groote tevredenheid werden mijne raderbaren gebruikt te *Nooit-gedacht, Kroonstad, Pretoria, Harrismith, Potgieterfarm, Christiana, Intombikamp, Pepworthfarm* (Modderspruit) *Utrechtsche lager en Winburg*.

De voordeelen van deze raderbaar, die reeds onafgebroken 35 jaren in ons land en bij het leger dienst doet (en waaraan vóór 1867 geen ander ziekenvoertuig heeft kunnen voldoen), worden algemeen erkend.

De samenstelling van deze inrichting zal ik, waar ik in de volgende regelen hare voordeelen met enkele woorden zal opsommen, als bekend onderstellen. Ik behoef er dan ook niet meer op te wijzen, hoe, door middel van riemen of lussen, in mijn raderstel alle mogelijke soorten van beladen draagbaren kunnen vervoerd worden, iets dat voor den lijder een onbetwistbaar voordeel is, daar hij dan niet in handen van soms zeer onhandige helpers van de eene brancard in de andere behoeft getild te worden; vandaar dat ik dien *algemeenen brancarddrager* in Parijs in 1900, op de wereldtentoonstelling, onder den naam van „*Porteur universel parachocs*” gedoopt zag.

Alleen wil ik er hier den nadruk opleggen hoe de bergruimte, niettegenstaande de lichtheid van het voertuig, zeer aanzienlijk kan genoemd worden.

Behalve de plaatsruimte toch bovenop, voor de uitrusting van den patiënt, die anders gedragen moet worden, bevinden zich onder diens ligplaats (brancard) een tweetal zeer ruime zakken, die voor het opbergen van al datgene te bezigen zijn, wat ook in gewone karren tot ziekenvervoer onmisbaar geacht wordt, zooals b. v. reserve verbandmiddelen, opwekkende dranken en voedingsmiddelen in blikken; ja zelfs levert het medenemen van mijne *portatieve gibus- en pyramidetent* — zoo onmisbaar bij het verplegen van de *onvervoerbare lijders* in de hulpverbandplaatsen — absoluut geen bezwaar op.

Alles wat te velde aanleiding kan geven tot besparing van *personeel* (non combattants), *tijd, ruimte en gewicht* is voor het leger van 't grootste belang, doch de besparing van het *schokken* aan de lijders is de hoofdzaak.

¹⁾ Met het Roode Kruis mee in den Boeren-vrijheidsoorlog, 1901. Blz. 114.

De voordeelen nu, aan deze raderbaar verbonden, zijn in *hoofdzaak* de volgende:

- 1° *besparing van lichaamskracht en daardoor van personeel*, door 't in *volkomen evenwicht kunnen plaatsen van den last (of draagbaar)* onder het *middenpunt van zeer hooge raden*, welke door eene naar boven gebogen as verbonden zijn. Het was om die reden in Zuid-Afrika mogelijk, dat 2 ongeoefende kaffers, op een zeer ongelijke weg en in geaccidenteerd terrein, gedurende 4½ uur een zwaar gewonde konden vervoeren. Om eene beladen ongedekte brancard over dien afstand te dragen zouden minstens 6 à 8 man noodig zijn geweest, die ruim 60 maal hadden moeten wisselen en meermalen uitrusten;
- 2° *besparing van tijd*: immers de brancarddragers moeten telkens na 200 à 300 passen wisselen, terwijl de voortduwers 2 à 3 uren onafgebroken en, na eene rustpauze, wel 6 à 7 uren kunnen blijven voortduwen. Die groote krachtsbesparing wordt door 't volgende bewezen:

Bij gelegenheid van eene proef bij het vervoer van eene met 6000 *scherpe* patronen en de wapenrusting van 3 grenadiers gevulde *munitie-raderbaar* volgens hetzelfde stelsel als de raderbaar voor zieken ingericht, hebben 3 grenadiers met eene vracht van 200 KG., over een afstand van 30 KM. (6 uren), eene colonne in den pas de route, over gebaande-, ongelijke- en zandwegen, heide en in het duinzand, zonder meer dan de andere manschappen vermoeid te zijn, kunnen bijhouden; met 't gewicht der raderbaar vervoerden zij 345 kilogram ¹⁾.

- 3°. *Vermijding van hinderlijke horizontale en verticale schokken*, omdat de gedekte draagbaar *perpendicularair* aan de 4 uiteinden van 2,

1) Om bewijzen te geven van de *grote besparing van lichaamskracht*, die door dit stelsel kan worden verkregen, dient het volgende: Zie Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde 1870, April. Blz. 262.

1°. „Bij gelegenheid van de militaire manoeuvres in de omstreken van Maastricht in het jaar 1869, was *één ziekendrager* instaat gedurende 2½ uur twee soldaten met inbegrip van hunne randsels en geweren, dus ± eene vracht van 200 KG., met mijn raderbaar achter de colonne te vervoeren.”

2°. „Uit eene proefneming, op de binnenplaats van het Militaire Hospitaal te Maastricht in 1869, is het gebleken dat deze raderbaren zoo gemakkelijk te vervoeren zijn, dat een kind van *zeven jaren* in staat was twee (één eenmans- en een tweemans-), vooraf met manschappen bevrachte raderbaren, eene vracht dus van ± 250 kilogram, voort te trekken.

Maastricht, 12 Jan. 1870.

w. g. Kolonel WEITZEL.

3°. De ondergeteekenden Luit. Kol. WELLAN. (A. E^h.), Majoor BOOGAARD A., Ritmeester ORT, Majoor JUCKEMA VAN BURMANIA Baron RENGERS, Kapt. Ingenieur BLAAUW, de Officieren van Gezondheid 1^e klasse QUANJER en Dr. PRONK, de Officier van Gezondheid 2^e klasse VAN DER WEERD en de Militair Apotheker VAN DER PLUYM, verklaren: dat bij gelegenheid eener proefneming op de binnen-

ieder twee meter lange stalen veeren wordt opgehangen, waarom zij bij de Franschen den naam van *porteur universel parachocs* heeft gekregen.

- 4°. *Groote stabiliteit en soliditeit*: de beladen raderbaar toch zal onmogelijk, zelfs onder de ongunstigste omstandigheden, kunnen omslaan; al komt het eene rad onder het vervoer een kwart meter hooger dan het andere te staan, dan nog blijft het zwaartepunt der vracht binnen het ondersteuningsvlak, hierdoor kan zij op ongelijk terrein gebruikt worden.

De in het raderstel opgehangen brancard is niet samenvouwbaar, bezit geen scharnieren, haken en oogen, terwijl een aantal daarvan, op elkander gepakt, nog *minder ruimte* beslaan, dan een gelijk aantal samenvouwbare brancards.

- 5°. *Gemak bij het opladen van de beladen brancard of van de vracht*.

Door de *hefboomwerking* nl. is *één* man instaat eene vracht van 125 KG. of de beladen draagbaar *geheel alleen* in het raderstel te plaatsen en zal de patiënt er niet uitvallen noch het minste leed ondervinden, wanneer plotseling, door toevallige omstandigheden, de raderbaar losgelaten wordt. Het op- en afladen door *één man* veroorzaakt niet de minste schokken, zoodat elk oogeblik de patiënt kan worden bijgestaan.

- 6°. *Beveiliging tegen invloeden van het weer*. Is het koud, dan wordt de kap op de brancard en bij hitte op de veeren vast gemaakt, waardoor de patiënt als onder een tentje wordt voortgeduwd. Deze kap kan als *algemeene kap* (universeelkap) *op alle soorten van brancards* geplaatst worden.

Het zonder dekking in de hevigste hitte, in sneeuw- en hageljacht, of onder een regenbui op eene *ongedekte brancard* vervoeren van lijders, zooals dat tot dusverre nog moest geschieden, behoeft niet meer plaats te hebben. Met de kap op de veeren wordt de raderbaar te velde het gemakkelijkst en snelst gebruikt.

- 7°. *Dit systeem kan plaatsverwisseling of verbedding tusschen vuurlinie en veldhospitaal uitsluiten*. De meeste zwaar gewonden, eenmaal achter de gevechtlinie in de raderbaar opgenomen, kunnen blijven liggen totdat zij het veldhospitaal bereiken; de verbandplaats-etappen kunnen daardoor, het zij hier terloops opgemerkt, tot een minimum beperkt worden. De licht gewonden, zieken en zwakken kunnen eveneens met ambulancewagens en ziekenkarren

---

plaats van het Militair Hospitaal te Amersfoort, de door het nieuwe stelsel van den Heer DE MOOIJ verkregen *besparing van lichaamskracht* zóó belangrijk is, dat in hunne tegenwoordigheid een *kind van 7 jaren* instaat was eene vracht van $\pm$ 330 kilogram (gewicht der raderbaar beladen met den Ritmeester ORT en den Majoor BURMANIA BARON RENGERS) over een gewonen klinkerweg voort te trekken.

Amersfoort, 22 Juni 1890.

v. g. door voornoemde officieren.

regelrecht met voorbijgaan van de hoofdverbandplaats naar het veldhospitaal worden vervoerd. De hulpverbandplaatsen kunnen tusschen de gevechtlinie en het veldhospitaal het eenige tusschenstation worden, waar, zoo noodig, onder mijne *portatieve pyramidententen*, de *onvervoerbare lijdens*, totdat zij vervoerbaar zijn, kunnen worden verpleegd.

- 8°. *Gering gewicht*. De raderbaar, voorzien van trommel met *aseptische koordverbanden* en een *rottanverband* voor de onderste ledematen, kan, leeg, door één ziekendrager voortgeduwd de colonne over alle wegen en terreinen volgen.

Daar in den oorlog in Zuid-Afrika gebleken is, dat 2 kaffers instaat waren over een afstand van $4\frac{1}{2}$ uur een lijder te vervoeren en 3 grenadiers in de omstreken van Den Haag (Monster) eene last van 200 KG. munitie zes uren lang over alle wegen en terreinen in den pas de route achter de colonne hebben kunnen voortduwen, zullen 3 ziekendragers wel voldoende zijn gedurende dien tijd lijdens te blijven vervoeren.

- 9°. *Geringe plaatsruimte*. Vier van deze raderbaren kunnen zeer gemakkelijk met de daarbij behoorende 8 à 12 voortduwers in een goederenwagen van den spoortrein geplaatst worden.

Bij het vervoer van gewonden tusschen de hulpverbandplaats en het veldhospitaal kunnen zij zelfs op smalle wegen voor eene voorbijtrekkende colonne spoedig uitwijken, terwijl de ziekenwagens en ziekenkarren gevaar opleveren de wegen te versperren.

Om voor 't vervoer op verre afstanden de krachten van 't personeel te sparen, kunnen desnoods op gelijke wegen een 10-tal met koorden aan elkander verbonden raderbaren door een paard, evenals voor een trekschuit loopende, worden voortgetrokken; elke ziekendrager houdt de raderbaar met weinig kracht in evenwicht en kan ook zoo noodig zijn patiënt helpen.

Volgens dit stelsel worden ook raderbaren tot het vervoer van 2 à 3 lijdens vervaardigd ¹⁾, die ²⁾ vroeger bij militaire marschen op gelijke wegen door 1 en 2 man, over verre afstanden, visa versa Den Haag en Monster (25 kilometer) en Den Haag—Wassenaar, achter de colonne zijn voortgeduwd kunnen worden.

De met dit stelsel verkregen *grootste besparing* van lichaamskracht is nu ook voor ons leger toegepast bij het vervoer van scherpe patronen, zoodat het voornemen bestaat elke compagnie te voorzien van een *munitie- of patroon-raderbaar* tot het vervoer van 6000 patronen, d. i. dus $\pm$ 96.000 patronen per regiment, die dadelijk zonder paarden de colonne kunnen volgen.

¹⁾ Die voor 2 lijdens is nog in gebruik op het proefveld der Artillerie te Scheveningen.

²⁾ Zie: Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde, 1e Afdeling, April 1870. Blz. 262. Militaire manoeuvres te Maastricht.

Elke patroon-raderbaar wordt voortgeduwd door 3 sterke soldaten, die desnoods bij zeer ongelijk terrein en tegen hellingen door hunne compagnies-kameraden bijgestaan worden. Zij kunnen misschien ook, wanneer zij ledig uit de linie terugkomen om meer patronen uit de patrooncaissons te halen, 1 à 2 gewonde kameraden helpen buiten gevaar brengen, vanwaar deze dan met behulp van de compagniesraderbaren naar de hulpverbandplaatsen of *regelrecht* naar 't veldhospitaal kunnen worden overgebracht ¹⁾.

Ook wordt tegenwoordig ditzelfde stelsel, zoowel met naar beneden gebogen als met naar boven gebogen as, gebruikt tot het vervoer van lasten, o. a. tot het vervoer van accumulatoren, waarvan Dr. EYKMAN, Directeur van de Physiatische Inrichting „Nature Sanat” gebruik moet maken voor de geneeskundige toepassing van den electrischen stroom. Een vracht van 270 kilogram wordt meermalen in de week op een afstand van $\frac{3}{4}$ uur door 1 à 2 man visa versa van uit Den Haag naar die ziekeninrichting te Scheveningen vervoerd.

Ook kan men de ledige raderbaar gebruiken tot vervoer van mijne *portatieve gibus- en pyramidetenten* van uit het veldhospitaal naar de hulpverbandplaatsen, ter verpleging van de *onvervoerbare* gewonden; ook voor het vervoer van water, levensmiddelen, furnituren, enz., kunnen zij goede diensten bewijzen. Echter mogen de zieken-raderbaren niet hooger dan met 100 KG., en de munitie-raderbaren niet boven de 200 KG. belast worden.

Al deze belangrijke voordeelen, die met dit stelsel verkregen kunnen worden, *zullen zeer ondersteund* worden, wanneer men er maar voor zorg draagt, dat de naven der raden en de schroeven der assen goed gesmeerd worden. Doet men dat niet, dan zal men veel kracht moeten aanwenden bij 't voortduwen, de *koperen of ijzeren* bussen, die in de raden vastzitten, gaan *losstaan*; en wanneer men de schroeven der as niet met *veel kracht* op de ijzeren schijven, die op de veeren moeten drukken, aanzet, dan zullen die veeren onder het rijden los gaan en naar voren geduwd worden, zoodat het zwaartepunt der vracht zich naar voren verplaatst; daardoor wordt het evenwicht verbroken en zal voor dat vervoer meer kracht en zullen dus ook *meer manschappen* noodig zijn. Daar onder het vervoer, vooral over klinkerwegen, door trilling de schroeven wel eens los willen gaan, kan zulks voorkomen worden door de eenmaal in evenwicht geplaatste vracht of brancard, aan 't hoofd- en vrachteinde zoo hoog te laten optillen totdat de veeren recht gaan staan, waarna de 3e man de beide schroeven zeer stevig aanzet;

¹⁾ 's Nachts zouden, onder begunstiging van de in 1895 door mij voorgestelde electrische verlichting uit mijn ballon captif, onder de bescherming van de op 20 M. hoog daaronder opgehangen Roode Kruis vlag, de gewonden naar de in de nabijheid opgeslagen gibus- en pyramidetenten vervoerd en de lijken begraven kunnen worden.

laat men dan de vracht los, dan klemmen de veeren zich onbewegelijk in de haken vast.

In verband met het vorenstaande zal het duidelijk zijn, dat mijne raderbaren, met het oog op de *zeer groote afstanden*, die men bij het buiten gevaar brengen der gewonden tegenwoordig zal moeten afleggen, het vervoermiddel vormen, waarmede zwaar gewonden, die bij elke andere wijze van vervoer als onvervoerbaar achtergelaten zouden moeten worden, nog vervoerbaar zullen zijn. Het is alzoo een van de krachtigste hulpmiddelen in de lijn der *conservatieve chirurgie*; de lijn, die ik steeds met groote consequentie getracht heb te volgen en waarvan o. m. ook mijne, in den laatsten oorlog in Zuid-Afrika zoozeer gehuldigde, *koord-* ¹⁾ en *rottanverbanden* ²⁾ getuigenis afleggen.

¹⁾ DR. LINGBEEK zegt: „in de vuurlinie waren DE MOOIJ's koordverbanden eene heerlijke inventie”. DR. BIERENS DE HAAN zegt: „De koordverbanden van DE MOOIJ hebben, evenals alle zijne vindingen, in den oorlog in Zuid-Afrika zeer goed voldaan, enz., enz.”.

²⁾ Evenals alle in Zuid-Afrika gediend hebbende collega's mijne rottanverbanden roemden, zegt ook o. a.:

DR. MAKINS te Londen in zijn werk: „Surgical experiences in South-Africa 1899—1900”. „The Dutch ambulances were provided with a very excellent emergency cane splint for cases of fractured thigh. I think something of this kind should be carried in one of the ambulances *going in to every field of battle*. This splint fixed with some kind of firm bandage is an excellent temporary one for use during transport”.

Prof. KÜTTNER, te Tubingen, schrijft mij: „Ich werde die Rottanschien bei einem Vortrag in Berlin demonstrieren und empfehlen, da ich sie für sehr praktisch halte”.

Prof. LONGMORE zegt over die verbanden in 1880: „Well adapted for quickly supporting and sustaining fractured limbs in a field of action before and during removal of patients to the field hospital”.

Prof. MAC CORMAC zegt: „They would prove applicable during time of war and the police in such a town as London might be supplied with a set for street accidents”.

Genl. DR. CELARIER zegt daarover: Aussi me paraissent-ils tout particulièrement propres à entrer dans l'approvisionnement des ambulances *de ligne*”.

DR. BAILLY zegt: „Il nous parut que le bandage à rottan DE MOOIJ était bien l'appareil par excellence du *champ de bataille*”.

NB. Volgens 't voorschrift, betreffende den geneeskundigen dienst op voet van oorlog 1897, worden mijne rottan-transportverbanden niet bij de verband- en medicijnkisten voor de ziekenkarren der infanterie en der artillerie, waar ze thuis behoorden, medegegeven, doch worden zij medegenomen in de transportwagens en in den verbandwagen van het veldhospitaal, waar ze, omdat men ze alleen *achter de vuurlinie* noodig heeft, in het geheel niet opgeborgen moesten worden.

Ook bij het geven van onderricht aan de ziekendragers bij het verlenen van de eerste hulp aan gewonden (zie Blz. 89, Art. 15, § 3.) wordt niet gelast onderricht te geven in de aanwending van die rottanverbanden; wel hoe men

Ten slotte zij het mij vergund, in 't belang van het behoud van mijn raderbaar nog op het volgende opmerkzaam te maken.

Ten einde te kunnen medewerken zooveel mogelijk te voorkomen, dat de bij elke militaire manoeuvre en militairen marsch achter elke compagnie door 2 à 3 man voort te duwen raderbaar spoedig defect en onbruikbaar wordt, en dat men aan haar eene andere bestemming geve, als waarvoor zij primitief gebruikt moet worden, zal men het volgende in acht moeten nemen:

1°. Men zorge er voor, dat de ziekendragers en hospitaalsoldaten, volgens het voorschrift betreffende den geneeskundigen dienst te velde 1897, in staat zijn de raderbaar onder alle omstandigheden te bedienen, bijv.: dat, alvorens de colonne te volgen, zij zich overtuigen, dat de raden en schroeven behoorlijk gesmeerd zijn; hoe de kap bij koud- en regenachtig weer *op* de brancard en, zoodra het warm wordt, deze *op* de veeren moet geplaatst worden. Het niet behoorlijk insmeeren der raden en schroeven geeft aanleiding, dat, wanneer deze laatste niet stevig op de veeren aangezet kunnen worden, onder het rijden de beladen brancard naar voren schuift, waarna deze uit 't evenwicht ge-

---

noodspalken van stroo, boomtakken, sabel en bajonet, geweren en meer dergelijke eenvoudige hulpmiddelen moet maken.

Op de expedities in Oost-Indië worden ze steeds van 1878 af tot heden met succes in- en achter de vuurlinie gebruikt, alleen dáár moeten zij dienst doen.

Zij werden toen door de ziekenverplegers, op den rug gedragen, tot in de gevechtlinie medegevoerd en dáár aangelegd.

Daar alleen lijders met beenbreuken van de onderste ledematen een dadelijk, *vóór* het transport aan te leggen rottanverband noodig hebben, zou het raadzaam zijn elke raderbaar van een rottanverband voor het onderbeen of een voor de rechter- of linkerzij te voorzien. Dit laatste verband kan tevens worden aangewend voor de *heup-, dij-, knie- en onderbeenbreuken*. Bij de aankomst in het veldhospitaal neemt men dat verband af en geeft het, evenals de brancard, na reiniging aan de ziekendragers terug, om daarna nog 30 à 40 maal te worden gebruikt.

Ook kan een van de ziekendragers, die bij een raderbaar geplaatst is, een *dij- of onderbeenverband*, evenals in Indië, op den rug medenemen.

De volgens deze rottanverbanden in den laatsten tijd nagemaakte verbanden van stroo, kunnen maar *ééns* worden gebruikt. Heeft men met dunne beenen te maken, dan moeten de *dikke* strooranden over elkander geslagen worden, waardoor eene nadeelige drukking op het lid wordt veroorzaakt. Aangezien de dunne platte rottanladjes over elkander schuiven, kan dit met de rottanverbanden niet plaats hebben; deze worden over de kleeren aangelegd.

Omdat mij op expeditie te Atjeh gebleken is, dat de voorloopig aangelegde verbanden onder het vervoer *verschuiven* en de lijder bij het aanleggen uitgekleeft moet worden, heb ik getracht zulks op de volgende wijze te voorkomen. Zonder den lijder in de ijskoude buitenlucht uit te kleeden, kunnen de koordverbanden overal tusschen de wond en zijn hemd geschoven en het *verschuiven* belet worden door 't windsel buiten over de kleeren om het lichaam of lichaamsdeel te bevestigen.

schoven vracht door vermeerdering van krachtsinspanning van soms 4 à 5 man door 't zand geduwd moet worden. Deze met 100 KG. bevrachte raderbaar kan met behulp van 2 à 3 ziekendragers evengoed voortgeduwd worden, als 3 grenadiers instaat waren met eene met 200 KG. belaste en behoorlijk door hen in evenwicht gestelde munitie-raderbaar gedurende 6 uren (30 KM.) over alle wegen en terreinen de colonne te volgen. Het niet opvolgen van deze hoofdvoorwaarden heeft aanleiding gegeven, dat men buiten mijn wil en weten er toe overgegaan is de houten handvatsels der raderbaar met een steundwarshout te verbinden, dat wel voor het vervoer van 200 KG. munitie noodig is, doch voor 't vervoer van slechts 100 KG. geheel overbodig wordt. Bovendien, door sluiting der handvatsels, is men niet meer in de gelegenheid de kap op de veëren te plaatsen, omdat de twee verlinde ringen, die aan 't onderende der kap vastzitten, niet meer over die handvatsels geschoven kunnen worden. Doordat ze niet tot op de dwarsijzers geschoven kunnen worden, kan men de beide uiteinden van de vertinde boog der kap niet op de veëren plaatsen; dus door deze zoogenaamde verbetering heeft de raderbaar haar GROOTSTE WAARDE, ook om als ALGEMEENEN BRANCARDDRAGER te kunnen optreden, geheel verloren. Vervoert men onder kunstlicht dan moet men niet duwen maar trekken, dat door het aangebrachte dwarshout bemoeilijkt wordt. Ook zal men daardoor niet meer instaat zijn met den grootsten spoed elke beladen draagbaar van het slagveld te vervoeren, daar veel tijd verloren gaat met 't afnemen en 't weer opzetten der kap op de brancard. De kap kan dus niet meer op de veëren geplaatst worden.

2°. Men voorkome, dat met goedvinden van den compagniescommandant en medeweten van den officier van gezondheid, de raderbaar gebruikt worde voor *bagagekar* der compagnie.

Meermalen is het bij militaire manoeuvres en marschen, vooral wanneer het warm weer was, gebeurd, dat de raderbaar gebruikt werd tot vervoer van *ransels* en *geweren* van manschappen, die den troep onder die nadeelige omstandigheden niet konden volgen. Daar de veëren van de zieken-raderbaar berekend zijn om eene vracht te vervoeren van hoogstens 115 KG. (patiënt met geweer, munitie, enz.) zullen door eene overlading bv. van 8 ransels, 8 patroontasschen en 8 geweren, eene vracht van $\pm$ 130 KG., de veëren zoo sterk gebogen worden, dat zij gebogen blijven staan of afbreken. Tevens zal het draagzeil der brancard, waarin de geweren gewoonlijk snel, dus ruw, met de ransels geworpen worden, door schommelingen en schokken der brancard zoo veel te lijden hebben, dat daarin scheuren en gaten ontstaan; de reparaties, die dan noodig zijn, worden zeer kostbaar. Bovendien wordt het ijzeren hoofdsteunsel door de vracht der *ransels*, enz., erg verwrongen en, evenals het linnen, beschadigd. Ook het niet behoorlijk plaatsen van de kap op de veëren, doordat hare koorden niet aan de dwarsijzers der veëren, maar aan de koperen oogen, die aan 't dwarshout der brancard worden bevestigd, zijn vastgemaakt, geven aanleiding

dat, zooals ik het zelf bijgewoond heb, de kappen vernield worden.

Bovendien is het hoogst onaangenaam en onzindelijk voor den lijder, om in zulk eene vooraf met ransels en geweren beladen raderbaar opgenomen te worden. Een met rood kruis voorzien voertuig mag bovendien niet tot vervoer van oorlogsmaterieel gebruikt worden.

3°. Ook zou ik het in het belang van de ruimtebesparing doelmatiger vinden om de 4 raderbaren van elk bataljon, hetzij op wegen van 6 M. breedte naast elkander of op wegen van 3 M. breedte, twee aan twee achter elkander achter de ziekenkar van het bataljon te laten volgen; dan krijgt de officier van gezondheid een beter overzicht van zijn ambulancematerieel, kan daarvan zoo noodig dadelijk gebruik maken en ook tevens beletten, dat die voertuigen voor *bagagewagens* van de compagnieën worden gebruikt.

Omdat, zooals ik vernam, men van plan is om achter elke compagnie een *munitie-raderbaar* tot vervoer van 6000 patronen (± 200 KG.), te laten volgen, zou men deze, indien zij b.v. op manoeuvres ledig meegevoerd worden, kunnen laten dienen tot het vervoer van een 16-tal ransels, patroontassen en geweren van achterblijvende en vermoeide soldaten.

Wil men, omdat de ransels gedurende het gevecht meestal moeten afgelegd worden, tevens eene raderbaar laten volgen waarin voor elke compagnie ± 160 ransels kunnen geborgen worden, dan zou ik wel kans zien, steunend op de door mij daarmede verkregen groote besparing van kracht, een *ransel-raderbaar* in te richten tot het vervoer van b.v. 1000 KG., die zeer gemakkelijk door een muilezel voortgetrokken zou kunnen worden.

Dit in 1867 door mij ontworpen stelsel zou, behalve tot het vervoer van *zieken*, *munitie* en *wapenrusting*, ook gebruikt kunnen worden tot het vervoer van b.v. levensmiddelen in blik, tenten, enz., want ik herhaal het nogmaals, de *grootste besparing aan lichaamskracht* bij 't vervoer van vrachten op tweeradige voertuigen kan alleen verkregen worden door de perpendicularair aan de uiteinden van twee, ieder 2 M. lange en evenredig sterke stalen veeren opgehangen vracht in *volkomen evenwicht* te plaatsen, *onder 't middenpunt* van twee hooge raden, onder eene naar boven of naar beneden gebogen as.

's GRAVENHAGE, 1902.

C. DE MOOIJ.

BIJLAGE.

Lit. Jamtland, 29/4 1902.

(Schweden.)

Sehr geehrter Herr C. de Mooy.

Mit grösstem Vergnügen will ich Ihnen die gewünschte Auskunft geben über den verwundeten Mann, der mit so gutem Resultate mittelst Ihrer Räderbahre transportirt würde. Ich referire aus meinen Notizen:

Mil. Spect. 1902.

41

Der Mann in Frage, WILHELM DU PLESSIS, 27 Jahre, vom Utrecht-kommando, wurde verletzt im Gefecht bei Platrand-Ladysmith am 6 Januar 1900, gerade als die Boeren am Abend sich zurückzogen und bekam den Schuss (Lee-Metfort) im Rücken. Von Kameraden geführt zum Laager, etwa 3 Engl. Meile.... kam er dieselbe Nacht in meine Behandlung. Die Eingangswunde war im Rücken am obersten Theil des Ossacrum 4 cM. rechts von der Mittellinie; die Ausgangsöffnung im Bauche, 4 cM. ab- und seitwärts vom Nabel, auch rechts. Beide Wundöffnungen wie gewöhnlich klein, rund, keine äussere Blutung und kein Austritt von Faeces.

Der Mann hatte schon Symtome einer *Peritonitis*, näml: Erbrechen und kleinen schnellen Puls, 120 i.M., aber sonst war sein allgemeines Befinden ziemlich gut; er hatte beinahe keine Schmerzen und war überhaupt ohne Ahnung von der Gefährlichkeit seiner Verwundung.

Am nächsten Morgen hatte er Fieber 39° C. im Rectum. Der Puls und Erbrechen wie früher. Er klagte jetzt über heftige Schmerzen in der Gegend der Blase und da er seit der Verletzung nicht urinirt hatte, wurde er kattettrizirt, wobei aber nur circa 50 cM³. klarer roth-gelber Harn entleert wurde. Also beinahe Anurie.

Der Patient musste im Laager bleiben und in seinem elenden Zelte gepflegt werden, da das einzige Haus zu unserer Disposition schon übertoll war. Während der folgenden Tage wurde er allmählich besser, das Erbrechen hörte auf und die tägliche Urinmenge wurde grösser.

Ringsum und abwärts von der Ausschussöffnung zwischen Nabel und Blase hatte sich eine etwa handgrosse, sehr harte und schmerzhaft Resistenz ausgebildet und die Haut darüber zeigte die gewöhnlichen Farben... blau, violet, grün, gelb... einer Blutextravasates im Bauchbecken.

Es war mit grossen Schwierigkeiten verbunden den Mann in einem so schlechten Zelte, ausgesetzt dem Sturm und Regen, und ohne die einfachsten Hilfsmitteln zu pflegen, und ich beschlosz darum den Patienten nach dem *Veldhospital in Modderspruit* zu transportiren sobald ich das wagen könnte. Gegenüber dem Risiko eines Transportes stand dann die bessere Pflege im Hospital. Ich wollte erst den Verwundeten den ganzen Weg... circa 10 Engl. Meile auf einer gewöhnlichen Tragbahre tragen lassen. Jedoch da erinnerte ich mich Ihrer Räderbahre, die ich schon bei der holländischen Ambulance probirt hatte, und es gelang mir eine solche van Dr. LINGBEEK zu leihen.

Der Transport geschah am 14. Januar, also am achtsten Tage nach der Verletzung, und nachdem ich mich genau überzeugt hatte, dasz die *Peritonitis* begrenzt war.

Den Tag vorher hatte ich die Räderbahre untersucht und des Experimenteswegen mich selbst über *Unebenes Terrain* in der Räderbahre ziehen lassen.

Ich war dabei ganz verwundert wie ausserordentlich gut alle Stösse ausgeglichen wurden, was mich auch ganz bestimmte den Transport

zu wagen. Träger waren zwei Verwandten des Patienten und zwei Kaffern, die abwechselten. Der Weg war, wie oben gesagt, 10 Engl. Meile lang und *sehr schlecht, so schlecht überhaupt ein Weg, der diesen Namen verdient, nur sein kann.*

Ausserdem hatten wir einen Flusz den *Kliprivier*, und einen *Spruit* zu passiren. Ich folgte den Transport zu Pferde um jeden Augenblick alles kontrolliren zu können.

Ich will mich kurz fassen. *Nach 4½ Stunden* war der Transport vollendet und der Verwundete in einem guten Bette im Feldhospital zu Modderspruit *in ganz eben so gutem Zustande wie vor dem Transport.* Wir hatten ziemlich viele Ruhepausen gemacht, dem Patienten mehrmals Wein und Beaftea gegeben und waren überall da, wo der Weg *holperig war*, nur langsam und sehr vorsichtig gegangen. Wo die Strasse auf einer längeren Strecke eben war, *sind wir mit der Räderbahre getraht* um Zeit zu ersparen.

Mein Urtheil über Ihre Räderbahre ist: dasz sie bei *Transporten auf längeren Strecken*, besonders auf Landstraszen, ganz vorzügliches leistet und dabei *von keinem anderen Feldtransportmittel, dasz ich kenne, übertroffen wird.* Im meinen officiellen Berichte an unsere Regierung habe ich auch von Ihrer Räderbahre gesprochen, mit dem Resultate das Sie schon kennen, ni: dasz man jetzt Versuche macht mit Ihrer Räderbahre um zu sehen ob sie zweckmässig ist für unsere Verhältnisse. Ich glaube dasz auch das Rothe Kreuz hier und ein anderer, mit dem Rothen Kreuze identischen „*Königin Sophia*“ Verein, auf Ihre Räderbahre reflectiren. Man hat mich wenigstens darüber gefragt.

Ich bin der Meinung dass Ihre Räderbahre überall da, *wo ein schneller und schonender Transport Kranker und Verwundeter nöthig ist*, auch an Polizeistationen, Brandstationen, Krankenhäuser, u.a., *ohne Konkurrenz dasteht.*

Die Erfahrungen aus dem Boerenkriege bestätigen sämmtlich die übergrosse Wichtigkeit einer „*au niveau*“ mit dem jetzigen hohen Standpunkte der Wagentechnik stehende Entwicklung des Transportwesens für Kranken und Verwundeten zu Felde. Wenn man sieht *wie wenig* die Chirurgen am Fronte leisten können und *wie viel ein wirklich guter schonender Transport*, dann versteht man, dasz die *Transportfrage eine Hauptsache ist* und dasz niemals zuviel auf diesem Gebiete geleistet werden kann.

Ich kann nur wünschen dasz *Ihre Räderbahre soviel wie möglich hier eingeführt werde.* Kann ich dazu mithelfen, so stehe ich immer zu Ihrer Verfügung.

Mit grösster Hochachtung

Ihr ergebenster

(*w. get.*) JOH. D. HAMMAR.

Stabsarzt.

Door bijzondere omstandigheden ontving ik, eerst op het oogenblik, dat mijn, hierboven afgedrukt stuk ter perse lag, den zoo lang verwachten brief van Dr. HAMMAR, waarvan de inhoud met het verhaal van Dr. LINGBEEK overeenkomt. Ik vond het dus van belang deze nog te kunnen bekend maken.

Daarom blijf ik der Redactie van *De(n) Mil. Spectator* ten hoogste dankbaar voor hare bijzondere welwillendheid.

's-Hage, 1902.

C. DE MOOIJ.

Wanneer moeten paarden drinken: vóór-, gedurende- of na het voeren.

Het ontbreekt in de verschillende handboeken over voedingsleer niet aan raadgevingen, welke wijze van het drenken der paarden het meeste aanbeveling verdient. Deze raadgevingen steunen bijna zonder uitzondering op theoretische grondslagen, zonder dat experimenteel werd aangetoond welke methode de meeste aanbeveling verdient; zij hebben daarom als zoodanig slechts een betrekkelijke waarde.

Het behoeft ons bijgevolg niet te verwonderen, dat elke methode verstktoke aanhangers vindt, die ieder voor zich hun methode als de beste beschouwen en zich daarbij beroepen op hun ervaring, zonder te willen inzien dat ervaring alleen wel wijzer maar niet wijs maakt.

Tot toelichting wordt hieronder het standpunt aangegeven, dat de meest bevoegde schrijvers, op het gebied van de hygiëne der huisdieren, omtrent deze zaak innemen.

DAMMANN ¹⁾ schrijft in zijn gezondheidsleer hierover het volgende:

In de meeste streken worden de paarden driemaal daags gedrenkt, hiertegen bestaan geen bezwaren. Er is echter verschil in de uitvoering er van Sommigen laten hun paarden *gedurende* — anderen *na* het voeren drinken. Beide methoden acht ik goed, mits de dieren steeds aan één zelfde methode worden onderworpen.

De meening, dat het drinken gedurende het voeren een gevoel van verzadiging teweegbrengt, waardoor de eetlust zou worden verminderd, en dat het drinken onmiddellijk na het voeren het maagsap te veel verdunt, waardoor dit minder werkzaam zou worden, verdient ernstige overweging. Grootte hoeveelheden water, opgenomen gedurende of kort na het eten, vertragen de vertering zeer zeker; maar nimmer is experimenteel aangetoond of daardoor ook de voedingswaarde van het voedsel vermindert. Het grootere aantal onverteerde haverkorrels in de uitwerpselen, dat hierdoor zou worden teweeggebracht, zooals sommigen beweren, steunt alleen op de ervaring. Het schijnt mij op theoretische gronden het beste toe de paarden regelmatig, vóór of eenigen tijd nadat de haver werd gegeven, te drenken; het eerste is na vermoeiende diensten absoluut te verkiezen, omdat anders de verteringssappen te dik vloeibaar zijn. De ondervinding leert echter, dat de meeste paarden

¹⁾ C. DAMMANN, Die Gesundheitspflege der landwirthschaftliche Haussaughethieren.

vóór of bij het begin van het eten 't minste dorst hebben, en dat zij, aan zichzelf overgelaten, eerst eten en dan drinken.

Geeft men voedsels, die door toevoeging van water gaan zwellen, dan moet men dubbel voorzichtig zijn met het drenken der paarden. Wanneer dat zwellen in de maag geschiedt, kan de uitzetting zoo sterk worden, dat de maag berst en het individu verloren is.

POTT ¹⁾ beantwoordt deze vraag aldus:

Deze vraag is niet onmiddellijk te beantwoorden. Laat men de dieren aan zichzelf over, dan kan men zien hoe zij dikwijls 10—12 maal per dag, ja zelfs 's nachts drinken, al wordt er ook telkens maar een kleine hoeveelheid water opgenomen. Vele veehouders zorgen er dan ook voor, dat hun dieren steeds naar eigen verkiezing kunnen drinken, en achten dit veel beter dan hun twee- of driemaal daags water te geven, waardoor dikwijls te groote hoeveelheden in eens worden opgenomen.

Practisch levert het twee- of driemaal daags drenken van paarden het minste bezwaar op, soms is dit de eenige uitvoerbare methode. Waar dit laatste het geval is, doet men het beste de paarden na het voeren zooveel frisch water te laten opnemen, als zij zelf verkiezen. Het drenken der paarden vóór of gedurende het voeren verdient geen aanbeveling.

ELLENBERGER ²⁾ schrijft hiervan:

Het drenken der paarden na hooivoeding is goed, maar na haver-voeding minder aanbevelenswaardig, omdat de haver daardoor zogenoemd wordt doorgespoeld.

SANSON ³⁾ schrijft:

In Frankrijk is het de gewoonte de huisdieren na iederen maaltijd te laten drinken, alleen de paarden maken hierop eene uitzondering, deze worden gedrenkt ná het hooi eten, maar vóór dat zij de haver krijgen.

Volgens ⁴⁾ CSELKO ES KOSSUTANY is voor paarden de eenige goede methode hen eerst te laten drinken en daarna te voeren.

STRAUBE ⁵⁾ schrijft hiervan:

Geef de paarden eerst een handvol hooi en laat hen dan drinken; eerst daarna mogen zij haver hebben.

Bij groote inspanning verliest het lichaam veel vocht, daardoor moeten de verteringssappen dik vloeibaar zijn, wanneer niet vooraf door het opnemen van water dat vochtverlies kan worden aangevuld. Echter niet alleen de vloeibaarheid, ook de quantiteit der verteringssappen vermindert, waardoor de omzetting der opgenomen voedsels wordt onderdrukt. Het drenken der paarden na het voeren maakt de verhouding nog slechter; want de verminderde omzetting, door een verminderde

¹⁾ E. POTT, Die Futtermittel.

²⁾ ELLENBERGER, Vergl. Physiologie.

³⁾ A. SANSON, Alimentation raisonné des animaux moteurs et comestibles.

⁴⁾ CSELKO ES KOSSUTANY (takermany ozastan).

⁵⁾ STRAUBE, Ueber Ersatzmittel für Hafer im Kriege.

hoeveelheid verteringssappen teweeggebracht, wordt nu bovendien nog meer verminderd, omdat deze sappen door toevoeging van water verdund worden en uit den aard der zaak daardoor nog minder werkzaam kunnen zijn. Het drinken der paarden één uur na het voeren, zooals dit bij vele regimenten een gewoonte is, acht STRAUBE toch nog ondoelmatig. De vertering in de maag van het voedsel duurt 2 à 4 uren, hierdoor krijgt men toch nog verdunning van het maagsap, respectievelijk een onvoldoende vertering van het opgenomen voedsel.

Uit deze aanhalingen blijkt voldoende, dat er geen eenstemmigheid over deze kwestie heerscht.

De vraag zelf blijft daardoor even belangrijk, vooral voor paarden. Het paard heeft naar verhouding een kleine maag, zoodat tegelijkertijd slechts een betrekkelijk kleine hoeveelheid voedsel kan worden opgenomen; bovendien is de afsluiting van de maag naar den dunnen darm ook gedurende de maagdigestie onvoldoende. Nu wordt beweerd, dat door het drinken na het voeren bij de paarden de haver uit de maag naar de darmen wordt weggespoeld. Het bewijs ontbreekt echter dat die weggespoelde haver in de darmen onverteerd blijft. De onvolkomen afsluiting der maag naar de darmen zal onder elke omstandigheid haverkorrels, na een kort verblijf in de maag, doen overgaan naar de darmen. Evenzeer ontbreekt het bewijs, dat eene taaie consistentie (dik vloeibaarheid) van de verteringssappen de vertering zelf tegengaat. Prof. Dr. TANGEL te Budapest heeft door tal van onderzoekingen bij paarden van verschillende leeftijden deze kwestie nauwkeurig nagegaan.

Wanneer men een paard gedurende een zeker aantal dagen een vooraf gewogen hoeveelheid voedsel dagelijks toedient; wanneer bovendien de chemische samenstelling (eiwit, vet, cellulose en stikstof-vrije extractiefstoffen, enz.) van dat voedsel is vastgesteld; en eindelijk de chemische samenstelling van de zorgvuldig opgevangen urine en mest met hun gewicht bepaald worden gedurende den tijd, dat de proef duurt; dan is het verschil tusschen beide factoren datgene van de voedsels, hetwelk door het lichaam van het individu werd opgenomen.

Wanneer nu $x\%$ van het voedsel door het lichaam wordt opgenomen (dit vastgesteld zijnde op de hierboven bedoelde wijze), dan is het de vraag of hierin verandering was waar te nemen, wanneer dezelfde dieren werden gedrenkt:

- 1°. onmiddellijk voor het voeren (vast voedsel werd eerst gegeven nadat het verder opnemen van water geweigerd werd);
- 2°. gedurende het voeren;
- 3°. onmiddellijk na het voeren.

Het resultaat van deze uitgebreide onderzoekingen was, dat, welke methode van drinken gevolgd werd, de verteringscoëfficiënt geen merkbare verschillen aangaf.

De meeste schrijvers zijn op theoretische gronden geneigd de paarden eerst te laten drinken en dan te voeren, een gewoonte die ook in ons

leger algemeen is aangenomen; toch blijkt het nu, dat hieraan geen enkel voordeel is verbonden.

Door het nadrenken komt ongetwijfeld, na een kort verblijf in de maag, eene grootere hoeveelheid haver in de darmen dan door het vooraf drenken, maar daaronder lijdt *niet* de verteerbaarheid. Die haver moet dus ook in de darmen verder kunnen worden omgezet.

De nadeelige werking van een verdunning van de verteringssappen door het nadrinken werd wederom door deze proeven niet bevestigd.

Verder vond Prof. Dr. TANGL dat de grootste hoeveelheid water wordt opgenomen door de paarden, wanneer zij na het voeren gedrenkt worden, iets minder als dit geschiedt tijdens het voeren, en het minste als zij vooraf water krijgen. Zelfs kon Prof. Dr. TANGL vaststellen, dat het lichaamsgewicht toenam door het nadrinken, een feit, dat wellicht bij het traineeren van paarden overweging verdient.

Eindelijk werd hierbij gevonden, dat, bij het vooraf drinken, 's morgens de kleinste hoeveelheid water, soms zelfs geen water werd opgenomen. Dit verschijnsel staat in verband met het geringe dorstgevoel in den morgen, waartoe in den regel ook geen bijzondere aanleiding is.

Zoodra het ochtendration verorberd is, is er door speeksel en maagsap vocht aan het bloed onttrokken en ontstaat dorst. De meeste paarden, die steeds vóór het voeren worden gedrenkt, zullen daarom het meeste drinken wanneer zij vóór het middagation aan de drinkbakken staan.

Zij hebben dan eerst gelegenheid hun dorst te stillen, die reeds bestond eenigen tijd nadat het morgenration was opgegeten. Hiermede kan rekening worden gehouden bij paarden, die 's morgens voor het ochtendvoer weinig of niet drinken.

Resumeerende, komen wij tot het besluit, dat het er weinig toe doet of wij de paarden vóór-, gedurende- of na het voeren laten drinken, mits de dieren aan dezelfde methode gewoon zijn geworden. Een verandering te brengen in een gewoonte, waaraan het lichaam zich eenmaal geacomodeerd heeft, behoort alleen bij dringende noodzakelijkheid te geschieden.

Het scheen mij nuttig toe het bovenstaande, dat ontleend is aan een van de veeartsenijkundige wetenschappelijke bladen, hier weer te geven.

BERGEN-OP-ZOOM.

L. J. VAN RHIJN,
Paardenarts der 2de klasse.

Nachtelijke ondernemingen in het polderland.

Gedurende alle oorlogen, die tot op heden gevoerd zijn, is het nachtgevecht op groote schaal in den veldoorlog eene uitzondering geweest. In den kleinen oorlog echter zijn de voorbeelden zeer talrijk. Bovendien is de krijgsgeschiedenis daar om ons te leeren, dat menigmaal stellingen, die, hetzij van nature sterk, dan wel kunstmatig versterkt waren, zoodat een aanval bij dag weinig gunstig scheen, onder bescherming van den nacht zijn aangevallen en veroverd.

Dit nu zal in hooge mate gelden bij den strijd in ons polderland. Zoo zeide het vorig reglement: „De Compagnie enz.” op de blzn. 101 en 99 o. a.: „Met het oog op het bezwaarlijke van frontaanvallen over vlak en doorsneden terrein, moet men in polderland het doorzetten van frontale pogingen over dag in beginsel vermijden”, voorts: „Meestal zal voor alarmeerings en frontaanvallen de nacht moeten gekozen worden en zal het oprukken voornamelijk langs de wegen (accessen) dienen plaats te hebben”.

Wij kunnen hiermede geheel instemmen en meenen dan ook voor ons polderland te mogen aannemen, wat de Deutsche Felddienst-Ordnung van nachtgevechten zegt, namelijk, dat zij „zu den nicht seltenen Dingen gehören”.

In het bekende werk „Das Nachtgefecht im Feld- und Festungskrieg” van CARDINAL VON WIDDERN heeft deze schrijver o. a. gezegd: „Welch schwere Verantwortung trifft diejenigen Führer welche für ihre Person und mit der ihnen im Frieden anvertrauten Truppe vor dem Feinde für das Nachtgefecht versagen, weil sie aus Abneigung, Unverstand oder Geringschätzung das Studium und die Uebung desselben versäumt haben”.

Hoe staat het met deze oefening in ons leger? Geldt ook voor ons het gezegde van Generaal CAPRIVI, dat weinig sympathie bestaat voor nachtoefeningen, omdat toch „dergleichen Uebungen nicht zum Gegenstand der Besichtigung gemacht werden können”?

Wij stellen ons voor op de volgende bladzijden enkele nachtgevechten mede te deelen, welke eertijds in onze terreinen hebben plaats gehad en waaruit leering valt te trekken omtrent de wijze, waarop die oefeningen moeten worden geleid.

Nachtgevecht bij Woerden 11 October 1672.

In den nacht van 10 op 11 October 1672 rukte de PRINS VAN ORANJE met zijne troepen in drie colonnes op ter insluiting van Woerden en had in den vroegen morgen van den 11den die insluiting voltooid. ZUYLENSTEIN met $\pm$ 1200 man en 2 (7?) stukken geschut had aan beide zijden van den Rijn front naar het Oosten post gevat tusschen de Kamerikersluis en de Groepenbrug en zich hier versterkt om pogingen tot ontzet uit de richting van Utrecht te verijdelen. VAN HOORN sloot Woerden ten O. en ten Z. in. LUXEMBOURG, terstond toegesneld uit 's Graveland, verzamelde te Utrecht $\pm$ 3000 man infanterie en eenige cavalerie en rukte naar Woerden op. Zijne troepen stuitten op de stelling van ZUYLENSTEIN en ofschoon deze nog niet geheel gereed was, bleek zij alreeds voldoende sterk om frontaanvallen af te weren. Voor flank en rug was minder zorg gedragen, hierbij vertrouwende op de mededeeling der boeren omtrent de onbegaanbaarheid van het terrein; slechts was in den rug bij den 's Gravenslootermolen een redoute opgeworpen en deze van eene kleine bezetting voorzien. LUXEMBOURG besloot de stelling te omtrekken en won hiertoe inlichtingen in bij DE MELAC, een ritmeester, die het terrein om Woerden kende. Wij lezen hieromtrent in het „Relation du Combat de Woerden” par Mr. DE SAVEUSE ¹⁾:

„Mr. DE MELAC ayant ramené des paysans, qui assurèrent qu'il n'y avait aucun chemin par où l'on put aller à Camerick, qu'au travers des prairies inondées où il y avait de l'eau jusqu'au genou et de grands watergans et fréquens, par où il était impossible, que la cavalerie passât, mais qu'on pourrait faire sur quelques uns des ponts de claye pour l'infanterie etc.”. De tocht werd bij duisternis begonnen met achterlating der cavalerie voor de stelling en na groote moeilijkheden bereikten de troepen Kamerik. „L'on ne pouvait sortir de Camerick que par une digue fort étroite entre le canal et un watergans par où il (LUXEMBOURG) fit avancer les hommes détachés, soutenus par le régiment de Navarre pour attaquer le premier poste des ennemis où l'on trouva au lieu d'un simple parapet une fort bonne redoute autour d'un moulin”.

Dwars door het drassige terrein stormden de Franschen en ten koste van zware verliezen werd de post bij den 's Gravenslootermolen veroverd. ZUYLENSTEIN was thans van HOORN gescheiden en zijne troepen werden na heldhaftigen tegenstand overmand; hij zelf sneuvelde, 7 stukken geschut en 30 vaandels vielen den overwinnaar in handen.

Een tegenaanval, door PALM van de Snellenbrug af in den rug der Franschen ondernomen, had wel is waar groot succes, doch de Prins meende het ontzet van Woerden niet meer te kunnen beletten en gaf bevel het beleg op te heffen.

¹⁾ Campagne de Hollande en 1672, publié par DUMOULIN.

De verovering van het fort Hinderdam 1787.(Naar VON PFAU.) ⁽¹⁾

Het fort Hinderdam, gelegen op een eilandje in de Vecht en voorts omringd door open, zeer doorsneden terrein, kon geacht worden een zeer sterk punt te zijn. Het was bewapend met 8 kanonnen, 4 houwit-sers en had eene bezetting van 100 man onder een majoor.

Den 18^{den} September werd den Pruisischen majoor VON ZURSON door den Luitenant-Generaal VON LOTTUM, die in het kamp bij Hilversum het bevel voerde, opgedragen, zich met 60 ruiters en 40 man infanterie te begeven naar Hinderdam en zich van dit punt meester te maken.

Aangezien het den majoor v. ZURSON, die ter verkenning was vooruitgegaan, al spoedig bleek, dat een aanval bij dag weinig kans van slagen bood, besloot hij den nacht af te wachten, doch verschaftte zich intusschen twee roeibootten. Bij het intreden der duisternis mar-cheerde het detachement langs den O. oever van de Vecht van Uiter-meer naar Hinderdam, terwijl de booten met 14 manschappen bemand zelfderhoogte langs den W. oevér voeren.

Tegenover het fort gekomen, werd het vuur hierop geopend, waarop de Hollandsche bezetting het bedreigde front bezette en een hevig ge-schut- en geweervuur afgaf. Intusschen hadden de booten aan de an-dere zijde van het fort aangelegd en hunne bemanning ontscheept, daarna waren zij naar het detachement geroeid en hadden opnieuw 14 man overgebracht.

De bezetting van Hinderdam onverwachts vuur in den rug ontvan-gende en nog meer Pruisen op de wallen ziende komen, gaf zich over; slechts een twintigtal wist met bootjes te ontsnappen. De Pruisen had-den 5 dooden en 16 gewonden verloren.

De verovering van Amstelveen 1787.(Naar VON PFAU.) ⁽¹⁾

De stelling der Patriotten was buitengewoon sterk en scheen in front onaantastbaar, de geheele streek ten Z. van Amsterdam was een meer gelijk en de enkele droog gebleven wegen waren van krachtige verde-digingswerken voorzien.

Echter bleek het den Hertog VAN BRUNSWIJK, dat de Patriotten ver-zuimd hadden voor gewapende schepen op het Haarlemmermeer te zorgen en baseerde hij zijn aanvalsplan op deze nalatigheid.

Eene verkenning, door hem gelast, leverde belangrijke gegevens. De overste NEUWIRTH vond een geschikt landingspunt bij Slooten, de ma-joor HIRSCHFELD hetzelfde in de Nieuwemeer bij de Lelie; de majoor GOETZ ontdekte een vrij bruikbaren weg van Aalsmeer naar het Kar-nemelksgat.

De Hertog stelde nu het volgende plan van aanval op:

¹⁾ Voor de kaarten verwijzen wij naar dit werk.

1. Eene colonne (6 compagnieën) onder NEUWIRTH wordt te Aalsmeer ingescheept met bestemming naar Slooten.

2. Het bataljon LANGELAIR, met eenige jagers, 12 artilleristen (zonder geschut), het geheel onder HIRSCHFELD, wordt eveneens ingescheept te Aalsmeer en zal landen bij de Lelie.

3. Twee Compagnieën v. MARWITZ en eenige jagers onder GOETZ volgen den binnenweg naar het Karnemelksgat en nemen planken en balken mede.

Het doel der beide laatste colonnes is Amstelveen in den rug aan te vallen.

De overige troepen zouden deels door den Hertog in persoon tot een frontaanval op Amstelveen geleid worden, deels tegenover andere posten demonstreeren. In den morgen van den 1^{en} October ten 5 uur zou de algemeene aanval plaats hebben.

Wij zullen thans nagaan in hoeverre de troepen onder 2 en 3 genoemd slaagden in de uitvoering hunner opdracht.

De afdeeling HIRSCHFELD, over 14 schepen verdeeld, kwam omstreeks 2 uur in den morgen te bestemder plaatse en ontscheepte in alle stilte, nadat de commandant nogmaals den omtrek verkend had.

De afdeeling GOETZ volgde den aangegeven weg, die hier en daar onder water stond en waarin verscheidene bruggen hersteld moesten worden. Onopgemerkt kwam zij ten 4 uur bij het Karnemelksgat. In liggende houding werd hier het uur, voor den aanval bestemd, afgewacht.

Het was nog donker toen ten 5 uur het sein voor den aanval gegeven werd. De troepen van HIRSCHFELD kwamen slechts langzaam en met behulp van planken door het zeer doorsneden terrein, zoodat het dag werd toen zij den straatweg naar Amsterdam bereikten.

Intusschen rukte de afdeeling GOETZ langs de Koenenkade op, doch stuitte op 16 voet breede coupures waarin het water tot de borst kwam. Twee coupures werden doorwaad, doch toen ook werd kartetsvuur langs de kade afgegeven uit de verschansing door de Patriotten aan het einde opgeworpen, waarop de commandant, de onmogelijkheid eener bestorming langs de kade inziende, zijne troepen verspreid met planken door het geïnundeerde weiland vooruitbracht en de verschansing stormenderhand nam. Deze aanval kostte den Pruisen slechts 5 man.

Toen de beide afdeelingen later vereenigd in Z. richting oprukten was hunne verschijning alreeds voldoende om het meerendeel der verschansingen door de Patriotten te doen verlaten, zoodat, na enkele pogingen tot het doen van tegenaanvallen van uit Amsterdam en Ouderkerk, nog in den loop van den morgen Amstelveen veroverd werd.

Nachtmarschen in het polderland.

De generaal LEWAL heeft gezegd: „On ne recherchera pas les marches de nuit par plaisir, on ne les choisit pas, on les subit”. Toch zullen ook wij tot nachtmarschen onze toevlucht moeten nemen en wel bijv. tot het uitvoeren van een terugtocht, tot concentratie van troepen, ver-

plaatsing van reserves, innemen van eene gewijzigde stelling, ter voorbereiding van een nachtelijken tegenaanval, enz.

Ons velddienstvoorschrift geeft eenige regels voor nachtmarschen.

Wij zouden hieraan het volgende wenschen toe te voegen:

1. Nauwkeurige voorafgaande verkenning der te volgen wegen door officieren; deze zorgen, voor zoover mogelijk, dat de wegen vrij zijn van hindernissen en treden vervolgens als gidsen op. Deze verkenning moet zoowel bij dag als bij nacht geschied zijn, daar bij nacht het terrein geheel anders lijkt (Zie o.a. het nachtgevecht bij Sozadzio in den Japansch-Chineeschen oorlog, BUJAC, blz. 92).

2. Cavalerie, artillerie en voertuigen marcheeren niet in eene infanteriecolonne. Zij gaan vooraf, langs een anderen weg of marcheeren aan den staart.

3. De commandanten der onderafdeelingen marcheeren aan den staart hunner afdeeling *in* de colonne.

4. De marschvorm is: infanterie met vieren, cavalerie met tweeën, artillerie in stukkencolonne, de bediening achter het stuk marcheerend. Bij den nachtelijken opmarsch der Hooglander-brigade bij Magersfontein werd gemarcheerd in *dubbel colonne* „die Flügelleute mit Stricken unter einander verbunden (v. LINDENAU „Was lehrt uns der Burenkrieg, enz.)”. Hiertoe wordt echter vlak terrein vereischt, dat breede formaties toelaat.

5. Geweren bij voorkeur ongeladen.

6. Een duidelijk herkenningsteeken wordt vereischt, bijv. de handdoek om den hals.

7. Nu en dan moet het kompas worden geraadpleegd.

Nachtmarschen hebben talrijke bezwaren, waarover in iedere studie omtrent dit onderwerp breed wordt uitgeweid. Juist daarom echter moeten wij ter harte nemen het woord van LEWAL in zijn Strategie de marche: „Il importe de s'y exercer beaucoup en temps de paix; les trains de chemin de fer, les navires en mer ne modifient pas leur mouvement quand le jour cesse. . . les colonnes de troupes agiront de même, quand l'obligation s'en manifesterà”.

Voorpostendienst.

Iedere nachtelijke aanval moet noodwendig beginnen met eene alarmering van de vijandelijke voorposten, althans indien deze doelmatig zijn opgesteld en hun plicht betrachten. Vooral dit laatste laat blijkens de practijk dikwijls veel te wenschen over, en o. a. KUNZ geeft in zijn Nachtgefechte 1870-'71¹⁾ hiervan tal van voorbeelden. Alzoo oefening in den voorpostendienst bij nacht, niet gedurende een of twee uur, doch gedurende den geheelen nacht.

Ons voorpostenstelsel is eenigszins op het polderland gebaseerd. Veld-

¹⁾ KUNZ „Kriegsgeschichtliche Beispiele aus dem deutsch-französischen Kriege von 1870-'71”. Heft 1—4 Nachtgefechte, o. a. Heft 2, blz. 47. Heft 3, opsomming op blz. 185. Heft 4, blzn. 10—11, 51, 55, 56—57, enz.

wachten toch ter sterkte van eene sectie zijn in 't algemeen voor waarneming te sterk, voor verdediging te zwak. In polderland echter, voor accesverdediging, zijn zij sterk genoeg, doch dan is het ook logisch de lijn van verdediging bij de veldwachten te nemen en de voorpostendetachementen dichter achter de veldwachten te doen opsluiten.

Terugtrekken langs accessen toch van veldwachten zal allicht den aanvaller gelegenheid tot nastormen geven ¹⁾.

Voorts bevelen wij het volgende aan voor de veldwachten:

1. Eene versperring van het acces onmiddellijk vóór de veldwacht, een tweede op ± 250 M., hierachter staat een post. Op belangrijke voorgelegen punten een staande patrouille (luisterpost). De stelling wordt voortdurend door $\frac{1}{4}$ deel bezet gehouden.

2. Bewaking van accessen in flank en rug door het voorpostendetachement, hiermede steeds door patrouilles in verband blijven; de toegangen in flank en rug vluchtig versperren, vooral de aandacht gevestigd houden op het water.

De patrouillegang bij nacht moet ernstig beoefend worden. De patrouilles blijven gewoonlijk in de onmiddellijke nabijheid der posten; de nadeelige gevolgen hiervan blijken in oorlogstijd.

In den vestingoorlog (waarop de polderoorlog steeds zal gaan gelijken) verdient het m. i. aanbeveling de sluippatrouilles te doen vervallen en meer waarde te hechten aan luisterposten en bewaakte hindernissen. Men weet dan tevens, dat alles, wat van 's vijands zijde nadert, ook vijand is. Gaat een enkele maal eene (verkennings-) patrouille uit, dan kan men de posten hiervan verwittigen.

Aanval en verdediging bij nacht.

AANVALLER.

1. Zorgvuldige voorafgaande verkenningen bij dag en nacht, vanaf hooggelegen punten, door patrouilles, enz.

2. Verzamelen van overgangs- en springmiddelen, gereedschappen enz.

3. Herhaalde alarmeeringen.

4. Oprukken als volgt:

a. Spits onder een der officieren, die verkend heeft, daarachter:

b. een gesloten afdeeling onder id., waarbij eenige geniesoldaten;

c. op korten afstand een ondersteu-

VERDEDIGER.

1. Stipte voorpostendienst; bij dag observatieposten, door voortdurende patrouilleering verkenningen beletten.

2. Zorgvuldige versterking van het terrein en versperring der toegangen.

3. Zorgen voor de mogelijkheid het voorterrein bij nacht te verlichten.

4. De stelling steeds door $\frac{1}{4}$ der sterkte bezet; de overigen gekleed en gewapend; slechts overdag wordt gerust. Ook de reserves blijven gedeeltelijk onder de wapens. Het kan wenschelijk zijn, dat de voorpostendeta-

¹⁾ Nadat de uitval, door DAENDELS ondernomen uit Oud-Karspel (1799), was mislukt, werden de teruggeslagen troepen tot tusschen Broek en St. Pankras nagejaagd en werden hierdoor de troepen, die zijn rechtere vleugel hadden gedekt, afgesneden en gevangen gemaakt.

ningstroep, voorzien van overgangsmiddelen,

d. op grooteren afstand de reserve.

5. Zoodra vuur ontvangen wordt van eene patrouille, deze met de bajonet in den rug vervolgen tot aan de versperringen voor de stelling; trachten doorgangen te maken. De aangewezen afdeelingen gaan het neventerrein in (dus op korten afstand van de stelling).

6. Zoodra deze afdeelingen ver genoeg zijn doorgedrongen, geven zij een afgesproken signaal. Hierop stormaanval; reserves staan gereed.

7. In de stelling doorgedrongen, snelvuur na, daarna verzamelen; reserve dringt verder door.

8. Of wel de aanval afgeslagen, reserves inzetten.

chementen tot onmiddellijk achter de veldwachten oprukken.

5. Zoodra vuren gehoord wordt, bezet de veldwacht de stelling. De post geeft snelvuur en trekt terug; vervolgens opent de veldwacht (salvo)vuur in de richting van de versperring.

6. Terrein zooveel mogelijk verlichten, reserve rukt op c. q. bezet hare stelling. Snelvuur.

7. Aanval afgeslagen, snelvuur na, patrouilles uitzenden om den terugtocht te constateeren.

8. Of wel aanval gelukt, tegenaanval door reserves.

Wij kunnen niet instemmen met het langzaam vuren, aangegeven in §§ 525, 526 Reglement Infanterie II. Bij het nachtgevecht geve men salvovuur (Villersexel., salvovuur op 4 gelederen, zie CARD. VON WIDDERN: „Das Nachtgefecht, blz. 21) of, wat in den regel steeds het geval was: *snelvuur* (Zie o. a. KUNZ: Heft 2, blzn. 53, 61, 63, 64, 65 enz.) op korten afstand.

Taak der verschillende wapens.

1. Artillerie.

a. Bij den aanvaller.

Deze zal weinig nut van zijn artillerie hebben, tenzij de stukken nog bij daglicht zijn gericht en men is ingeschoten. Van verrassing kan dan echter geen sprake zijn, wel kan men op deze wijze demonstreeren om de aandacht van het hoofdaanvalspunt af te leiden.

Het meevoeren belooft weinig voordeelen; wil de aanvaller echter een eenmaal veroverd punt terstond met artillerie bewapenen, zoo kan hij deze aan den staart der colonne meevoeren. Het zal echter wenschelijk blijven, het getal voertuigen en paarden te verminderen, dus bijv. de caissons achter te laten en alleen het achterspan te benutten.

b. Bij den verdediger kan de artillerie gebezigd worden ter accesbestrijking; zij zal dus in de lijn der infanterie moeten optreden. In dat geval zal men voor eene vastgelegde richting moeten zorgdragen en veelal voor eene bedding.

2. Cavalerie.

Ofschoon de krijgsgeschiedenis in enkele gevallen op een succesvol optreden der cavalerie in het nachtgevecht kan wijzen, zal hiervan in

het polderland geen sprake kunnen zijn. Zij kan daar slechts als bereden infanterie en ordonnansen diensten bewijzen. Zoowel bij aanvaller als verdediger kan zij de flanken beveiligen en dan voornamelijk afgezeten optreden. Enkele bereden patrouilles kunnen wellicht op de accessen ter verkenning of bewaking op de flanken dienst doen.

Een groot gedeelte harer taak kan echter door wielrijders worden overgenomen.

Het nachtgevecht komt alzoo voornamelijk voor rekening van de infanterie, hierbij gesteund door kleine afdeelingen geniesoldaten en pontonniers.

De vraag rijst: zouden de bataljons, die in het polderland garnizoen houden, niet reeds in vreedetijd over roeibootjes kunnen beschikken? Zoo groot zal deze uitgave niet zijn en het blijkt nu maar al te dikwijls, dat de Nederlanders, niettegenstaande het waterland, nòch als roeiers, nòch als zwemmers uitmunten.

Oefeningsprogramma.

De eerste oefeningen met de recruten hebben besprekenderwijs plaats. Men moet er naar streven, dat de man zich evengoed bij duisternis als bij daglicht in het terrein thuis voelt.

Hij moet alzoo:

1. gewend worden aan het uiterlijk van verschillende terreinvoorwerpen: leeren zien;
2. leeren scherp te luisteren, de geluiden te onderscheiden, alsmede de richting aan te geven, vanwaar zij komen;
3. leeren het terrein te gebruiken om zich gedekt op te stellen of zich ongemerkt en onhoorbaar te verplaatsen, alsmede hindernissen te overwinnen;
4. als ordonnans optreden, zijn weg terug kunnen vinden en kunnen mededeelen, wat hij zelf gezien of gehoord heeft;
5. leeren zwijgen;
6. zich nooit onverhoeds laten naderen (zie punt 7 en 8 § 212 V. V.);
7. gewend worden aan de vermoeienissen en moreele indrukken van den nachtdienst.

Vervolgens onderwijze men:

1. Veldwachtdienst bij nacht, dienst als dubbelpost en post voor 't geweer; vooral het patrouilleloopen moet ernstig beoefend en gecontrôleerd worden.
2. Het marcheeren bij nacht en den marschveiligheidsdienst.
3. Het optreden als voorste sectie eener compagnie belast met den aanval langs een acces; een groep rechts en links, met planken en stokken ter peiling door den polder, de overigen vormen de stormcolonne. Of wel een gemarkeerde sectie volgt het acces, de geheele recrutensectie door den polder.

Vooral de aandacht vestigen op waterwegen; zoo mogelijk eene afdeeling in bootjes verrassend doen optreden.

Bataljonsoefeningen.

1. Twee voorpostenstellingen tegenover elkaar; ten slotte wordt uit een dezer tot den aanval op de andere opgerukt.
2. Het bij nacht inrichten van eene verdedigende stelling; beveiligde rust, alarmeering, bezetting der stelling en verdediging tegen een gemarkeerden vijand.
3. Het verrichten van een nachtmarsch, al dan niet verbonden met een hinderlaag; vervolgens een aanval door den polder op een gemarkeerden vijand, zoo mogelijk gepaard gaande met een aanval in flank of rug.
4. Een aanval door verschillende colonnes.

Voorts onderwijze men het kader in:

Het oplichten van een post of patrouille, het leggen van een hinderlaag, het maken van eene verkenningspatrouille, enz.

Wanneer dan voorts de nachtoefeningen niet langer lijden aan eene zenuwachtige gejaagdheid, men zich den noodigen tijd gunt en den dag, volgende op den nachtdienst, den dienst tot een minimum beperkt, gelooven wij zeker, dat heel wat meer dan thans bereikt kan worden.

C. C. DE GELDER,

Eerste-Luitenant der Infanterie.

Verkenningdetachement N°. 2 der Oost-partij. ¹⁾

(3° Eskadron van het K. en K. Huzarenregiment Graaf NÁDASDY N°. 9),
bij de cavalerie-ophelderingsoefening in September 1895,
door Ritmeester ANTON BURKA.

(Met eene terreinschets.)

Gaarne voldoe ik aan het verzoek van de Redactie van De(n) Militaire(n) Spectator om, door eene vertaling van bovengenoemde brochure, de werkzaamheden van verkenningdetachement no. 2 ook in onze cavaleristische en andere kringen meer algemeene bekendheid te verschaffen.

Dat dit streven alleszins gemotiveerd is door de velerlei leeringen, welke die brochure bevat, die door den frisschen en echt-ruiterlijken geest, welke er op elke bladzijde in doorstraalt, tot nadenken en navolgen opwekt, zal, naar ik hoop, uit de kennismaking vanzelf blijken.

Ook op ander dan strategisch gebied, lijkt mij de hier geboden oplossing van het vraagstuk „éclairer” zóó voor de hand liggend eenvoudig en zóó pakkend practisch, tevens zóó door en door cavaleristisch, dat de qualificatie van „ei van Columbus”, die ik er op hoorde toepassen, in alle opzichten juist is.

In cavaleristische kringen heeft de brochure indertijd allerwege opzien gebaard en leverde o. a. de Revue de Cavalerie er een résumé van in de Augustus-aflevering van 1897, dat met deze woorden eindigt: „Pour l'intelligence et la vigueur avec lesquelles les opérations avaient été conduites, le détachement et son chef avaient mérité les plus grands éloges. Ils ne lui firent pas défaut et nous n'hésiterons pas, pour notre part, à nous y associer pleinement”.

Het ontstaan der brochure wordt in het voorwoord door den schrijver verklaard uit den veelzijdigen drang daartoe op hem uitgeoefend, o. a. blijkende uit de, op blz. 62 van het officieele manoeuvre-verslag voorkomende noot, luidende:

„Het bestek van het manoeuvre-verslag en de daarvoor beschikbare tijd laten niet toe de bijzonderheden van de inwendige werkzaamheid der verkenningdetachementen nog uitvoeriger te bespreken en in het bijzonder ook den woordelijken inhoud van alle berichten der patrouilles te vermelden, hoewel zeer zeker eene dergelijke detailbeschrijving vele kostbare gegevens voor de opleiding zoude opleveren. Voor eene der-

¹⁾ Weenen, 1896. L. W. SEIDEL & Zn.; K. en K. Hof-Boekhandel.

gelijke beschrijving zou de, met de verhoudingen volkomen rekening houdende werkzaamheid van het detachement BURKA zich goed leenen".

„Op grond van deze (zegt verder de schrijver) en van nog meerdere opwekkende aansporingen van toon aangevende zijde, heb ik besloten eene beschrijving van de werkzaamheid van het onder mijn bevel staande detachement — op eenvoudig verhalende wijze — te publiceeren, maar neem echter dadelijk de vrijheid om op te merken, dat deze beschrijving geen aanspraak denkt te maken op den naam eener „Instructie“.

En hiermede geef ik verder het woord aan den Ritmeester BURKA.

LANSIER.

I.

Ik neem aan, dat men bekend is met het reeds in het voorwoord vermelde manoeuvre-verslag, met den veronderstelden toestand, de gegeven dispositiën, het manoeuvre-terrein en de ordre de bataille en bepaal mij dus tot den detail-dienst van mijn verkenningsdetachement ¹⁾.

Alvorens in 't bijzonder tot den eersten marschdag over te gaan, moet ik echter met een enkel woord melding maken van de tot dit doel gemaakte voorbereiding.

De velddienst werd bij het eskadron, wekelijks gedurende het geheele jaar en wel bij elke weersgesteldheid, zoodanig beoefend, dat, behalve een zeer grondig theoretisch onderricht, vooral de jongere gegradueerden zeer dikwijls in de gelegenheid werden gesteld om, zij het dan ook al geen groote, toch met een zeker aantal opdrachten verzwaarde oefeningsritten bij dag en bij nacht te maken en wel in een terrein, dat steeds door eene onverbiddeijke tegenpartij onveilig werd gemaakt. Onverbiddeijk daarom, omdat de eierzucht der commandanten en zelfs ook van de deelnemende huzaren, door de voortdurende overvallingen, hinderlagen, enz., met den daaruit voortvloeienden goeden of slechten afloop, zoodanig was opgewekt, dat daardoor de ongelooflijkste stukjes werden bedacht om patrouilles van een ander peloton, van andere eskadrons of van de infanterie er in te laten loopen.

Want, gelukte het stukje, dan verscheen de held, onverschillig of het een onderofficier of een gewoon huzaar was, reeds den volgenden middag voor het front van het aangetreden eskadron, waaraan ik dan in enkele, met zorg gekozen woorden het voorgevallene mededeelde; was de ongelukkige er echter door onhandigheid of erger, door onoplettendheid ingevlogen, dan, ja dan gebeurde — maar niet malsch — hetzelfde.

¹⁾ Het V.-D. had de opdracht om ophelderend voorwaarts te gaan: op 16 September tot Bogyoszló, op 17 Sept. tot Zinkendorf, op 18 Sept. tot Wiener-Neustadt, in de strook, noordelijk begrensd door de lijn: Rába-Szt.-Mihály, Czorna, zuidkant van Hanság- en Neusiedler meer, Wimpassing en Baden; zuidelijk door de lijn: Szány, Szill, Lövyö, Kobersdorf, Hochwolkersdorf en Schwarzaau, voorts tevens om de spoorlijn Steinamanger—Wiener-Neustadt te vernielen.

Deze felheid der ruiters in den velddienst werd bovendien nog aangewakkerd door een order van den Commandant der K. en K. 16^e Cavaleriebrigade, welke bepaalde, dat elk patrouillecommandant (officier of onderofficieren) zelf een verslag van zijn rit moest opmaken, dat dan door alle hoogere chefs tot en met den brigadecommandant werd beoordeeld. Deze verslagen, voorzien van eigenhandige bijschrijvingen en opmerkingen der verschillende chefs, kwamen weer terug, werden dan met het kader besproken en leverden zodoende aan de menschen het bewijs, met hoeveel belangstelling ook de hoogere chefs kennis namen van het streven van zelfs den eenvoudigsten huzaar.

Bovendien werd, op aanwijzing van den brigade- of regimentcommandant, nu en dan het een of andere ruitersstukje uit een der veldtochten van het eskadron besproken, dat dan, natuurlijk met behoorlijk helle kleuren geschilderd, niet naliet indruk te maken.

Vele, zeer vele uren besteedde ik op die wijze aan gemoedelijke gesprekken met mijn menschen, maar de uitwerking ervan is dan ook niet uitgebleven. Want, toen het eskadron op den 12^{en} September 1895 in Szt. Miháli bij Stuhlweissenburg de order ontving, waarbij het als verkenningsdetachement werd aangewezen, ging er een luid gejuich op en oprecht treurig keken zij, die met jonge of zwakke paarden of als onberedenen afvielen, daar ik de sterkte op 101 ruiters vaststelde zonder iets meer, zoodat ik ook den eskadronswagen thuis liet. Op dit oogenblik wilde zelfs de „Rechnungs-Unteroffizier” ¹⁾, een reeds bejaarde en dikwijls ziekelijke man, niettegenstaande al mijne bedenkingen, niet achterblijven; de „furor belli” was ook in hem gevaren en de man van de pen werd er een van het zwaard, die op het voor hem ongewone zadel en bij het groote aantal kilometers veel moest uitstaan, maar dapper heeft volgehouden.

Op den 13^{en} en 14^{en} September marcheerde het eskadron met het pionierpeloton van het K. en K. 13^e regiment huzaren (commandant 1^e Luitenant VON ARTNER) gezamenlijk door het Bakony woud naar Lovász—Patona, waar den 15^{en} rustdag werd gehouden.

In het slotpark aldaar bevindt zich een paviljoen, waarin een ouderwetsch, werkelijk reusachtig billard staat, dat geschikt zou zijn als kaartentafel voor de plannen van een geheelen veldtocht. Op dit billard nu spreidde ik de bladen van de stafkaart van het oefeningsterrein uit, waarop met blauw potlood alle wegen duidelijk waren aangegeven, welke, als alles goed ging, de patrouilles in de volgende dagen te rijden zouden hebben.

Niet alleen de gegradueerden, maar bovendien uit elk peloton, vier à zes man (die, door het evenzeer door den brigade-commandant inge-

¹⁾ Rechnungs-Unteroffizier is een functie, die bij ons niet bestaat. De titularis is onbereden en is ongeveer, op administratief gebied, opperwachtmeester en fourier tegelijk. Men zou hem misschien kunnen noemen: onderofficier-kwartiermeester. (Vert.)

voerde systeem: des winters uit de meest bruikbare ruiters met den besten instructeur een soort keurklasse te vormen, voldoende in het lezen op de kaart waren geoefend en daardoor genoeg oor en oog hadden voor eene theoretische bespreking) stonden rond het billard en vernamen mijn plan, dat als volgt was:

De dagelijksche opheldering zou in dier voege geschieden, dat het gros van het detachement sprongsgewijze verschillende rustpunten bereikte en vandaar uit eene serie patrouilles uitzond, die in voorwaartsche richting wederom zoodanig bij het gros aan moesten sluiten, dat de verschillende afgelegde wegen de mazen van een, over de geheele ophelderingsstrook uitgespreid net moesten vormen (volgens bijgaande schetskaart, waarop uit de daarbij gevoegde overzichtstabel de dagelijksch afgezonden verkenningpatrouilles zijn na te gaan).

Iedere patrouillecommandant kreeg daartoe een ruwe schets, waarop waren aangegeven: zijn marschweg, die van het gros, punt waarheen de berichten waren te zenden en aansluitingspunt.

Op die wijze mocht ik aannemen, dat het geheele eskadron het voornaamste van de opdracht wist, terwijl ordonnansen en verdwaalden wisten waar zij moesten aansluiten. Een diep stilzwijgen werd als heiligste plicht opgelegd en tot hondsvot geproclameerd ieder, die het hart mocht hebben aan burgers, gevangenen, enz., door onhandigheid iets te verraden.

Hoewel ik mij ernstig bezorgd maakte over het defilé van Ödenburg, dat volgens de veronderstelling door den vijand bezet was, liet ik daarvan verder niets blijken en verklaarde onvoorwaardelijk Wiener-Neustadt als einddoel.

Dikwijls heb ik later met dankbaarheid teruggedacht aan het bovenvermelde billard, dat mij de gelegenheid bood voor eene zoo grondige en aanschouwelijke instructie, want onder den drang der vele gebeurtenissen had ik dan gewoonlijk geen tijd de afgaande patrouilles omstandig in te lichten.

Het deed mij daarom goed, als korporaal A of B moest afmarcheeren en ik juist verdiept was in het schiften van ingekomen berichten, of in het schrijven van een bericht, of wel in een behagelijk draftempo was, dat dan de betrokken onderofficier zich bij mij meldde, vergunning vroeg om af te marcheeren, het in een of andere rust gekrabbelde croquis met eenige slagwoorden in ontvangst nam en dan zijn opdracht zóó begrijpelijk herhaalde, alsof ik daarover een halfuur lang beschouwingen had gehouden.

En ook dit verdient nog opgemerkt te worden: Elk onderdeel van het eskadron trad in werking, zoodra ik — figuurlijk gesproken — op het overeenkomstige knopje drukte. Ik behoefde niet lang te overpeinzen: wien kies ik hiervoor, wien daarvoor? Iedereen was bruikbaar!

De patrouilles van ééne serie werden altijd uit één peloton genomen, zoodat b.v. het eerste peloton 's morgens, het tweede 's middags, het derde 's nachts, enz., dien dienst had, allen zoodoende op hun beurt

in de vermoeyenissen deelden en ik daarbij voortdurend een tactisch geregeld geheel voor het gevecht in de hand hield.

Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat nog in Lovász-Patona orde werd gesteld op het beslag, op eene onberispelijke bepakking, enz.; de 24 uren van den 15^{en} September vlogen om in volop drukke voorbereiding.

II.

Zoo brak dan de 16^e September aan; 's morgens om 4 uur trad het eskadron onder de grootste stilte aan in het nog in de duisternis rustende dorp, de eerste serie patrouilles marcheerde onmiddellijk af; om 6 uur v.m. passeerden wij de bekende afscheidingslinie straatweg Raab-Pápa en om 7 uur v.m. de Raab bij Arpás. Hier rustte ik tot 8 uur v.m. en bereikte om 9 uur v.m. Egyed, waar ik andermaal een uur halt hield.

Deze herhaalde korte rusten bezigde ik ook later als grondregel, omdat daardoor menschen en paarden bij voortdoring frisch bleven en tot het aanbreken van de duisternis de opheldering zodoende niet werd onderbroken.

Ook konden daardoor de patrouilles, die toch, vergeleken bij het gros, een zeer belangrijk grooter aantal kilometers hadden te overwinnen, mij bijna altijd op de aangewezen verzamelplaats vinden en behoefden zij mij dus niet na te rijden, wat altijd een overhaast tempo tengevolge heeft.

Reeds om 9.30 v.m. ontving ik het eerste mondelinge bericht omtrent den vijand. Korporaal HINDLER meldde door den huzaar HOLCZINGER, dat hij om 9 uur v.m. in Rába-Csanak eene vijandelijke huzarenpatrouille had gevangen gemaakt; verder meldde hij schriftelijk om 9.50 v.m.: „Standplaats 2000 × ten noorden van Szill: — Zuiduitgang van Szill door ongeveer 20 vijandelijke ruiters (huzaren) bezet. Uniform: blauwe schako's met wit afgezet, lichtblauwe mantels, roode broek, gewapend met sabel en karabijn”. Dit bericht ontving ik echter, door het afgedrongen worden van den overbrenger, eerst om 11 uur v.m.

De overige bij Egyed aansluitende patrouilles hadden geen berichten van den vijand; wel meldden zij, dat bij het veer in Bodonhely verband was verkregen met het eigen verkenningsdetachement no. 1 ($\frac{2}{5}$ H.). In de richting van Szill vooruitrukkende, werd om 10.20 v.m. door de voorste patrouille een vijandelijke wielrijder gemeld, die mijn menschen als zoo iets bijzonders toescheen, dat zij den gladden vogel lieten ontsnappen, die, blijkbaar om te melden, haastig terug reed.

Deze wielrijder behoorde tot de voorste patrouille van een vijandelijk eskadron en had mij in elk geval snel gesignaleerd. Want, toen mij vijf minuten later het uit de richting Páli naar Szill marcheerende vijandelijke eskadron huzaren werd gemeld en ik den straatweg verliet om, zeer goed gedekt door boomen en hooge maïs, dien tegenstander van links aan te vallen, bespeurde ik onmiddellijk aan de houding van

de zeer opmerkelijke vóór- en zijpatrouilles, dat men daarginds al ge-
waarschuwd was. Dientengevolge veranderde de flankaanval in een
frontaanval en bleef deze volgens de uitspraak der scheidsrechters
onbeslist.

Die waarschuwende snelheid van den vijandelijken wielrijder ergerde
mij en toen ik bij Szill van 11.30 v.m. tot 12.40 n.m. een beveiligde
rust hield, gaf ik mij terdege moeite om mijn ruiters die verbazing
over vijandelijke wielrijders af te leeren en wel met dit onmiddellijke
gevolg, dat spoedig daarop de wielrijder, die tot het bovenvermelde
eskadron behoorde, door een mijner patrouilles in een doodlopend slop
werd gedreven en in de eerste opwinding naast zijn noodlijdende ma-
chine, op het vanwaar? en waarheen? mijner weetgierige huzaren be-
hoorlijk antwoord gaf (volgens een ingekomen bericht).

Wat den vijandelijken wielrijders overkwam, die later nog onzen weg
kruisten, daarover later.

Doormarcheerende naar Bogyoszló, ontmoette ik ordonnansen der
eigen patrouilles. Doordien het hard regende en dus het uitzicht zeer
beperkt was, doken eenigen van hen eerst in mijne onmiddellijke nabij-
heid onder het gebruikelijke aanroepen op. Op mijn vraag, waarom zij
zich voor de spits hadden verborgen gehouden, kreeg ik ten antwoord,
dat zij uit voorzorg om niet tegen eene vijandelijke patrouille aan te
rijden, die in draf en bij het beperkte uitzicht licht niet herkend zou
zijn, liever het eskadron met de veel duidelijker herkenningsteekenen
als officieren, sommige paarden, enz., hadden afgewacht.

De menschen stelden er blijkbaar een groote eer in, dat geen enkel
bericht verloren ging en werkelijk zijn dan ook wel berichten van het
detachement, tengevolge van afdringen door den alom tegenwoordigen
vijand, met tijdverlies aangekomen — maar geen enkel raakte zoek.

Gedurende de beveiligde rust in Bogyoszló liet ik de beveiliging
geheel over aan den oudsten wachtmeester ¹⁾ van het peloton, dat in
dienst kwam, om na te gaan of ik ook in dit opzicht zooveel op mijn
ondercommandanten kon vertrouwen als noodig was bij den ernst van
den toestand.

Ik kon tevreden zijn: kerktoren, hooibergen, enkele daken waren
onmiddellijk bezet, terwijl gedeeltelijk, voor het betere uitzicht, ook
posten te paard werden uitgezet. Het kader van het peloton was rus-
teloos in beweging en omtrent het komen en gaan van het eskadron
zoowel als omtrent den naam en het doel werden de nieuwsgierig op-
dringende en in vredestijd niet af te weren dorpsbewoners op het har-
telijkst voorgelogen, wat zeer bevorderlijk was voor de eigen geheim-
houding, maar wat helaas bijna ook voor twee der eigen patrouilles,
zoals later zal blijken, noodlottig was geworden.

Het oponthoud bij Bogyoszló van 2 uur n.m. tot 9.30 n.m. werd wel

¹⁾ „Zugsführer” zijn onze wachtmeesters. „Corporal” is onze korporaal,
doch ook zij worden tot de „Unteroffiziere” gerekend. (Vert.)

benuttigd tot het inkoopen van levensmiddelen en fourage, niet echter om te rusten. Want evengoed als op marsch, waar dit geschiedde door de enkele uitgezonden ruiters, klonk nu ook hier dan van dit, dan van dat waarnemingspunt de waarschuwing: „korporaal X, bericht!” Duidde dit ook slechts op een schijn van vijand, dan liep de aangeroepene verder onder den uitroep: „Ritmeester, bericht!” Zoo werd ik ontelbare malen op de moeielijkst te genaken waarnemingspunten gelokt, vanwaar ik dan in den regel met behulp van mijn kijker niets verontrustends kon constateeren.

Of men door dat vele oproepen, waardoor zelfs het hoogst eenvoudige genot van een straat-dejeuner denkbeeldig wordt, eindelijk ook misschien zijn geduld kan verliezen?

Bijna was het zoover gekomen, maar ik dwong mijzelf tot kalmte en toonde steeds de grootste nieuwsgierigheid, welke mijn menschen zoowel overdag als 's nachts altijd maar trachtten te bevredigen, waardoor zij mij bij de uitvoering der opdracht dikwijls iets lieten wagen, wat ik zeker met minder ijverige en opmerkelijke organen wel had achterwege gelaten.

In Bogyoszló werd het reserve-haverration niet aangeroerd. Ik liet afdeelingsgewijze voederen en, om alles bij elkaar te houden, ook op de plaats uit emmers der bewoners drenken. Ondanks den regen bleef het eskadron in de open lucht. Mijn plan was verder om in een herberg bij den bezetten uitgang van het dorp in groote ketels te laten koken, maar daar er geen vleesch verkrijgbaar was, bepaalde zich het warme eten tot een in der haast bereide soep uit blikjesvleesch en -groenten en liet ik uit Csorna met een behoorlijk overdekten wagen spek, brood en wat sterken drank halen.

In Csorna was op dit moment nog een van onze verkenningspatrouilles en werd van daaruit evenals uit Kapuvár gemeld, dat sinds 10.15 v.m. niets meer van den vijand was gezien.

De verdeling der levensmiddelen geschiedde steeds zoodanig, dat de uit te reiken spijzen en dranken elk afzonderlijk ergens werden geplaatst en dat bij elk een of twee onderofficieren ter verdeling werden geposteerd. De opperwachtmeester waarschuwde dan luid het zooveelste peloton om te beginnen. Iedereen wist vanzelf of eetgereedschap medegebracht moest worden. De betrokken wachtmeester commandeerde: „Nos. 1 en 3 met éénen volgen”, trok met die colonne langs de verschillende uitdeelaars, terwijl Nos. 2 en 4 de paarden vasthielden. Daarachter sloten dadelijk de Nos. 1 en 3 van het volgende peloton aan, enz., en eindelijk kwamen de Nos. 2 en 4 op dezelfde wijze. Zoodoende kon geen enkel paard wegloopen en werd er ook niet gesproken. In 't algemeen bleef de grootst mogelijke kalmte hoofdzaak bij alle verrichtingen van den inwendigen dienst, waarover dan ook de scheidsrechter, die het eskadron geen oogenblik uit het oog verloor, zeer dikwijls aan de manschappen zijn goedkeuring te kennen gaf.

Misschien schijnt deze hier vermelde bijzonderheid van ondergeschikt

belang, maar in werkelijkheid is zij zeer belangrijk op oogenblikken, dat men van alle kanten tusschen den vijand zit en toch eindelijk ook wel eens wat wil eten. Of is het niet hoogst benauwend als dan, wanneer iedereen zich om de kookketels verdringt, plotseling paarden wegloopen, of misschien zelf de vijand zijn opwachting komt maken?

Daarentegen had deze, bij de inladingsoefeningen voor het spoorwegvervoer geleerde wijze van snel uittreden en gereed zijn van enkele nummers ook nog dit voordeel, dat men onmiddellijk het hoofd kon bieden aan eene eventueele overvalling, wat juist nog dienzelfden avond bleek.

Het was ongeveer 8 uur 's avonds geworden en reeds donker, terwijl de ruiters met den arm door de teugels naast hun paarden stonden te eten, toen een der uitgezette posten iemand met „Halt” aanriep, den betrokken onderofficier waarschuwde en er onmiddellijk daarop een schot viel. Binnen slechts enkele seconden was het eskadron op zijn buitenflank (de andere zijde was aangeleund aan een muur) gedekt door eene tirailleurlinie, die de natuurlijk reeds vroeger geladen karabijnen tot vuren gereed hield.

Eene overvalling vermoedende, hadden de wachtmeesters eenvoudig de Nos. 1 en 3 voor het gevecht te voet laten uittreden en onmiddellijk „om te vuren vaardig” (natuurlijk met standvizier) gecommandeerd.

Spoedig daarop klonken twee salvo's, afgegeven op verscheidene, op zeer korten afstand voorbij jagende ruiters, die, even snel als zij verschenen waren, weer in de duisternis verdwenen. Bij dergelijke gelegenheden, waarbij de schutters onregelmatig opgesteld zijn, was het een vaste regel, die misschien wel honderd keer beoefend was geworden, dat niemand zonder commando vuurde. Beter eenige zekere treffers op den kortsten afstand dan een levendig snelvuur in den donkeren nacht, dat ook voor de eigen kameraden gevaarlijk kan zijn. Zoo ook hier: slechts twee patrouilles vuurden, terwijl de overigen zich gereed hielden.

En wat was nu de oorzaak van dit alarm geweest?

Bij een der posten, op den straatweg staande, was — onder begünstiging van de duisternis en den vochtigen, zachten bodem — onhoorbaar eene cavaleriepatrouille genaderd. De post riep aan met: „Halt, wie daar?” Het antwoord luidde: „Patrouille”. Aan deze zijde weer: „Wachtmeester voor”, en op hetzelfde oogenblik avanceerden in alle stilte, van rechts en van links, flanken en rug van den aangeroepene bedreigend, twee zijwaarts opgesteld zijnde ruiters. Dit kwam hem wel wat verdacht voor en uit de aanwezigheid van een post die van eene stilstaande afdeeling afleidende, die hij wenschte te verkennen, drong plotseling de patrouillecommandant met zijne patrouille door. Onze eigen post loste een waarschuwingsschot en de patrouille stootte op eene donkere massa van menschen en paarden, die, daar onmiddellijk het vuur werd geopend, niet nader te verkennen was.

Helaas was deze patrouille eene der onze geweest, die 's middags

uitgezonden, des avonds te Bogyoszló moest aansluiten en die, zooals hierboven bleek, voor eene vijandelijke was aangezien.

Het feit van het doordringen van den zeer flinken onderofficier (die zich als zoodanig reeds meermalen had onderscheiden), in het vuur van zijn ambitie, kon ik niet afkeuren; het voorgevallene gaf echter te denken over de moeilijkheden van den nachtelijken patrouilledienst.

Dezelfde patrouille, eenmaal in veiligheid zijnde, naderde wederom het dorp en verkende de buitenste huizen, daarbij de bewoners om inlichtingen vragend.

Zij kreeg hierbij echter de meest verwarde antwoorden, als: het eskadron zou morgen vroeg in Csorna inladen en naar Weenen vervoerd worden, zou van nacht in Babót verblijven, de ritmeester had een niet uit te spreken naam, enz., in één woord: de leugens, die de andere onderofficieren des middags den boeren hadden opgedischt, brachten nu den ongelukkigen interpellant totaal in de war. De boeren rieden hem ernstig af zich bij een der posten te vervoegen, daar deze bij het aanbreken van de duisternis buitengewoon wantrouwend en onhebbelijk waren geworden.

Er zat voor de patrouille dus niets anders op, dan zich te verwijderen; zij bivakkeerde tot zonsopgang, kwam mij den volgenden morgen bij Babót in een lustig drafje tegemoet en meldde een vijandelijk eskadron, dat den vorigen avond bij Bogyoszló had gerust en daarna spoorloos was verdwenen.

De commandant had onze witte schako's in de duisternis voor witte banden aangezien, te meer daar sommige boeren hem dit hadden bevestigd.

De patrouillecommandant had later voor levensmiddelen en fourage gezorgd en, daar hij wist dat het volgende marschdoel Zinkendorf was, had hij van 't aanbreken van den dag af den straatweg daarheen in 't oog gehouden.

En nu weer terug naar Bogyoszló!

Mijn voornemen was om 9.30 n.m. van verblijf te veranderen en ergens te gaan bivakkeeren.

Met het oog echter op de koude van den nacht marcheerde ik langs een omweg naar de Puszta Petlen, terwijl ik bij het dorp Bogyoszló een inlichtingenpost van twee man achterliet met de opdracht eventueel aankomende ordonnansen naar de genoemde Puszta te dirigeeren, maar de uitblijvende en eerst 's morgens naar Bogyoszló inrukkende patrouilles te geleiden naar een aangegeven knooppunt van wegen, alwaar van 4 uur v.m. af het eskadron te verwachten was.

Dergelijke, aan verbindingswegen gestationeerde ruiters bleven 's nachts buiten, terwijl er nooit een zoek raakte.

De Puszta Petlen werd grondig doorzocht, afgezet door een peloton, een groote ossenstal na verkregen vergunning leeg gemaakt, de paarden daarin geplaatst en de toegangen tot de Puszta versperd.

Twaalf man te voet voorzagen, onder voortdurend toezicht van een officier, in den wachtdienst met affossingen om de twee uur.

Onmiddellijk daarop werd de helft van de haver gevoerd, die in, over den voorboom van het zadel medegevoerde zakken (1 zak per 6 ruiters) uit Bogyoszló was medegenomen. De stallantaarns werden uitgedaan, terwijl slechts de dievenlantaarntjes der pelotons bleven branden.

Hierbij zij vermeld, dat, behalve de pelotonscommandanten, nog meerdere gegraduateerden van kleine lantaarntjes met een behoorlijk aantal kaarsen waren voorzien, daar ik uit ondervinding, opgedaan bij verschillende nachtelijke alarmeeringen, het nadeel van geen licht had leeren kennen.

De geladen karabijnen stonden naast de gegrendelde staldeuren, terwijl de in volle uitrusting blijvende ruiters in de onmiddellijke nabijheid konden slapen.

Er werd echter niet veel geslapen, want de gedachte aan eene overvalling hield, niettegenstaande de zichtbare, groote vermoeidheid, iedereen wakker en ik hoorde dan ook, wanneer bij de aflossingen zacht een naam werd afgeroepen, bijna altijd dadelijk het bekende „present”.

Tot 12 uur 's nachts had ik zes schriftelijke berichten der verschillende verkenningspatrouilles ontvangen, waaruit ik in verband met mijn eigen waarnemingen de volgende berichten had opgesteld en verzonden:

Bericht N°. 2.

„Aan K. en K. Cavalerie-Korps-Commando te Pápa-Teszèr.

Szill (noordrand), 16 September 1895, 11.30 v.m.

Eigen waarneming:

Om 10.40 v.m. bij den vork van wegen, ongeveer 2 KM. westelijk van Rába-Csanak, gestooten op een uit de richting Szill marcheërend vijandelijk eskadron huzaren, sterk ongeveer 100 paarden. Heb aangevallen met, volgens beiderzijdsche scheidsrechters, onbeslist resultaat. Tegenpartij sloeg na $\pm$ 10 minuten de richtingstraat weg Rába Csanak-Egyed in.

Om 11 uur v.m. bij Szill een vijandelijk wielrijder gevangen, die tot bovenvermeld eskadron behoorde, hetwelk heden in Csapód had overnacht en op marsch was naar Tèt. Daar ik hierdoor niet zeker ben van de verbinding over Moriczhida, stuur ik dit bericht over Marczaltö.

Patrouilleberichten:

Tot 9 uur v.m. uit de richtingen Tèt, Marczaltö en Szany niets gemeld omtrent tegenpartij; om 9.30 v.m. werd in Rába-Csanak eene vijandelijke patrouille van zes huzaren overvallen en gevangen genomen.

Van burgers:

niets gehoord.

Ik zet met het gros van mijn detachement den marsch voort naar Bogyoszló.”

Bericht N°. 3.

Zelfde adres als bericht N°. 2.

„Bogyoszló (noordrand), 16 September 1895, 4 uur n.m.

Om 2 uur n.m. te Bogyoszló aangekomen. Fourage alhier, levensmiddelen uit Csorna aangeschaft. In bericht N°. 2, met wielrijder over Marczaltó verzonden, een vijandelijk eskadron huzaren gemeld, dat in Tèt zou overnachten.

Patrouilles melden:

a. Een vijandelijk eskadron dragonders (groene uitmonstering), dat om 10.30 v.m. ten oosten van Csorna heeft gerust en om 10.45 v.m. langs straatweg Kóny-Enese is verder gemarcheerd.

b. Eene vijandelijke patrouille van acht huzaren hield tusschen 12 uur middag en 1 uur n.m. de brug over de Raab bij Våg bezet.

Overbrenger tot aan naastbijzjnden relaispost huzaar RÓTH.”

Bericht N°. 4.

„Aan de K. en K. 16e Cavalerie-brigade te Lovász-Patona.

Datum als bericht N°. 3.

Van een gevangen genomen vijandelijken wielrijder vernomen, dat diens eskadron ¹⁾ heden in of bij Tèt zou overnachten.”

(Verzonden met bericht N°. 3).

Vier verkenningspatrouilles hadden de opdracht, gedurende den nacht op bepaalde punten (verbindingswegen) te blijven staan, daar te bivakkeeren en een post uit te zetten, met het aanbreken van den dag af te marcheeren en ophelderend naar de verzamelplaats te marcheeren.

Eén patrouille, namelijk die welke voor eene vijandelijke was aangezien, ontbrak.

17 September.

Tot 3 uur 's morgens bleef alles rustig, daarna werd gedrenkt en gevoerd. De ruiters nuttigden de rest van hun brood, dat in groote porties verdeeld was geworden, en kregen daarbij koffie, uit extract toebereid. Om 4 uur was alles marschvaardig; enkele paren ruiters werden door een der deuren uitgelaten en tot op 400—600 passen vooruitgeschoven; eerst daarna marcheerde de eerste serie verkenningspatrouilles voor dezen dag af. Hierop werden de posten te voet ingetrokken, de andere deuren opengezet, opgestegen, vlug de gelederen hersteld en onmiddellijk afgemarcheerd. Op het reeds genoemde snijpunt van wegen wachtten reeds de inlichtingenpost uit Bogyoszló, twee patrouilles en een verbindings-(relais)-ruiter, die ook dien morgen moest inrukken. Later rukte te Babót de gisteren niet herkende patrouille in, en te Kapuvár nog twee patrouilles, alsmede een van zijn

¹⁾ Nummer en regiment werden vastgesteld.

patrouille afgeraakte ordonnans. Deze ordonnans, den vorigen avond door drie vijandelijke dragonders achtervolgd, was in den nacht totaal verkeerd gereden, had in een „Zanya” overnacht en, den verderen marschweg van het gros kennende, dit direct bij Kapuvár opgezocht.

Zoodoende was het geheele detachement weer in de hand.

Om 8 uur 's morgens was ik reeds in het bezit van verschillende berichten, zoomede van twee, door eene der verkenningspatrouilles gevangen genomen, vijandelijke wielrijders en van een dragonder van eene telegraafpatrouille der tegenpartij.

De bedoelde wielrijders, die na het overbrengen van hunne berichten, op den terugmarsch naar hun verkenningsdetachementen waren, hadden bij Kapuvár reeds van de aanwezigheid van vijandelijke ruiters gehoord, daarom hun witte banden afgedaan en trachtten zoo als „goed volk” die ruiters voorbij te wieleren. Zij werden echter aangeroepen; de sinds gisteren tegenover elken wielrijder achterdochtig gezinde onderofficier vroeg hun het woord en kreeg hierop natuurlijk een verkeerd antwoord, waarop zij onmiddellijk werden ingerekend. Wielrijders en rijwielen werden grondig onderzocht, de witte banden ontdekt en de ontmaskerden onder geleide naar het eskadron gestuurd.

De dragonder van eene cavalerie-telegraafpatrouille uit Németh-Lövö, welke toevallig hare speciale werkzaamheid had verraden, bracht mij op het denkbeeld van nu af de langs den straatweg loopende rijkslijn, alsmede de hermslooten, huizen, boomen, enz., nauwkeuriger te laten gadeslaan.

Doordat de ruiters bekend waren met dit soort telegraaflijnen, alsmede met hun verborgen verbindingen met de rijkslijn, werd spoedig daarop éene cavalerie-telegraafpatrouille van het K. en K. huzarenregiment N°. 7 ontdekt in een alleenstaand, zijwaarts gelegen huis van het dorp Vitnyéd en gevangen genomen. De telegrafist had den tijd gehad zijn toestel uit elkaar te nemen en de verschillende deelen te verbergen en het speet mij voor den man, die zich met alle energie had verzet tegen het binnendringen des vijands en nu treurig stond toe te kijken hoe van onder een stroozak zijn telefoontoestel werd voor den dag gehaald, dat met de eerstvolgende post aan het betrokken regiment werd toegezonden.

Eene afdoende vernieling van de veldtelegrafische verbinding van den straatweg Raab-Ödenburg met de richting Németh-Lövö scheen mij reeds daarom noodzakelijk, omdat volgens verklaring van boeren bij laatstgenoemde plaats sterke (hoewel nog niet gemelde) vijandelijke afdeelingen moesten staan.

Daar ik bovendien uit de opmerkingen van den gevangen genomen telegrafist kon opmaken, dat in Fertő-Szt.-Miklós eveneens eene cavalerie-telegraafpatrouille was geïnstalleerd, zond ik daarheen eene afzonderlijke patrouille met de nitsluitende opdracht ook dit station op te lichten.

De aldaar zich bevindende dragonders ontvluchtten echter met achterlating hunner paarden nog bijtijds met hun toestel en konden, on-

danks eene nauwkeurige doorzoeking van het dorp, nergens gevonden worden.

Op den straatweg tusschen Vitnyéd en Fertő-Szt.-Miklós lag de draad van de cavalerie-telegraaflijn herhaaldelijk op den weg en werd voor enkele ruiters, die haar niet opgemerkt hadden, gevaarlijk, zoodat het, alleen reeds met het oog op het verkeer, noodig was haar geheel te verwijderen.

De zoo zwaar beproefde cavalerie-telegraafpatrouilles zullen dus van 17 September af wel niet meer in werking zijn geweest, zoodat de be-
wering geoorloofd schijnt, dat hun gebruik alleen in zeer afdoend be-
veiligde streken practisch nut belooft; want ook maar half oplettend
rijdende verkenningpatrouilles zullen hun werkzaamheid zeer twijfel-
achtig doen worden.

Evenals den vorigen dag, werd ook heden dikwijls halt gehouden, zoo bij Babót van 7 uur v.m. tot 7.30 v.m., bij Kapuvár van 8 uur v.m. tot 9 uur v.m.; bij Szerdahely van 11 uur v.m. tot 1 uur n.m.; waarbij — natuurlijk steeds alles bij elkaar en gevechtsvaardig houdende — de paarden werden gevoerd en ook de menschen iets aten.

Voortdurend kwamen zoowel schriftelijke als mondelinge berichten in, de laatsten vooral gebaseerd op inlichtingen van boeren of spoor-
wegreizigers, die door de ter plaatse toevallig aanwezige verkenning-
patrouilles aan de stations van de lijn Raab-Ödenburg werden onder-
vraagd en — mijn hoofd liep om, zoowel van het aantal als van den
verschillenden inhoud dier berichten.

Ik geloof dan ook, dat in het algemeen de van de bevolking ver-
kregen inlichtingen slechts beteekenis hebben voor zoover zij bepaalde
feiten constateeren, b.v. dat in een zeker dorp troepen zijn geweest;
nadere bijzonderheden dient men zich onvoorwaardelijk te verzekeren
door persoonlijke overtuiging of door een, met eigen oogen zienden,
patrouillecommandant, behalve in het geval, dat de ondervraagde een
gewezen, degelijk militair, een ontwikkeld mensch, enz., mocht zijn
geweest, die het mogelijk wel bij het rechte eind kon hebben.

Om die reden werden dan ook, in overeenstemming met de daartoe
gegeven instructie, slechts vaststaande feiten in de schriftelijke be-
richten vermeld.

Ook het maken van zoovele gevangenen geschiedde uit die overwe-
ging; zoo werden b.v. op dezen dag in Vitnyéd, behalve de telegraaf-
patrouille, nog zes vijandelijke dragonders ingerekend; in Rőjtök een
huzaar van een zwakke patrouille, verder een jager; tusschen Rőjtök
en Csapód een huzaar; in Gyoró een onderofficier met vier dragonders
(ordonnansenpost). Zij allen werden ondervraagd, hun wapennummers
opgeteekend en daarna losgelaten. Op die wijze kreeg ik positieve ge-
gevens, wist ik welke troepensoorten in de buurt moesten zijn, enz., enz.

Hierbij vermeld ik drie onderofficiersberichten en twee van officieren:

Bericht N°. 1 van korporaal GYÖRIK: „Weg tusschen Rőjtök en
Csapód; 17 September, 9.30 v.m.

Op genoemden weg ontmoette ik vier vijandelijke huzaren, komende uit de richting Csapód, waarvan ik er één gevangen nam, terwijl de anderen ontkwamen in het Rójtöcker bosch. De gevangene zegt, dat zijn eskadron gisteren in Ödenburg heeft overnacht. Uniform: lichtblauwe schako's met witte banden, lichtblauwe mantel en attila, paard in marschtenuë".

Bericht N°. 1 van korporaal CSASZAR: „Westpunt van Gyoró; 17/9, 8.55 v.m.

De westrand van Beled tot aan het spoor bezet door 25 vijandelijke jagers onder een officier. — Ook de brug over de Rabnitz in de richting Czerák is hier door 8 jagers bezet. Bijzondere kenteekenen: mutsen met witte banden. Uniform geheel grijs, ransels van kalfsvle, geweren met bajonet.

In een herberg te Gyoró nam ik 1 onderofficier met 4 dragonders gevangen, die een ordonnansenpost vormden en hun aantekeningen konden vernietigen. Bijzondere kenteekenen: Helm met witte band, lichtblauwe uniformjas met groenê opslagen, wijde roode broek, bepakte zadels, sabels en karabijnen".

Beide onderofficieren meldden bovendien de onderscheidingsteekens op de wapens der gevangenen, waaruit hun onderdeel kon worden vastgesteld.

Bericht N°. 2 van korporaal KELEMEN: „Gross-Zinkendorf; 17/9, 11.40 v.m. Tusschen Fertö-Szt.-Miklós en Zinkendorf niets anders waargenomen dan eene in de richting van Kövesd marcheerende huzarenpatrouille van 4 man (K. en K. H.-R. N°. 5). Toen ik te Zinkendorf aankwam, marcheerden van daaruit af: het 48^e en het 72^e Reg. Infanterie met hun treinen in de richting N.-Lövvö. Volgens mededeeling van boeren om 5 uur v.m. eveneens het hier ingekwartierd geweest zijnde 5^e R. H.

Het station te Zinkendorf bezet door 1 vijandelijke Honved-Infanterieafdeeling (± 40 man); de weg naar Deutsch-Kreuz door eene andere afdeeling (+ 30 man). Beide afdeelingen moeten reeds sinds 24 uren hier zijn. Zet de waarneming voort".

Bericht N°. 3 van Luitenant VON SEUTTER: „2000 × ten Z. van Németh-Lövvö (Schützen); 17/9, 2 uur n.m.:

De in het dorp N.-Lövvö binnengedrongen huzaar HEGYI is te weten gekomen, dat heden in Schützen kantonneeren: een batterij van het 14e Div. Art.-Regt., het geheele 48e en het 27e Regiment Infanterie, 2 bataljons van het 72e Reg. Inf., 4 eskadrons van het 5^e Reg. Huz. en het geheele 5^e Regiment Ulanen.

Morgenochtend om half zes marcheert het gros af, onder achterlating van eene slechts zwakke afdeeling.

Marschdoel van het gros kon niet uitgevorscht worden. De aanwezigheid van de korps-telegraafafdeeling in Schützen wijst op de aanwezigheid aldaar van het korps-commando".

Bericht N°. 4 van Luitenant VON SEUTTER: „Noordelijke uitgang van Harka; 17/9 1895, 8 uur n.m. In de op mijn marschweg gelegen plaatsen

Horpács, Lédecz, Gyüleviz, Tening, Lutzmannsburg, Mutschen, Pullendorf, Langenthal, Horitschau en Harkau destijds geen vijand. Een vijandelijk dragonderregiment moet heden morgen Tening in de richting van Csepreg gepasseerd zijn. In Horitschau, Neckenmarkt en Harkau moeten het 3e en het 6e Regiment Dragonders overnacht hebben. Beide marcheerden heden morgen af in de richtingen Deutsch-Kreuz en Schützen. Twee andere regimenten cavalerie overnachtten, volgens mededeeling van een der inwoners van Harkau (Reserve-Zugsführer JOHANN SANDER), in en om Zinkendorf”.

De beide laatste berichten bevatten veel waars en belangrijks. Dat de huzaar HEGYI het feitelijk niet in Schützen geweest zijnde 5^e Ulanen en 27^e Infanterie-Regiment meldde, werd later door hem verontschuldigd door zijn groote zenuwachtigheid uit angst van gevangen genomen te zullen worden.

Des namiddags maakte ik het plan den bovenbouw van het stations-emplacement te Zinkendorf te vernielen, wat echter door het bericht, dat het station zelf door eene afdeeling Honved-Infanterie met vooruitgeschoven spoorweg-bewakingsdetachementen op het baanvak naar Steinamanger, bezet was, zeer twijfelachtig werd, zoodat ik mij besloot te bepalen tot het vernielen van de rails in de zuidelijk daarvan gelegen bocht.

Daar men voor het gelukken van de vernieling volle vijf minuten, van het oogenblik af, dat de vernielingspatrouilles het bovenvlak van den spoorwegdam zouden bereikt hebben, moest rekenen, was het noodzakelijk, om niet gestoord te worden, den gesignaleerden dichtstbijzijnden bewakingspost op te lichten en wel zoodanig, dat geen schot mocht vallen of rumoer ontstaan. Van mijn volkomen gedekte opstelingsplaats in het dorp Németh-Pereszteg af, die nog ongeveer 1500 × van de bedoelde bocht was verwijderd, gaf ik aan verschillende patrouilles de hiertoe noodige aanwijzingen. Twee van hen bewogen zich in een wijden boog om het wachtershuisje, waarbij de post stond (een onderofficier en vier infanteristen), die dan ook blijkbaar zeer aandachtig de bewegingen dier ruiters volgden, want een derde patrouille slaagde er in door dichte acasiastruiken tot vlak bij het wachtershuisje te komen, af te zitten, onhoorbaar voortkruipend tot op eenige passen van den post te naderen, op te springen en in eens het detachement te ontwapenen. De vijand kon geen alarmschot of teeken meer geven en ik constateerde het gelukken van de overvalling doordat ik van uit den dorpsrand door mijn kijker het omhoog houden van een infanteriegeweer door een huzaar zag.

De onderofficier, die dit stoute stukje had bedreven, was dezelfde, die gisteren avond, in het vuur van zijn ambitie, tegen het eigen eskadron te Bogyoszló was opgetornd.

Eerst nadat ik vermoeden kon, dat ik bij mijn verder voorwaarts gaan niet meer bespied zou worden, rukte het detachement naar de spoorlijn, waaraan door het pionierpeloton ongehinderd twaalf cavalerie-eccrasiet-springbussen konden worden aangebracht.

Het scheen mij nu niet meer onmogelijk, om vanuit de opstelling, waaruit ik het pionierpeloton had gedekt, iets te ondernemen tegen het station te Zinkendorf, te nteer daar mij inmiddels door, ter verkenning uitgezonden huzaren nauwkeurig met den vinger de opstelling der overige waarnemingsdetachementen was aangewezen en ook hun samenstelling was gemeld, zoodat het niet anders dan gelukken kon ook deze te overvallen en de gesloten Honved-Infanterie-afdeeling (30 à 35 man), die ten noordoosten van het station stond, te misleiden.

Omdat het inbezitnemen van het station Zinkendorf en eventueel de zuivering van deze plaats van vijanden voor mij van hooge betekenis was, waagde ik het volgende: Een peloton gaat om het nog ongeveer 2000 × verwijderde dorp heen, ten einde de algemeene aandacht af te leiden, steekt het spoor over en attakeert daarna in verspreide orde den vijand; een tweede peloton neemt van uit het oosten langs den spoorweg richting op het stationsgebouw.

Inmiddels waren door twee patrouilles twee bewakingsposten overvallen, waarbij echter een schot was gevallen, te laat echter om te verhinderen, dat het pionierpeloton, onder dekking van het vierde peloton nogmaals zes ecrasiebussen aan de wissels van het stationsemplacement had kunnen ontsteken. Onderwijl was het eerste peloton den vijand reeds tot op 400 à 600 × genaderd en had het tweede peloton langs de lijn het station bereikt, van waaruit het nu voor het eerst vuur kreeg en door een snel opengerukte deur, over een draaischijf en over de rails van het emplacement, tegen een zeer steilen dijk op, onmiddellijk de Honved-Infanterie-afdeeling attakeerde.

Dit peloton, dat wel is waar zonder nadeelige gevolgen zijn met hindernissen bezaaiden weg had afgelegd, zou toch in werkelijkheid veel hebben geleden van het snelvuur der vijandelijke infanterie, met welke beslissing de scheidsrechter dadelijk mij en den commandeerenden officier der tegenpartij in kennis stelde.

Het andere, tegelijkertijd attakeerende, peloton had echter des te gemakkelijker spel. Van uit zijn laatste dekking wierp het zich — en wel hoogst waarschijnlijk zonder eenig verlies — van twee zijden op den vijand, die dan ook op bevel van den scheidsrechter het veld moest ruimen.

Het hier beschrevene had zich natuurlijk, van het oogenblik af dat de orders waren gegeven, binnen enkele minuten afgespeeld, daar alles in den snelsten gang en in wel is waar zeer verspreide orde — ik mag wel zeggen „iedereen slechts aan zijn eigen instinct overgelaten” — vooruit stormde.

Het pionierpeloton en het dekkingspeloton hadden eventueel, wanneer ergens nog een tegenstander was opgetreden, de taak van reserve moeten vervullen, wat ook best had kunnen geschieden, daar de ruiters zeer handig weer vlug te paard waren.

Het dorp werd nu door patrouilles doorzocht en daarbij een van onze eigen ordonnansen bevrijd, die — bij het springen over een

schutting — met zijn paard gevallen en door een Honved-patrouille gevangen genomen was. Deze ex-gevangene wist een massa te vertellen, wat hij van zijn bewakers had afgeluisterd.

Ongeveer om 5 uur n.m. betrok ik ten noorden van Klein-Zinkendorf een bivak en trachtte ik in het dorp fourage en levensmiddelen te doen aankopen, wat echter niet zeer voorspoedig ging en slechts een gedeelte van de benodigde haver, wat gerookt vleesch, spek en eenigen sterken drank opleverde. Versch vleesch zou ik pas 's nachts hebben kunnen krijgen.

Andermaal moesten dus officieren en minderen zich versterken met soep uit blikjesvleesch en -groenten, wier voortreffelijkheid niet genoeg geprezen kan worden.

Nu echter diende een bericht te worden gezonden aan het Cavalerie-Korps-Commando en dit was lang niet gemakkelijk.

Ik had geen verbinding kunnen krijgen met mijn eigen regiment. (Volgens het verslag is de tot dit doel uitgezonden patrouille te vroeg in Beled en Miháli geweest.)

In de richtingen Czapod, Beled en Bogyoszló zwierven zoovele vijandelijke patrouilles rond, dat aan een relais niet meer te denken viel, zoodat ik dan ook besloten had belangrijke berichten direct door zeer handige ruiters (elk bericht door 2) te verzenden, daarbij van de berekening uitgaande, dat de mindere snelheid van dit directe overbrengen wel opwoog tegen het tijdverlies, veroorzaakt door het opzoeken of afwachten van een eventueel verjaagden relaisruiter.

Mijn wielrijder was nog onvermoeid en verzekerde mij, dat hij om 7.30 's avonds afrijdende, om 2 uur 's nachts bij het regiment kon aankomen. Hij — een onderofficier — sprak ook Hongaarsch, was zeer goed op adem en wist mijn bezorgdheid over het niet aankomen van mijn bericht zoodanig te verdrijven, dat ik, met het oog op mijn zeer vermoeide paarden (men telle slechts de kilometers der afgelegde wegen op en voege daarbij de zorg van den eskadronscommandant voor zijn materiaal), helaas slechts hem alleen en geen ordonnans bovendien afzond.

Dit was een groote fout!

Een wielrijder — vooral als hij alleen is — is, van het oogenblik af, dat hij van de wegen wordt afgedrongen, totaal weer- en hulpeloos tegenover de gevaren van den ordonnansendienst in onveilig terrein en daarom is en blijft de bereden ordonnans toch altijd de alpha en de omega, de ontlukende dageraad van een stille hoop van elken bevelvoerende, die iets te melden heeft.

Mijn wielrijder dan reed, vergezeld van mijn vurigste heilwensen, des avonds af, kwam echter niet verder dan Kapuvár, alwaar hij tegen een grooten steen op-caramboleerde, tot 5 uur 's morgens aan 't repareren van zijn wiel bezig was en pas den 18^{en} September om 12 uur 's middags in Kis-Czell aankwam, waardoor mijn bericht reeds volkomen waardeloos was geworden.

Omdat de nacht bijzonder koud beloofde te worden, besloot ik, op grond van geruststellende berichten der verkennende ruitersparen, die alleen maar meer het aftrekken van enkele infanteriepatrouilles op Ödenburg meldden, het verkenningsdetachement onder dak te brengen.

De tot dit doel uitgezonden commandant van het pionierpeloton meldde, dat eene boerderij in de buurt een soort natuurlijk fort vormde en dat daar voldoende plaats was. Ik brak dus om 8 uur 's avonds het bivak op, trok een half uur lang in het terrein heen en weer en streek toen eindelijk op de boerderij neer, er op rekenende, dat in den omtrek alles reeds ter ruste zou zijn.

De boerderij werd op de manier van de Puszta Petlen in staat van verdediging gebracht, bij elke van de twee uitgangen werden zes man onder een onderofficier geposteerd (dubbelposten met affossing om het uur), terwijl een alarmpiket van twaalf man onder een officier voortdurend eene patrouille van drie man om den ringmuur liet circuleeren en de overige manschappen van het eskadron zich in volle uitrusting, met de karabijnen bij zich, naast de afgezadelde paarden neerlegden.

Daar ik had opgemerkt, dat toch enkele dorpsbewoners de aankomst van het eskadron hadden gezien, vreesde ik voor een eventueel verraad met overvalling, te meer daar uit een, door den Rechnungs-Unterofficier bij den stationchef opgevangen telegram uit Ödenburg, duidelijk een dergelijk voornemen bleek.

Dat telegram, geadresseerd aan het te Zinkendorf bestaan hebbende etappencommando luidde: „Tracht uit te vorschén, waar vijandelijk eskadron overnacht. Telegrafeer antwoord”.

Mijn aanvankelijk voornemen was, om van dit telegram gebruik te maken, ten einde door een gefingeerd antwoord, luidende: „Vijandelijk eskadron overnacht in Gross-Zinkendorfer-herberg en aangrenzende huizen”, met de ondertekening „etappencommando” het garnizoen te Ödenburg te misleiden. Werkelijk zou ook dit garnizoen in dat geval door middel van een gereedstaanden trein twee compagnieën hebben uitgezonden om het detachement op te lichten. Uit deelneming met het garnizoen liet ik echter de afzending van het gefingeerde telegram na; in het tegenovergestelde geval zou ik door middel van knalsignalen den extratrein op open terrein hebben doen stoppen en de zich daarin bevindende compagnieën een hartelijke ontvangst met vuur hebben bereid. Het uur van aankomst had ik op het station te weten kunnen komen.

Alhoewel ik er nu met eenige waarschijnlijkheid op kon rekenen, dat het garnizoen te Ödenburg pas zeer laat van het tot den aftocht gedwongen etappencommando het daaraan overkomen noodlot zou vernemen, zoo was toch de mogelijkheid niet uitgesloten, dat in de buurt speurende cavaleriepatrouilles mijn nachtkwartier waren te weten gekomen en eene overvalling hadden uitgelokt.

Rusteloos visiteerde ik dus de posten en slechts de omstandigheid, dat, niettegenstaande de duidelijk zichtbare groote vermoedigheid der

manschappen, eene voor deze gelegenheid zeer welkome zenuwachtige opwinding hunne opmerkzaamheid prikkelde, troostte mij. Want het minste geluid onder de stalramen, die naar buiten uitzagen, was voldoende, om — duidelijk hoorbaar in de stille duisternis van den stal — dadelijk het getik van enkele haanpallen te doen vernemen.

Van de, op 17 September uitgezonden, acht patrouilles waren er tot 's nacht 12 uur zeven ingerukt, van de patrouille van den Zugsführer KOMONDY, die ook te Zinkendorf moest aansluiten waren om 8 uur 's avonds slechts drie mannen teruggekeerd, die mij de bezetting van de naar Ödenburg voerende wegen juist meldden. Met het oog op de talrijke vijandelijke troepen, die ik in Ödenburg en omstreken vermoedde, liet ik namelijk in den nacht van 17 op 18 September geen patrouilles uitblijven, ook al door de overweging, dat ik pas op het laatste oogenblik den eigenlijken marschweg van het gros kon vaststellen.

Over de lotgevallen van den Zugsführer KOMONDY later meer!

Om 12 uur 's nachts riep ik de voor morgen bestemde patrouillecommandanten bijeen en legde hun de verschillende opdrachten uit. Hoewel op dezen dag slechts vijf patrouilles zouden uitgaan, nam ik daarvoor toch twee officieren en de drie handigste onderofficieren omdat ook naar tactische voordeelen moest gestreefd worden.

In een kalverstal, waarvan de vensters tegen het naar buiten schijnen van het licht waren bedekt, werd nu tot 2 uur 's nachts krijgsraad gehouden. De toestand was hierbij van tijd tot tijd komisch-ernstig! Op het stroo lag het door meerdere pelotonslantaarntjes beschenen blad Ödenburg van de stafkaart, daaromheen in een kring liggend het kader, met moeite hun aantekeningen bij het slechte licht makende. En daarbij werden naar rechts en links trappen en duwen uitgedeeld aan de talrijke, angstig in den stal rondscharrelende kalveren.

De slotsom was de order: „Wij beproeven om Ödenburg heen met het gros door te breken over Wolfs en Kroisbach en volgen dan den straatweg naar Wiener-Neustadt!”

IV.

18 September.

Onmiddellijk daarop drenken en voeren en om 3 uur opgezadeld.

Om 3.30 v.m. liet ik den naasten omtrek van de boerderij door patrouilles te voet afzoeken en na geruststellende berichten de eerste serie verkenningspatrouilles afmarcheeren met den last aan de over Gross-Zinkendorf gaanden weg (tegenovergesteld aan de marschrichting van het gros) demonstratief op te treden.

Aan de bewoners der boerderij vertelde ik, dat wij naar Raab marcheerden, de posten te voet werden ingetrokken en om 4 uur v.m. ging het detachement in draf tot aan den watermolen, 1½ KM. ten zuiden van Wolfs. Alle boschperceelen, valleien, boerderijen, enz., langs den

marschweg werden doorzocht. Na een rust van 10 minuten staken wij om 4.40 v.m. den spoorweg Raab-Ebenfurth over en daalden toen dwars door het bosch in de richting van Wolfs naar beneden. Deze, langs een steile helling, door 30- tot 40jarige eikenstruiken loopende weg was moeilijk, zeer moeilijk. Iedereen beseftte echter het critieke van den toestand en bestuurde zwijgend en voorzichtig zijn paard.

Om vijf uur 's morgens, nog bezig met afdalen, meldde een man van de spits, dat op den straatweg ten westen van Wolfs twee, iets meer terug vier andere vijandelijke huzaren, front naar Wolfs, stonden.

Een onderdrukt fluitje, — de door mij gegeven waarschuwing „Halt!“ werd zacht doorgegeven in den breeden en diepen zwermvorm en het detachement stond stil tusschen de nog dekkende boomen. Ik overtuigde mij van de juistheid van het bericht en gaf den wachtmeester STÖGER en eenige in de buurt staande ruiters, gelukkig juist allen zeer handige lieden, de order: „Die patrouille moet tot elken prijs worden afgesneden“.

De jongens beseften volkomen de belangrijkheid van de gegeven opdracht, brachten, nog steeds onder begunstiging van den morgendamp die dicht over het wouddal lag, hunne paarden tot vlak aan den kant van de tamelijk breede bermsloot, kropen in den zadel, een paar sporen, en — een wachtmeester en vijf huzaren waren in mijn macht.

Dit alles geschiedde doodstil en in een handomdraai gerust gesteld ontving ik de mededeeling: „Niemand ontsnapt“.

Nu werd het detachement zoo snel mogelijk op den straatweg gebracht, in draf en galop het dorp Wolfs gepasseerd, haastig de wijngaarden naar Kroisbach en dit dorp doorgetrokken en de gevangen patrouille daarbij medegevoerd.

Dat daarvan geen man was ontsnapt, had het doorbreken over Kroisbach mogelijk gemaakt, want de in de nabijheid staande voorposten van aanzienlijke sterkte, hadden met het oog op den weg, dien het detachement moest volgen, bij tijdige waarschuwing ons voor en achter kunnen insluiten. Zijwaarts uitwijken was onmogelijk, rechts door het Neusiedler meer, links door dichtbegroeide hellingen van het Zarnhammer woud. Eene in Kroisbach door de spits opgejaagde en onmiddellijk halsstarrig achtervolgde en daardoor uiteengedreven vijandelijke huzarenpatrouille van drie man kon ons reeds niet meer schaden.

Om 7 uur 's morgens van den 18^{en} September stond ik, met veiligheidsmaatregelen rustende, bij de werkinrichting Steinambrüeckl aan den straatweg Ödenburg-Pressburg en haalden wij verruimd adem nu dat verwenschte defilé achter ons lag. De menschen kregen brood en een borrel uit een nabijzijnde herberg, bij gebrek aan iets anders.

Ik troostte den wanhopenden vijandelijken wachtmeester, die, blijkbaar een goed soldaat, het slachtoffer was geworden van den afmatenden nachtelijken waarnemingsdienst en van den nevel. Ik liet hem niet los voordat ik het Dudlers woud achter mij had.

Wij reden rustig door tot 9 uur voormiddags, passeerden de linie van de Vulka-beek, zagen bij Frauenhaid, waar 15 minuten gerust werd,

drie vijandelijke dragonders en verrasten om 10 uur v.m. in een boerderij bij Pöttelsdorf een gesignaleerde patrouille, bestaande uit acht afgezeten vijandelijke dragonders, die er echter in slaagden naar Zillingthal te ontvluchten. Zij hadden door snel de deur te sluiten zooveel tijd weten te winnen, dat zij aan de binnendringende patrouille door een achterdeurtje ontsnapten.

Voerlieden en wachtmeester KELEMEN meldden de bezetting van de Leithabrug en van den oostelijken ingang van Neudörfl door zwakke detachementen infanterie. Gendarmen meldden hetzelfde van den straatweg tusschen Neudörfl en Wiener-Neustadt, alsmede de bezetting van laatstgenoemde stad door een bataljon infanterie (84^e I.-R.) waartoe ook de genoemde detachementen behoorden.

De spits werd nu tot een peloton versterkt en tot op 300 × bij het gros aangetrokken met de opdracht sprongsgewijze gedekt te avanceeren en elke infanteriepatrouille, die zij ontmoette, onmiddellijk aan te vallen.

Zoo werden om 11.40 v.m. voor Neudörfl eene 6 man sterke vijandelijke infanteriepatrouille, vijf minuten later een Zugführer met vijf infanteristen op de Leithabrug buiten gevecht gesteld en in Neudörfl zelf een vijandelijke ordonnansenpost opgelicht.

De aantekeningen vermeldden, zonder opgave van tijd, de doorzending van een bericht uit Pötsching naar Wiener-Neustadt. De Leithabrug werd volgens de beslissing van den scheidsrechter genomen, nadat de spits tot op 200 à 300 × gedekt was genaderd en kon attackeeren. Zes schoten vielen hierbij.

Op de brug hield nu het detachement een oogenblik halt, om mij heen verzameld.

Aldus kon ik allen met een paar woorden mijn plan met het oog op Wiener-Neustadt mededeelen. Het bevel luidde: „Neustadt is slechts zwak bezet, het station daar (met de hand aangewezen) moet worden vernield; het tweede peloton blijft spits (Zugführer HORVÁTH), 150 × daarachter volgt het peloton van Luitenant VON SEUTTER, weer 150 × daarachter de rest van het eskadron met het pionierpeloton. Formatie in ongeregelde colonne of verspreid, naar gelang de breedte van den weg; kleine infanterie-detachementen wegvegen; door Neustadt naar het station, voor het geval, dat gesloten vijandelijke compagnieën optreden, verspreiden en elk voor zich verzamelen bij Theresiënfeld! (De richting daarop kon door de rookende schoorsteenen dezer fabriekskolonie duidelijk worden aangewezen en ook gemakkelijk worden in 't oog gehouden). Galop-Marsch!”

Het detachement ging nu in een vloten galop op Neustadt los, waarbij de groote boomen aan weerszijden van den weg en de dichte stofwolken min of meer dekking gaven. De spits ontving op ongeveer 150 × bij den oostuitgang (Hongaarsche poort) het eerste vuur, dat weldra overging in een vluchtig snelvuur van een aldaar opgesteld vijandelijk peloton infanterie. Deze afdeeling werd uiteengedreven en een tweede

peloton ongeveer 200 × voorbij het eerste werd ongeordend in een steeg aangetroffen; blijkbaar was dit peloton geheel verrast zoodat hier dan ook geen enkel schot viel.

Klokslag 12 uur 's middags liet ik op het marktplein van Wiener-Neustadt appèl blazen en verzamelde het detachement zich; volgens de inkomende berichten was het stadsgedeelte bij het station vrij van vijanden, maar moesten in een der kazernes 100 à 150 man juist aan het eten zijn.

Volgens de beslissing van den scheidsrechter had ik een peloton verloren (hetwelk onmiddellijk uittrad en pas na een kwartier bij het station weer aansloot) en kon ik met de rest ongehinderd naar het station oprukken.

Eene korte, waardeerende toespraak van den scheidsrechter, Kolonel NEUHAUS, tot het detachement werkte in hooge mate bezielend.

Daar het inmiddels 12.10 n.m. was geworden, liet ik het markeeren van de vernielingen aan wissels, machineriën, telegraafstoelen, enz., op het station Wiener-Neustadt na.

Tezelfdertijd zond ik een mijner officieren naar den plaatselijken commandant, om het eskadron te melden en liet ik maatregelen nemen met het oog op eene eventueele inkwartiering en den aankoop van levensmiddelen en fourage.

De langs telegrafischen weg gevraagde verdere bevelen van het Cavalerie-Korps-Commando werden op het stationsplein, afgezet, afgewacht.

Het nu hier verzamelde hoopje zag er zeer vermoeid uit, op de afgematte en met stof bedekte gezichten der menschen waren duidelijk de doorgestane vermoeienissen te lezen en daar ik hoopte in Wiener-Neustadt te moeten blijven, nam ik onmiddellijk maatregelen om de rations fourage, levensmiddelen en middageten overeenkomstig groot te doen uitvallen.

Maar tot zoolang heette het, in waarheid, geduldig afwachten!

Ik kan niet nalaten hier enkele staaltjes te schetsen van de houding der manschappen, die mij onder dat wachten, vóór het eskadron staande, werkelijk troffen.

Het leven bij de overvalling, toen verder bij het doortrekken van de stad, had de bewoners min of meer gealarmeerd, zoodat het dan ook voor het station niet ontbrak aan toeschouwers, op wie blijkbaar de ernstige, kalme houding der ruiters een goeden, ik zou haast zeggen, een plechtigen indruk maakte. Want onder de grootste stilte bleef iedereen naast de paarden, den arm door de teugels gestoken.

Niemand verliet het gelid om te gaan drinken, geen enkele liet het hoofd hangen.

Daar verscheen een mijnheer, die in gemoedelijk Neder-Oostenrijksch-Duitsch eenige der voor het station rondlopende, worstjes en broodjes verkoopende rondventers tot zich riep en zich tot den dichtstbijzijnden Zugführer wendde met de woorden: „Daar huzaren, eet maar toe”. Hoewel de geur van de bekende Neustädter warme worstjes zeer sma-

kelijk den neus van den aangesproken onderofficier moest streelen, zeide deze toch met een werkelijk imponeerende grandezza: „Wij danken!”, waarop de vriendelijke schenker, die het toch zoo goed meende, verlegen afmarcheerde.

Toch was die Zugführer vroeger van beroep maar een arme hongerlijder.

Na verloop van ongeveer een uur werden wij zeer goed ingekwartierd en het achtergebleven detachement van het 4^e Regiment Dragonders zorgde op zeer kameraadschappelijke wijze voor het eskadron.

Voor en na rukten de patrouilles voltallig in en, op grond van de nog van hen ontvangen berichten, maakte ik mijn laatste bericht, dat de scheidsrechter medenam naar de eindbespreking te Kis-Czell.

Den 19^{en} September was een rustdag, op den 20^{en} marcheerde ik naar Ödenburg, op den 21^{en} naar Kapuvár, op den 22^{en} naar Czorna en op 23 September rukte het eskadron — wel wat afgetakeld, maar toch in bruikbare conditie — in Raab in. Zadeldrukkingen waren niet voorgekomen, wel echter waren er verscheidene kreupelen.

Op het binnenplein van de kazerne te Raabvond ik tot mijn verbazing den, in den nacht van 17 op 18 September zoek geraakten Zugführer KOMONDY, wiens paarden reeds volkomen uitgerust waren. Hij deed mij het volgende verslag:

„Op den 17en September om 4 uur namiddags bereikte ik het zoogenaamde „rustkruis” ten oosten van Ödenburg, vanwaar ik mij naar de renbaan begaf en alleen op verkenning uitging naar Ödenburg met het volgende resultaat: „De bezetting van Ödenburg bestond uit drie bataljons van het K. en K. 76e Regiment Infanterie, drie bataljons van het K. Hongaarsche 18e Regiment Honved-Infanterie en het 3e eskadron van het 5e Regiment Huzaren. Twee bataljons van het 76e Regiment Infanterie bewaakten den zuiderspoorweg tot Mattendorf, één bataljon Honved tot Zinkendorf. De uitgangen van Ödenburg waren bezet door Honvedposten.”

„Deze gegevens wilde ik bij het aanbreken van de duisternis nog nauwkeuriger aanvullen. Ik trof 6 uur 's avonds weder mijne bij de renbaan achtergebleven huzaren, maar werd toen door een dragonderpatrouille (7 man) in de richting van Hidegség afgedrongen. Mijn bij het „rustkruis” achtergelaten drie man kon ik niet meer aantrekken en wilde, daar ik niet durfde hopen, dat een ordonnans in den nacht het eskadron zou terugvinden, persoonlijk tijdig in den morgen gaan melden. Ik overnachtte in een schaapskooi aan het meer, brak 18 September 's morgens om drie uur op en trachtte het eskadron bij Zinkendorf te vinden. Om 5 uur 's morgens vernam ik daar van eenige boeren, dat het eskadron naar Raab was gemarcheerd.”

„Eene op dit oogenblik uit Zinkendorf komende vijandelijke huzarapatrouille van acht man, vervolgde mij in de richting van Szécseny, waar ik een vijandelijke huzaar kon afsnijden. In de hoop althans nog bij Ödenburg het eskadron te vinden, kwam ik om 9 uur v. m., nogmaals bij het „rustkruis” aan en later te Kohlnhof, waar ik een vijandelijk

huzaar, die een veldkijker van een officier bij zich had, gevangen nam. Hij behoorde tot een vijandelijk peloton, dat om 5 uur v.m. bij Harkau stond. De infanterie-veldwachten der tegenpartij stonden toen nog ter plaatse. Om 11.45 v. m. bereikte ik Wandorf, dat niet door den vijand was bezet."

"In Agendorf bevonden zich op dit tijdstip twee compagnieën van het 76e Regiment Infanterie, die bewakingsdetachementen aan den zuider-spoorweg hadden uitgezet. In Loipersbach was geen vijand; Marz, Rohrbach en het station aldaar waren bezet door twee compagnieën van genoemd regiment. Om 3 uur bereikte ik Ödenburg, waar ik vernam, dat de vijandelikheden gestaakt waren en men van mijn eskadron niets had bespeurd. Ik besloot daarom in twee marschen naar Raab te rijden."

"In Vitnyéd aangekomen zag ik, dat mijn paarden zeer vermoeid waren en ik besloot, om hen verdere inspanningen te besparen, ze per spoor naar huis te zenden. Ik verzocht op het kleine station aldaar aan den stationchef ons in te laden. Dit kon nog denzelfden avond geschieden in een toevallig daar staanden wagen en wij kwamen 's nachts te Raab aan."

"Om de spoorwegbeambten gerust te stellen omtrent de betaling der transportkosten, legden wij alle contanten, die wij nog hadden, bij elkaar en ik en een huzaar gaven bovendien nog onze horloges in onderpand."

Hoewel deze wijze van terugkeeren eener patrouille wel eenigszins vreemd is, is toch dit geval, waarbij de ruiters zichzelf hoogst eenvoudig hadden moeten behelpen, maar toch voor hun vierbeenige kameraden goed hadden gezorgd, een fraai staaltje van doordacht militair overleg en dit nog te meer, daar zij niet zeker konden weten of hun wijze van handelen zonder meer goed gevonden zou worden.

De voorgeschoten bedragen werden hun hier natuurlijk onmiddellijk teruggegeven.

Tot slot wil ik nog eene bijzonderheid vermelden, die voor ons op marsch zeer veel practisch nut heeft opgeleverd.

Dank zij de gulheid namelijk van den eigenaar eener groote boerderij, waar het eskadron gedurende de regiments- en brigade-oefeningen bij Pápa was ingekwartierd geweest, om, als blijk van waardeering voor de uitstekende houding der manschappen aldaar, de vrij hooge kwartieren stalgelden ten hunnen bate af te staan, was de commandeerende officier in staat bij het begin van den ophelderingsdienst aan elk der onderofficieren op afrekening een zeker bedrag mede te geven om in noodzakelijke gevallen beter in de verpleging van menschen en paarden hunner ver-gaande patrouilles te kunnen voorzien, natuurlijk binnen zekere, aangegeven grenzen.

Dit extraatje kwam en menschen en paarden buitengewoon te stade. Want al volbrachten sommige patrouilles ook zonder eenige wrijving hunne marschrouten, zoodat hare commandanten op 18 September hun bedrag onaangetast weer konden inleveren, zoo hadden daarentegen andere, voornamelijk die, welke des nachts uitbleven, het voorschot

geheel of gedeeltelijk verbruikt en, zooals ik kon nagaan, steeds terecht.

Een hartig stukje eten of een versterkende dronk doet toch altijd een vermoeden of in de nachtkoude huiverenden ruiter goed, niet minder dan dat een vijf à zes malen haver of iets overeenkomstigs voeren de paarden opknapt, die 24 uren of langer onder den zadel blijven.

Het alledaagsche afstappen in de eerste de beste herberg, wat in den regel eindigt met gevangenschap, was natuurlijk streng verboden; de patrouilles moesten hun levensmiddelen en fourage door een paar ruiters laten halen.

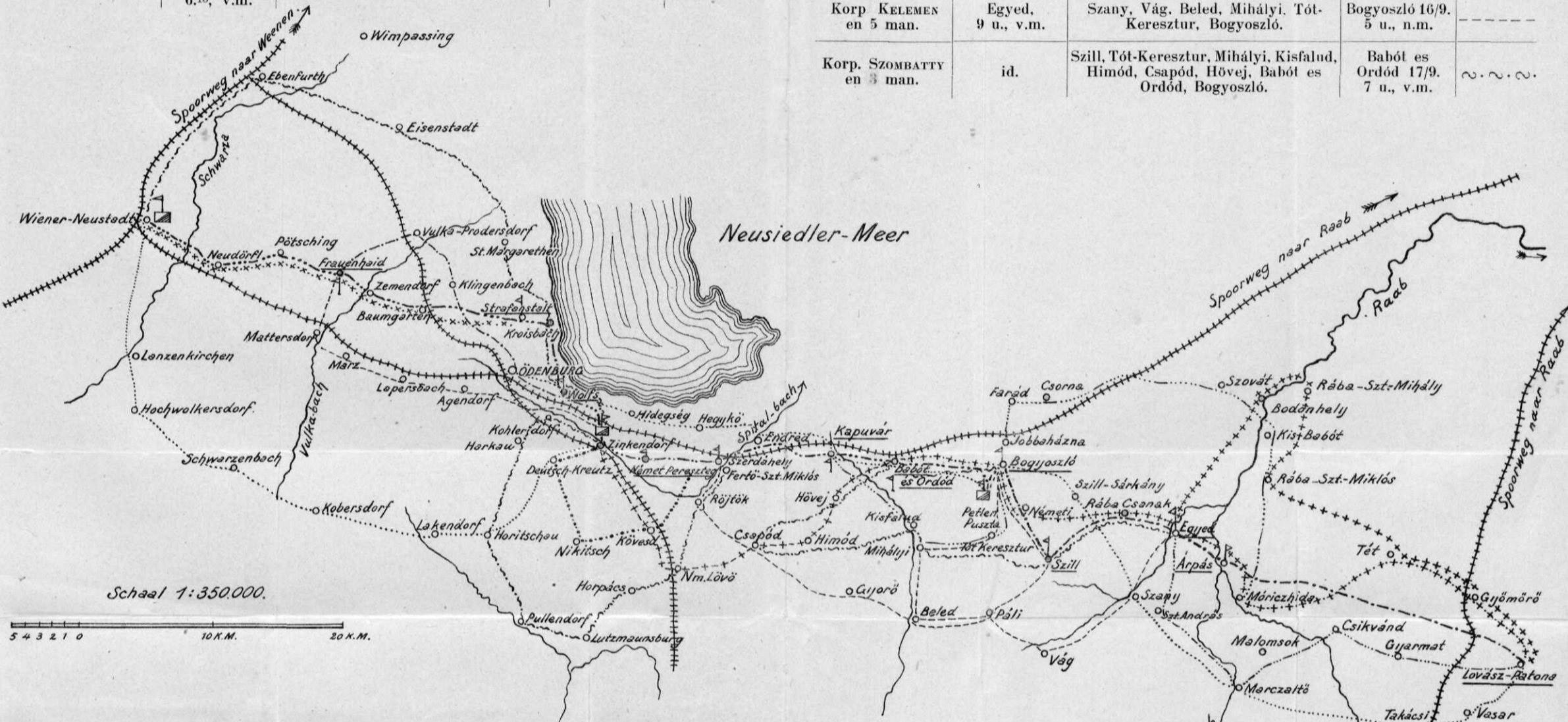
Uit alles, wat ik hierboven verhaalde, blijkt, dat de door het eskadron verrichtte dienst geheel en al gegrondvest was op de betrouwbaarheid van het kader, dat, opgewekt door zeer bekwame, goed geoefende, degelijke luitenants, onderling wedijverde in scherpzinnigheid, ijver en volharding en dat de verschillende elementen van het eskadron niet alleen door eene stramme discipline, maar door wat men noemt „een goeden geest” innig, ja vuurvast aan elkander waren verbonden.

Verklaring 3^e dag. 18 September.

PATROUILLES.	PLAATS EN UUR VAN UITGANG.	GEVOLGDE WEG.	PLAATS EN UUR VAN AANKOMST.	TEEKEN.
Oberlt. OBER-MAYER en 4 man.	Boerderij bij Kl. Zinkendorf, 3.30, v.m.	Deutz-Krentz, Horitschau, Lackendorf, Kobersdorf, Schwarzenbach, Hochwalkersdorf, Lanzenkirchen, Station Wiener-Neustadt.	Station Wiener-Neustadt 1 u., n.m.	.....
Wachtm. MARK en 4 man.	id.	Agendorf, Loipersbach, Marz, Mattersdorf, Frauenhaid.	id. 12.30, n.m.	-----
Korp. SZOMBATHY en 3 man.	id. 3.50, v.m.	Ödenburg, Klingebach, Vulka-Prodersdorf, Frauenhaid.	id. 12.15, n.m.	-----
Luit. v. LIPTHAY en 4 man.	id. 3.30, v.m.	Wolfs, Kroisbach, St. Margarethen, Eisenstadt, Ebenfurth, Station Wiener-Neustadt.	id. 1 u., n.m.	∞.∞.∞.
Korp. KELEMEN en 4 man.	Strafanstalt ten N. v. Ödenburg, 6.15, v.m.	Baumgarten, Frauenhaid, Pötsching, Neudörf, Wiener-Neustadt.	Neudörf 11.40, v.m.	××××××

Verklaring 1^e dag. 16 September.

PATROUILLES.	PLAATS EN UUR VAN UITGANG.	GEVOLGDE WEG.	PLAATS EN UUR VAN AANKOMST.	TEEKEN.
Luit. v. LIPTHAY en 5 man.	Lovász-Patona, 5 u., v.m.	Vaszar, Takácsi, Marczaltó, Szany, Szill-Szárkány tot Bogyoszló.	Bogyoszló 16/9. 2 u., n.m.	.....
Korp. MAJDLI en 5 man.	id.	Gyarmat, Csikvánd, Malomsok, Marczaltó, Szt. András, Egyed.	Egyed 16/9. 9.30, v.m.	-----
Korp. HINDLER en 8 man.	id.	Móriczhida, Egyed, Rába-Csanak, Németi, Bogyoszló, Babót es Ordód.	Kapuvár 17/9. 8 u., v.m.	+++++
Wachtm. MARK en 4 man.	id.	Gyömörö, Tét, Rába-Szt.-Mihályi, Bodonhely-Egyed.	Egyed 16/9. 9 u., v.m.	+++++
Wachtm. HORVÁTH en 5 man.	Moriczhida, 7 u., v.m.	Rába Szt.-Miklos, Kis-Babót, Szovat, Csorna, Farád, Jobbaházna, vandaar den volgenden dag inrukken om 4 u. v.m naar het knooppunt van wegen tusschen Babót en Bogyoszló.	Weg Babot-Bogyoszló 17/9. 6 u., v.m.	.....
Korp. KELEMEN en 5 man.	Egyed, 9 u., v.m.	Szany, Vág, Beled, Mihályi. Tót-Keresztur, Bogyoszló.	Bogyoszló 16/9. 5 u., n.m.	-----
Korp. SZOMBATTY en 3 man.	id.	Szill, Tót-Keresztur, Mihályi, Kisfalud, Himód, Csapód, Hövej, Babót es Ordód, Bogyoszló.	Babót es Ordód 17/9. 7 u., v.m.	∞.∞.∞.

Verklaring 2e dag. 17 September.

PATROUILLES.	PLAATS EN UUR VAN UITGANG.	GEVOLGDE WEG.	PLAATS EN UUR VAN AANKOMST.	TEEKEN.
Wachtm. KOMONDY en 8 man.	Petlen Puszta, 4.30, v.m.	Kapuvár, Endred, Hegykő, Hidegség, Wolfs, tot tweesprong ten O. van Ödenburg, terug over Kohlersdorf naar Zinkendorf.	Raab 20/9. 12 u., middag.	.....
Korp. Császár en 6 man.	id. 4 u., v.m.	Bogyoszló, Szill, Páli, Beled, Csapód, Röjtök naar Fertő-Szt.-Miklos.	Szerdahely 12.30, n.m.	-----
Huz. WUTKA en 3 man.	id. 4.30, v.m.	Bogyoszló, Tót-Keresztur, Mihályi, Kisfalud, Kapuvár.	F.-Szt.-Miklos 12 u., middag.	-----
Korp. KELEMEN en 5 man.	id.	Babót-es-Ordód, Kapuvár, F.-Szt.-Miklós, Peresztég, Zinkendorf, Deutsch-Kreutz, terug naar Zinkendorf.	Zinkendorf 3.30, n.m.	marschweg gros.
Korp. GYÖRIK en 5 man.	Babót es Ordód 6 u., v.m.	Hövej, Csapód, N.-Lövvö (Schützen), Kövesd, Zinkendorf.	Bivak bij Kl. Zinkendorf 5.15, n.m.	+++++
Luit. v. SEUTTER en 6 man.	F.-Szt.-Miklos, 11 u., v.m.	Röjtök, N.-Lövvö, Horpács, Lutzmannsburg, Pullendorf, Horitschau, Harkau, Kohlersdorf, Zinkendorf.	Boerderij bij Kl. Zinkendorf 10.30, n.m.	∞.∞.∞.
Wachtm. KATAI en 5 man.	id. 12.15, n.m.	Kövesd, Nikitsch, Deutsch-Kreutz, Zinkendorf.	id. 6 u., n.m.	.....

----- Marschweg gros 16 Sept:
 ----- id. 17 Sept:
 ----- id. 18 Sept:
 ▲ Rustpunt gros. (plaatsnaam onderstreept).
 ■ Nachtkwartier gros.

renjongen, die vóór zijn indiensttreden goed geschoten heeft, komt als „gedecoreerd” milicien onder de wapenen en de jongeman, die door inspanning en vastheid van karakter zich heeft opgewerkt en binnen 2 jaar officier wordt, kan alleen, in dienst reizende, in een 2e klasse stappen en hij heeft die gunst nog niet zoo heel lang geleden verkregen.

Er zullen in de toekomst veel officieren noodig zijn, méér dan tot dusverre. Wordt het daarom geen tijd aan de positie van de onderofficieren van den Hoofdcursus eenig relief te geven tegenover hun kameraden uit den troep en zou dit niet het eenvoudigste zijn door: *a.* hun eenig in 't oogvallend *niet* distinctief te geven en *b.* hun bij hunne detachering *ook* afzonderlijk te huisvesten en *ook beperkten* dienst te laten doen, zij toch moesten uitmunten in hun graad alvorens op den H. C. te kunnen komen en verstaan hun vak grondiger en beter dan de pas benoemde cadet-sergeant. Afgunst aankweeken, al is ze nog zoo goedig, bij de opleiding tot den officiersrang, is *niet* goed.

Eenvoudigheid is het kenmerk van het ware, maar bij ons gaat „de geurmakerij” er *te* veel uit; het schaadt niet zoo'n beetje branie-achtigheid, dat houdt er den goeden militairen-, den soldatengeest in.

Een „bescheiden” geurtje en stramheid zijn twee voorname steunpilaren van elk leger.

v. d. H. Z.

Twee wenken.

I.

In „Beschouwingen over den Cavaleriedienst te velde”, opgenomen in No. 5 van „*De(n) Mil. Spect.*”, blz. 338, wordt een middel aan de hand gedaan om den stand van de maan in hare verschillende schijn-gestalten, zooals die aangegeven wordt in de tabel in 't V. V., te ont-houden. Een eenvoudiger middel nog is 't volgende:

De maan schijnt als *Eerste Kwartier* in 't *Eerste* gedeelte van den nacht, staat in 't *Eerst* van den nacht (6 u. n.m.) in 't Z.

De *Volle Maan* schijnt den *Vollen* nacht, staat in 't *Volle* van den nacht (middernacht) in 't Z.

De maan schijnt als *Laatste Kwartier* in 't *Laatste* gedeelte van den nacht, staat in 't *Laatst* van den nacht (6 u. v.m.) in 't Z.

Overigens beweegt de maan zich in dezelfde richting als de zon.

II.

Nog iets over de zwenking (Punt 88, Reglement Infanterie, I). Eene zwenking is eigenlijk niet anders dan een voortdurend richten van eene klasse, die zich beweegt. Wil de richting goed zijn, dan is 't een eerste vereischte, dat de grondslag (zie punt 68, tweede alinea) goed is, m. a. w. dat de soldaat, naast den guide aan den omzwenkenden vleugel, zich juist bevindt in de lijn van de guides, dit is dus de man, waar, bij de zwenking, alles op aankomt (na den guide aan den omzwenkenden vleugel); blijft hij te veel achter, dan gaat de lijn van richting achter den spil langs, de Nos. 2, 3, 4, enz., van den omzwenkenden vleugel blijven achter, het midden wijkt terug, en ten slotte kruipen de manschappen bij den spil achteruit; komt hij te veel voor dan heeft het omgekeerde plaats en komt het midden der klasse te veel vooruit.

v. H.

Ter aankondiging ontvangen:

Afghanistan. Eine politisch-militärische Studie, von F. IMMANUEL. Hauptmann à la suite des Infanterie-Regiments Graf Tauentzien von Wittenberg und Lehrer an der Kriegsschule Engers. Berlin, 1902. RICHARD SCHRÖDER, Verlagbuchhandlung für Militär- und Kriegswissenschaft.

Berichten en Mededeelingen der Vereeniging van Leeraren aan Inrichtingen van Middelbaar Onderwijs. Negende reeks, Nos. 9 en 10. Leeuwarden, 1902. Coöperatieve Handelsdrukkerij.

De nieuwe Militaire Legerwetten en de Oud-Minister van Oorlog A. L. W. SEYFFARDT. Ter overweging aangeboden aan alle voorstanders van verkorten oefeningstijd, door G. J. W. KOOLEMANS BEYNEN, Luitenant-Kolonel. Haarlem, 1902. VINCENT LOOSJES.

De ontwikkeling van ons krijzwezen sedert November 1813, door W. E. VAN DAM VAN ISSELT, Eerste-Luitenant der Veld-Artillerie, Leeraar aan de Koninklijke Militaire Academie. Haarlem, 1902. VINCENT LOOSJES.

Bintang Hindia. Soerat tjerita terbet empat belas hari sekali. Administrateur N. J. BOON. Amsterdam. 1902. Negeri olanda.
